Een aantal van de in Amersfoort gevonden munten, waaronder enkele Leeuwengrootmunten van Willem V (1345-1389), enkele Vlaamse Leeuwengrootmunten, een Brabantse penning van Jan III (1312-1355) en een Vlaamse mijt.

ARCHEOLOGISCHE KRONIEK

Provincie Utrecht

1990-1991

In Wijk bij Duurstede werd in een Merovingische waterput dit esdoornhouten potje gevonden. Het potje is ter conservering gevriesdroogd.

ARCHEOLOGISCHE KRONIEK

Provincie Utrecht

1990-1991

onder redactie van
D.H. Kok
S.G. van Dockum
F. Vogelzang

Inleiding

Voor u ligt de archeologische kroniek over de jaren 1990-1991. De redactie heeft getracht alle belangrijke opgravingen en vondsten uit die beide jaren in de kroniek te beschrijven. Daarbij is veel steun ondervonden van de stadsarcheologen van Utrecht en Amersfoort, van de leden van de verschillende afdelingen van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland en van diverse amateur-archeologen uit de provincie. Daarnaast hebben we gebruik gemaakt van verschillende publicaties, zoals de jaarverslagen van de AWN-afdelingen en van de ROB In de jaren 1990 en 1991 zijn door de Stichting Regionaal Archeologisch Archiverings Project enkele grote onderzoeken in de provincie Utrecht uitgevoerd. Van de daaruit voortvloeiende rapporten zijn samenvattingen opgenomen, terwijl de resultaten van lokale onderzoeken per gemeente zijn weergegeven.

Op de algemene literatuurlijst aan het slot worden alle publicaties uit de jaren 1990-91 vermeld die niet direct een verband hebben met een in deze jaren gedane opgraving.

De kroniek is opnieuw geschreven door een groot aantal mensen, die direct betrokken zijn geweest bij de opgravingen. Dat garandeert een echte betrokkenheid bij het gebeurde en geeft naar wij hopen ook iets weer van de spanning en de inspanning die met een opgraving gepaard gaan. Bovendien hopen wij met deze kroniek bij te dragen aan de kennis omtrent het verleden van de provincie Utrecht.

D.H. Kok

S.G. van Dockum

F. Vogelzang

Inhoud

Inleiding 3
Chronologisch schema 6
Lijst met afkortingen 7
Archeologie en landschap in de provincie Utrecht 8
Abcoude
- Kerkstraat 10

Amersfoort
- Achter de Arnhemse Poortwal 10
- De Hof 10
- Groenmarkt/Appelmarkt 19
- Hoogland, Hoveniersweg 20
- Kattenbroek, prehistorie 20
- Kleine Spui 20 21
- Muurhuizen/ Nieuwstraat 21
- Muurhuizen/ Stovestraat 24
- Nieuwland 25
- Viepoort 25
- Vijver 28
- Zocherpad 28

Baarn
- Baarn algemeen 28
- Leestraat 29

De Bilt
- Oostbroek 30

Breukelen
- Ruwiel 32
- signaleringen en vondstmeldingen 32

Bunnik
- Odijk 32
- Vechten 33
- Fort Vechten 36
- Polder Vechten en Oudwulverbroek Noord 37
- Werkhoven 37
- signaleringen en vondstmeldingen 38

Bunschoten
- signaleringen en vondstmeldingen 38

Cothen
- signaleringen en vondstmeldingen 40

Driebergen-Rijsenburg
- Jachtrust 40

Eemland 40

Eemnes
- Wakkerendijk 41
- signaleringen en vondstmeldingen 42

Harmelen
- Appelllaan 42

Houten
- Tuurdijk 42
- Merckenburg 43
- Tull en 't Waall 43
- Wickenburg 44
- signaleringen en vondstmeldingen 44

Leusden
- Driftakkerweg 45
- Stoutenburg 45
- Den Treek 47

Loosdrecht
- Sypestein 47

Lopik
- signaleringen en vondstmeldingen 47

Maarssen
- Cruydenborgh en Endelhoef 48
- Oostwaard 52

Montfoort
- Achthoven 52
- kasteel Montfoort 52

Nieuwegein
- kastelen Heemstede, Plettenburg, Rijnenburg en Wijnestein 53
- Put van Weber 55
- signaleringen en vondstmeldingen 55

Renswoude
- Emminkhuizen 56

Rhenen
- Achterberg 56
- Elst 58
- Koerheuvel 58
- Remmerden 60
- signaleringen en vondstmeldingen 60

Soest
- signaleringen en vondstmeldingen 61

Utrecht
- Bergstraat 62
- Domplein 4 65
- Mariaplaats 27 69
- Papendorpse polder 73
- Predikherenkerkhof 76
- Trans 19 80
- Vrouwjuttenhof 86
- Waterstraat 89

Vleuten-De Meern
- Den Eyk 96
- De Hoet 96
- De Hoge Woerd 96
- signaleringen en vondstmeldingen 98

Woerden
- Havenstraat 100
- Zegveld 102
- signaleringen en vondstmeldingen 102

Woudenberg
- signaleringen en vondstmeldingen 102

Wijk bij Duurstede
- De Geer 103
- De Keizer 107
- Mariënhove 107
- De Vos 107
- signaleringen en vondstmeldingen 107

IJsselstein
- Neder Oudland 109
- signaleringen en vondstmeldingen 109

Zeist
- Austerlitz, Charlottenburg 110
- Austerlitz, Generaalsbarak 110
- Austerlitz, Wallenburg 111
- Blikkenburg 113
- Hervormde Kerk 115
- Kozakkenput 115
- De Krakeling 115
- Politiebureau 116
- Rijnwijk 116
- Smitsput 116

Kaarten 118

Literatuur algemeen 126

Verklarende woordenlijst 128

Illustratieverantwoording 132

Chronologisch schema

De Nederlandse archeologie wordt onderverdeeld in een aantal periodes:

Paleolithicum (Oude Steentijd)	tot 8000 voor Chr.
Mesolithicum (Midden Steentijd)	8000-5300 voor Chr.
Neolithicum (Nieuwe Steentijd)	5300-2100 voor Chr.
Bronstijd	2100-700 voor Chr.
IJzertijd	700-0 voor Chr.
Romeinse tijd	0-400 na Chr.
Volksverhuizingstijd	400-500
Vroege Middeleeuwen	
◆ **Merovingische tijd**	500-750
◆ **Karolingische tijd**	750-900
Latere Middeleeuwen	900-1500
Nieuwe tijd	na 1500

Lijst met afkortingen

ABKGU	Archeologische en Bouwhistorische Kroniek Gemeente Utrecht
AWN	Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland
BAI	Biologisch-Archeologisch Instituut, Groningen
IPP	Instituut voor Prae- en Protohistorie, Amsterdam
KPK	Koninklijk Penningkabinet, Leiden
MBOU	Maandblad Oud-Utrecht
NJBG	Nederlandse Jeugdbond voor de Geschiedenis
NWO	Nederlandse stichting voor Wetenschappelijk Onderzoek
PUG	Provinciaal Utrechts Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen
RAAP	Stichting Regionaal Archeologisch Archiveringsproject
RGD	Rijks Geologische Dienst
RMO	Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
ROB	Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek
RUU	Rijksuniversiteit Utrecht

Archeologie en landschap in de provincie Utrecht - redactie

In het Streekplan van de provincie Utrecht is een concrete visie op de toekomst van het Utrechtse landschap beschreven. Ingrepen in het landschap kunnen grote gevolgen hebben voor het bodemarchief. De Stichting Regionaal Archeologisch Archiverings Project (RAAP) uit Amsterdam heeft in opdracht een onderzoek gedaan naar de conserveringsverwachting. Daarmee wordt bedoeld de kans dat de mogelijke archeologische sporen in de grond behouden kunnen blijven. De provincie is daartoe ingedeeld in regio's, gebaseerd op de grondsoort. Binnen iedere regio heeft RAAP gekeken naar een aantal aspecten: wat is er al eerder gevonden aan archeologisch materiaal, wat zijn de geologische kenmerken van het landschap en welke plannen liggen er wat betreft het toekomstig gebruik.

De Utrechtse Heuvelrug is het oudste landschap van de provincie. Er zijn vele vondsten gedaan in zandafgravingen en op de hellingen aan de zuidzijde, waaronder grafheuvels en bewoningssporen uit de Steentijd. De verwachting dat dit landschap behouden kan worden is matig tot redelijk, vooral in die gebieden die een natuurfunctie hebben gekregen. Gebieden die zijn aangewezen als toekomstige woongebieden en bedrijfsterreinen hebben een veel grotere kans dat ze zullen worden aangetast.

De Gelderse Vallei kent een oud bebouwingspatroon: huizen en akkers liggen op de hogere gebieden, de weilanden in de lagere en natte delen daartussen. Dat patroon is waarschijnlijk al in het Neolithicum ontstaan. Ook waar nog geen archeologische vondsten zijn gedaan, kunnen heel goed belangrijke zaken in de bodem bewaard zijn gebleven. Zolang de vondsten door veen of klei zijn afgedekt en het grondwaterpeil niet zakt, zullen zij ook voor de toekomst behouden kunnen blijven. Ontwatering betekent echter aantasting, net als mestinjectie of verstorende akkerbouwactiviteiten.

Een dergelijke waarschuwing laat RAAP ook horen voor het rivierkleigebied. Ook hier bevinden zich de bewoningssporen op de hogere delen. In de IJzertijd en de Romeinse periode waren de stroomruggen dichtbevolkt, maar na de 3de eeuw na Chr. trokken de mensen weg. In de Middeleeuwen werd het gebied opnieuw bewoond, De meeste sporen uit die periode vinden we ook langs de rivieren.

Het Utrechts-Hollandse veengebied was tot de Middeleeuwen onbegaanbaar. Pas door de ontginningen konden mensen er een woonplaats vinden. Het is echter goed mogelijk dat in de Bronstijd het waterpeil zo laag stond, dat het gebied in die periode wel bewoond is geweest. Organisch materiaal kan slechts behouden blijven zolang het grondwaterpeil hoog blijft. Vooral onder grasland blijven de vondstplaatsen goed bewaard, omdat er door de boeren weinig ingrepen in het landschap worden gepleegd.

In het rapport doet RAAP ook enkele adviezen met betrekking tot de inrichting

van plaatsen waar archeologische vondsten zijn gedaan of waar ze te verwachten zijn. Aanplanting kan zulke plaatsen accentueren in het landschap. Ook het verbouwen van oude gewassen is een mogelijkheid, vooral op vindplaatsen uit de Romeinse tijd en de IJzertijd. Muurresten kunnen zichtbaar gemaakt worden, terwijl het verwijderen van begroeiing van bijvoorbeeld grafheuvels een beter zicht geeft op zulke elementen. Bovendien maakt het plaatsen van informatiedragers bij belangrijke vindplaatsen het belang duidelijk voor het publiek.

Literatuur

◆ K. VAN DER GRAAF, R. DATEMA en K. ANDERSON, *Landschapsplan en archeologie in de provincie Utrecht*, RAAP-rapport 43, Amsterdam 1990

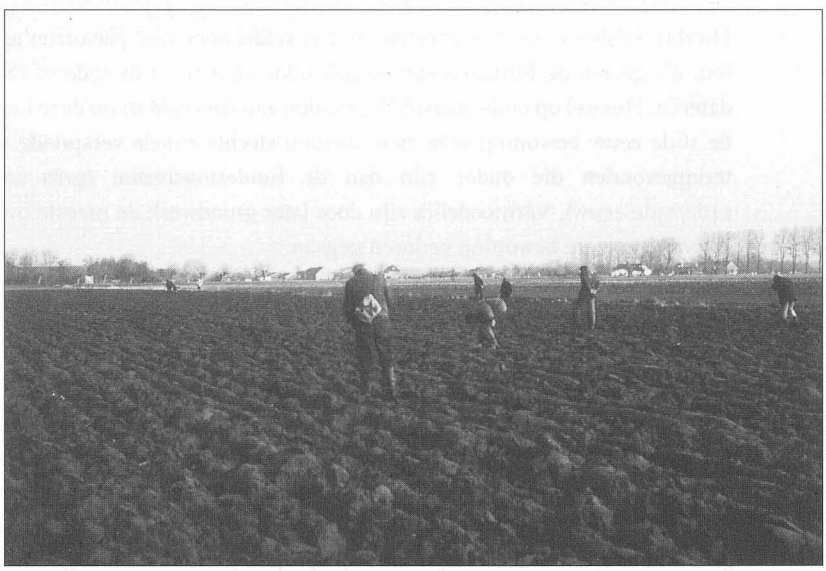

Een veldverkenning in volle gang. Intensief wordt een gebied belopen en worden oppervlaktenvonsten verzameld. Daarna worden alle bevindingen in kaart gebracht.

ABCOUDE ❖ Kerkstraat W.J. VAN TENT

Er werden boringen verricht op een terrein dichtbij de Algemene Begraafplaats, waar in 1973 vondsten uit de IJzertijd waren gedaan. In de boringen werden resten van baksel, houtskool en fosfaat waargenomen; aan het oppervlak werden nog enkele scherven van IJzertijd-aardewerk verzameld. De waarschijnlijkheid, dat hier een nederzetting heeft gelegen, wordt daardoor wel zeer groot. De aanwezigheid van IJzertijd-nederzettingen in het stroomgebied van de Vecht is trouwens al sinds jaren geen verrassing meer.

AMERSFOORT ❖ Achter de Arnhemse Poortwal TH.J. CLEIJ

Eind 1991 deed zich de mogelijkheid voor een klein archeologisch onderzoek uit te voeren aan de Achter de Arnhemse Poortwal 44 te Amersfoort. Omdat, gezien de beperkte omvang van het perceel, geen grootschalig onderzoek mogelijk was, werd door de AWN afdeling Vallei en Eemland een aantal proefsleuven gegraven. Hierbij werden enige muurresten en een keldervloer met plavuizen aangetroffen, die gezien de formaten van de gebruikte stenen uit de 17de of 18de eeuw dateren. Hoewel op oude stadsplattegronden van Amersfoort op deze locatie al in de 16de eeuw bewoning is te zien, werden slechts enkele verspreide scherven teruggevonden die ouder zijn dan de funderingsresten (grijs aardewerk 14de/15de eeuw). Vermoedelijk zijn door later grondwerk de meeste overblijfselen van vroegere bewoning verloren gegaan.

AMERSFOORT ❖ De Hof F. SNIEDER

De Hof, het hoogst gelegen punt in het centrum van Amersfoort, deed al vroeg dienst als bestuurscentrum en markt. Bij opgravingen werden interessante vondsten gedaan betreffende de ligging van gebouwen, waterputten en drenkplaatsen. Zo moest worden geconcludeerd, dat de oude Hof waarschijnlijk op de plek van de huidige Sint-Joriskerk heeft gelegen. Ook kon een deel van de bouwgeschiedenis van het stadhuis worden gereconstrueerd. Uit de putten kwamen grote hoeveelheden glaswerk naar boven. Bij een vervolgonderzoek werden onder de huizen Hof 11 en 12 resten van vroege bewoning aangetroffen.

Aanleiding tot de opgravingen op de Hof was een grootscheepse opknapbeurt van het centrale stadsplein, de plaats waar elke vrijdag en zaterdag markt is en

Overzicht van de opgravingen op De Hof Links het gebouwencomplex van het oude stadhuis, rechts de huizen Hof 11 en 12 met daarvóór de vijfhoekige waterput.

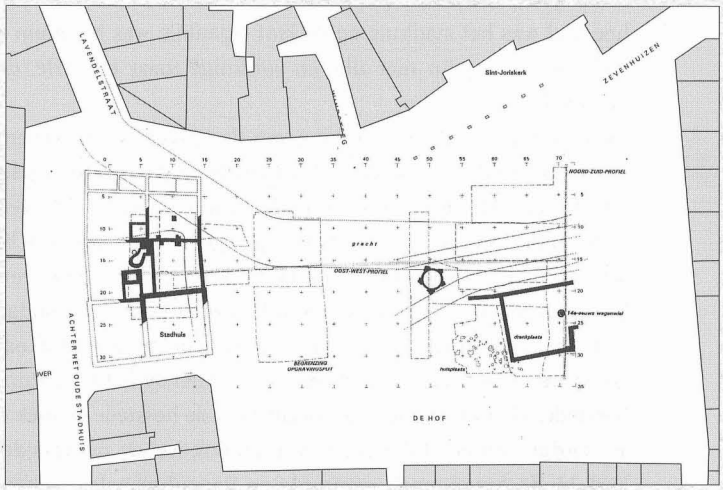

De 12de-eeuwse gracht en 'insteekhaven' en latere paalsporen

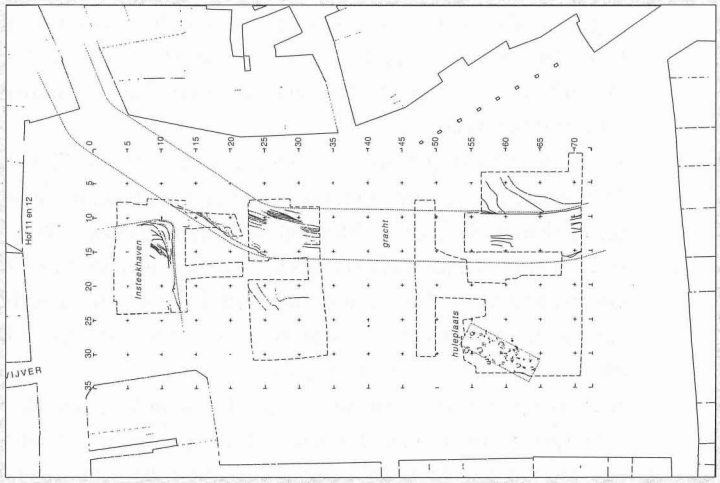

waar ook in het verleden markt werd gehouden. Het is het voorplein van de Sint-Joriskerk, waaraan eeuwenlang het stadhuis gelegen was. Summiere schriftelijke bronnen, afbeeldingen en stadsplattegronden vertellen iets over dit plein vanaf de 16de eeuw, maar hoe zag het er voor die tijd uit?
Vele vragen stonden aan het begin van het onderzoek open: waar bevond zich de 12de/13de-eeuwse bisschoppelijke hof waar de heren van Amersfoort woonden; hoe oud was het stadhuis op de Hof eigenlijk; was het plein altijd al zo leeg als nu? De vragen zijn niet alle, en sommige maar ten dele, door het onderzoek beantwoord.
De Hof is een laatste opduiking van de Utrechtse Heuvelrug, een stuwwal die vanuit het zuiden de Gelderse Vallei insteekt. Het plein is gelegen aan de Langestraat, in de Middeleeuwen onderdeel van een belangrijke verkeersader. Aan de noordzijde staat de Sint-Joriskerk, opvolger van de kapel die behoorde bij de bisschoppelijke hof. Het toponiem `Hof' voor het plein suggereert dat de hof van de bisschop, althans een deel van de gebouwen of van het grondgebied, hier gelegen was. Ook de straatnaam `Vijver' (zijstraatje tussen Hof en Havik) heeft die gedachte gevoed, omdat de naam kan duiden op het Vivarium, de visvijver bij de hofstede. Historici hebben als plaats voor de hofstede de plek van het 16de-eeuwse stadhuis op de Hof aangewezen en ook wel de noordzijde van de Sint-Joriskerk bij de Appel- en Groenmarkt en Papenhofstede. Archeologisch onderzoek wees uit, dat deze laatste plek te drassig was voor bebouwing. De meest aannemelijke locatie is de plaats van de Sint-Joriskerk zelf, die veel groter is dan de 12de-eeuwse hofkapel. Naast de kapel was er toen dus veel meer ruimte voor andere bebouwing. Bovendien is dit het oorspronkelijke hoogste punt, hetgeen voor de opslag van goederen een vereiste is. En deze plek ligt direct aan de Langestraat, dus goed met wagens bereikbaar. De opgraving gaf nóg een belangrijke aanwijzing: op de Hof was in de 12de eeuw een 6 m brede en 2 m diepe gracht gegraven, die in een flauw gebogen lijn aan de zuidkant langs de Sint-Joriskerk loopt. In het westen buigt de gracht richting Lavendelstraat naar het noorden af. De vulling van de gracht bestond uit zandige lagen, waarin zich 12de-eeuwse scherven bevonden.
In de gracht zal, gezien de diepte, meestal water hebben gestaan. De gracht omsloot de hof aan de zuidzijde, de begrenzing aan de noordzijde van het hofterrein kan wellicht door natuurlijk water gevormd zijn. De gracht was in de 12de eeuw niet het enige water op de Hof; aan de westzijde bevond zich een (mogelijke) insteekhaven. Aan de oostzijde van de Hof zijn paalsporen teruggevonden van een houten gebouw uit deze periode, waarschijnlijk een boerderij of schuur, die in relatie stond tot de hofstede.
Archeologische vondsten tonen aan, dat in de loop van de 13de eeuw centraal geleide activiteiten plaatsvonden. Dat hangt samen met het feit, dat Amersfoort in 1259 stadsrechten verkreeg en het stadsbestuur diverse zaken aanpakte.

Gezicht op de Hof, door J.C. Droochsloot, paneel uit 1631. In het centrum de drie panden die het stadhuis herbergen

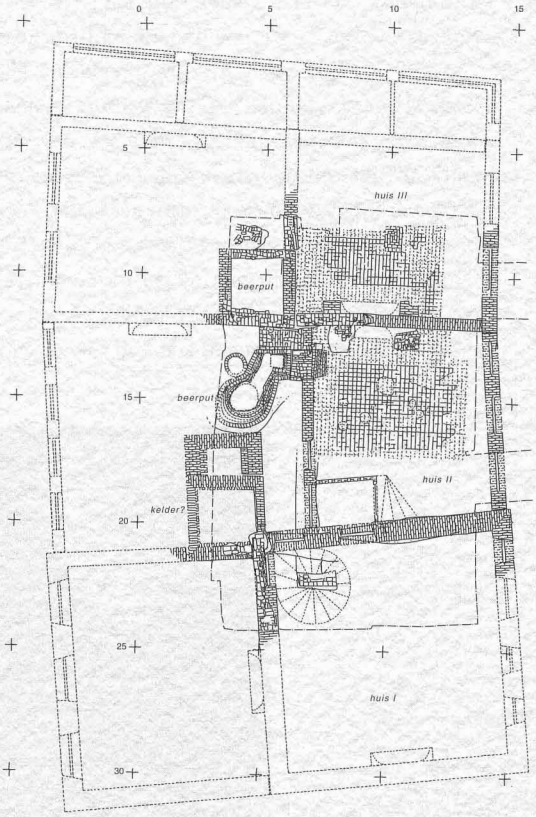

Situatie in de 16de eeuw van de drie panden die het stadhuis herbergen: huis I, II en III

De gracht van de hofstede en de insteekhaven werden gedicht en in het begin van de 13de eeuw werden de gebouwen in het zuidoosten afgebroken. Een plaatselijke ophoging boven de dichtgegooide insteekhaven moest de plek bouwrijp maken. Leemvloeren, een haardplaats en een waterput zijn de restanten van de vroeg 13de-eeuwse bewoning. De Hof werd een halve eeuw later geheel met een dik pakket grond opgehoogd en geëgaliseerd. Dit kan worden gezien als beschermende maatregel tegen overstromingen, maar tevens kan worden geconcludeerd, dat deze plaats nu zijn definitieve bestemming als markt heeft gekregen.
De ophogingslaag was onder het huis (het latere stadhuis) niet traceerbaar vanwege de rigoureuze 19de-eeuwse sloop. Waarschijnlijk strekte de uitgebreide ophoging zich trouwens niet tot hier uit, omdat hier al bewoning was: het huis met de leemvloeren. Dit huis is al rond 1300 vervangen door een stenen huis, het torenachtige gebouw, dat van schilderijen en prenten bekend is als het 'Oude Stadhuis'. Een dergelijk vroeg stenen huis is, althans voor Amersfoort, uitzonderlijk en moet wel een bijzondere stedelijke functie hebben gehad, bijvoorbeeld die van waag.
Ten noorden van het stenen huis was al in de 13de eeuw een grotendeels houten huis aanwezig. Tussen beide panden heeft men in het begin van de 16de eeuw een huis zonder eigen zijmuren geplaatst. Dit diende als uitbreiding voor het inmiddels tot stadhuis 'gepromoveerde' stenen huis.
Achter dit 'nieuwe' middelste huis bevond zich een beerput, waarvan de inhoud sterk afwijkt van doorsnee 16de-eeuwse beerputten. Naast een enkel fragment aardewerk, bevatte deze put een zeer rijke verzameling glas. Uit de geschreven bronnen is bekend, dat in 1536 een gebouw met een overheidsfunctie genaamd 'Nieuw Schonevelt' in gebruik is genomen in de buurt van het stadhuis. Dit nieuwe middelste huis moet wel identiek zijn met 'Nieuw Schonevelt', dat op schilderijen en prenten met een laat-gotische gevel is afgebeeld.

Enkele van de gevonden glazen in de beerput achter het middelste huis

De 14de eeuwse drenkplaats aan de oostzijde van De Hof

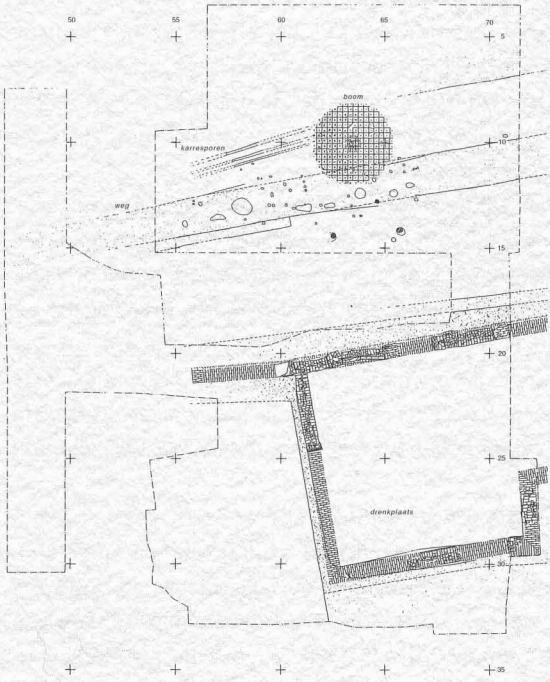

Een aantal van de gevonden munten, waaronder enkele Leeuwengrootmunten van Willem V (1345-1389), enkele Vlaamse Leeuwengrootmunten en twee van lagere waarde: een Brabantse penning van Jan III (1312-1355) en een Vlaamse mijt.

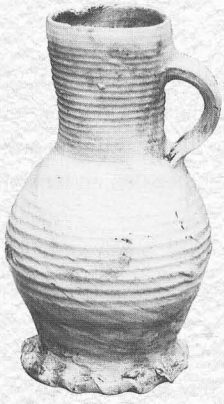

De drenkplaats was opgevuld met onder meer drinkkannen, zoals dit exemplaar.

Tegenover de bebouwing, aan de oostkant van de Hof, werd in het begin van de 14de eeuw een eenvoudige drenkplaats aangelegd, ten behoeve van het vee, dat ter markte werd gevoerd. Enkele decennia later werd deze poel ommuurd, waarbij de oostzijde vrijbleef, zodat het vee de drenkplaats in kon lopen om te drinken. Rond 1375 raakte de drenkplaats buiten gebruik en diende korte tijd als vuilstort. De drenkplaats is daarna opgevuld met vuil dat van de markt afkomstig was. Daaronder bevonden zich opvallend veel drinkkannen en, tezamen met vele andere vondsten, doet dit het vermoeden rijzen dat de drenkplaats kort na het houden van een jaarmarkt is gedicht. De datering kon zo nauwkeurig zijn door de vondst van 12 munten tussen het vuilnis.
De vondsten wijken in samenstelling af van het gebruikelijke patroon van stadsafval. Naast de honderden drinkkannen bestaat het aardewerk voornamelijk uit potten en kannen die dienden voor opslag en/of transport. Voorts werden, onder andere, twee zandstenen vijzels gevonden, een zestal manden, twee zegelstempels, tientallen dobbelstenen, acht mondharpen en enkele pijlpunten.
Ook het karakter van de leervondsten wijst op een jaarmarkt, zoals afgedankte zwaardscheden, die aantonen dat hier een zwaardschede-maker werkzaam geweest moet zijn. Gespecialiseerde handwerkslieden zijn een vast verschijnsel op jaarmarkten.
Toen de drenkplaats zijn functie verloor is direct, of kort daarna, een waterput enkele meters ten noordwesten daarvan aangelegd, vrijwel centraal op de Hof. De put werd gevoed door een wel; het bronwater borrelde tijdens de opgraving nog steeds door het zand omhoog, vijf meter onder het huidige straatniveau (ongeveer 1 m - NAP). Het grondplan heeft duidelijk gotische kenmerken en bestaat uit een cirkel met een inwendige diameter van bijna drie meter. De put werd aan de buitenkant versterkt door vijf spitse steunberen. De vondsten in de put dateren voor een deel uit de 15de eeuw en voor een deel uit de 16de eeuw, toen ook deze watervoorziening moet zijn afgebroken. Na deze tijd zijn er geen bouwactiviteiten meer ontplooid. Het inmiddels zeer vervallen stadhuis werd in de 19de eeuw afgebroken.

In de herfst van 1991 heeft de Sectie Archeologie haar onderzoek op de Hof kunnen vervolgen, nu onder de panden Hof 11 en 12. Het doel van het onderzoek was, ten eerste, na te gaan of de insteekhaven zich in deze richting voortzette, ten tweede het tracé van de (vermoede) Havickerstraat te bepalen en tenslotte uiteraard de vroegste bewoning te traceren.
De opgraving leverde ten aanzien van de eerste twee onderzoeksdoelen een negatief resultaat op: noch sporen van water, noch van een wegtracé zijn aangetroffen.
Zeer vroege bewoning is echter wel gevonden; reeds in de 12de eeuw heeft hier een houten huis gestaan, waarvan paalgaten en fragmenten vlechtwand zijn

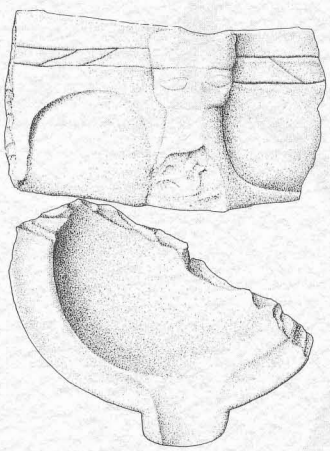

Tekening van en van de gevonden vijzels.

Er werden 39 dobbelstenen van been in de opgevulde drenkplaats aangetroffen.

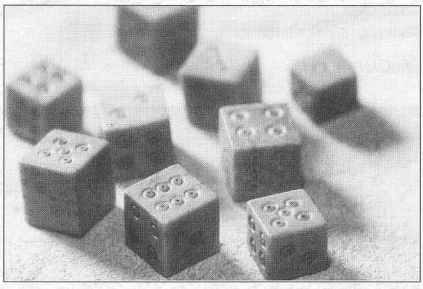

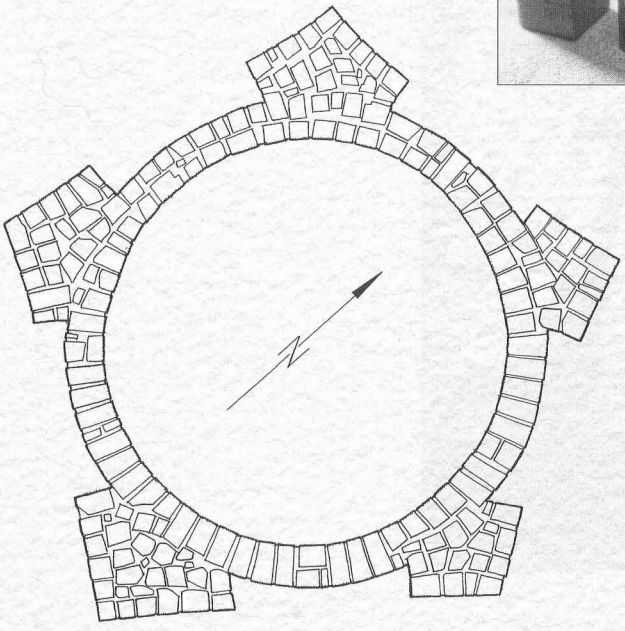

De waterput

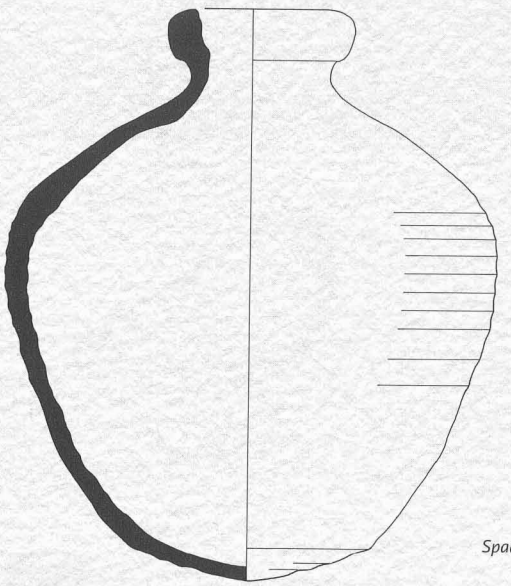

Een 17de-eeuwse Spaans/Portugese olijfkruik van rood aardewerk. De kruik was lichtgroen geglazuurd en is 30 cm hoog met een grootste dikte van bijna 27 cm.

De gevonden stookplaats aan de Groenmarkt.

teruggevonden. Het bijbehorende aardewerk bestaat uit Pingsdorf, protosteengoed en kogelpot.
De bewoning bevond zich op een relatief hoge en dus droge zandkop. Het karakter van de vroegste bewoning in Amersfoort wordt bepaald door de keuze voor de door water of zeer vochtige gebieden omgeven kleine zandkoppen. Daarop vond individuele bewoning plaats, die werd aangetrokken door de aanwezigheid van de bisschoppelijke hof.
In de 14de eeuw werd een stenen huis op deze plaats gebouwd (baksteenformaat 27x13x6 cm). Van dit huis zijn eveneens diverse leemvloeren aangetroffen, met op de jongste - uit de 15de - eeuw - een stookplaats, van welk type er in Amersfoort al verschillende zijn opgegraven. Deze worden eigenlijk altijd geassocieerd met bierbrouwerijen.
Uit een latere periode stamt een beerput, waarin veel majolica, tegels, roodbakkend aardewerk en een olijfkruik uit Sevilla, uit de 17de eeuw is gevonden.

Literatuur
- M. Krauwer en F. Snieder, *Nering en vermaak, de opgraving van een veertiende-eeuwse markt in Amersfoort*, Utrecht 1994
- F. Snieder, Extra Hof-edities van *Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie, Gemeente Amersfoort* nrs. 1, 2, 3, (april, juni, augustus 1991)
- D. van de Venne, 'Spaanse kruik in een Amersfoortse beerput' , *Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie, Gemeente Amersfoort* 33 (mei 1993)

Amersfoort ❖ Groenmarkt/Appelmarkt F. Snieder

Wegens grondwerkzaamheden binnen in het pand op de hoek van Appel- en Groenmarkt, was archeologisch onderzoek ter plaatse geboden. Op de eerste plaats is deze plek gelegen in het oudste hart van de stad, dichtbij de Sint-Joriskerk, waarvan de voorganger de hofkapel was, behorend bij de bisschoppelijke hof. Op de tweede plaats stond op deze plaats de Latijnse school, die een oudste vermelding heeft van 1389 en die zeker in 1487 op deze plaats stond. Vanaf 1622 was in dit pand de stedelijke waag gevestigd. In 1865 brandde het af en twee jaar later verrees hier een nieuw waaggebouw.
Het op te graven (inpandige) deel was natuurlijk maar beperkt, daar een flinke afstand tot de muren moest worden aangehouden. Parallel aan de gevel van de Groenmarkt-zijde werd een muur aangetroffen, opgebouwd uit bakstenen van een groot formaat, en zo diep gefundeerd, dat de aanlegdiepte niet was vast te stellen. Ook de vaste grond, het natuurlijke zand, bevond zich zeer diep, waarschijnlijk tot onder NAP. Tegen de muur was een stookplaats gebouwd van een type dat elders in Amersfoort al verschillende malen is aangetroffen en in verband wordt gebracht met het stoken van grote ketels voor de bierbrouwerij. Het

steenformaat van de ronde stookplaats is groot (28x13x7 cm) en de vondsten die bij het oventje lagen kunnen begin 15de eeuw gedateerd worden.
Wat zeggen de archeologische vondsten over de historie van deze plek? De grote diepte van het natuurlijk oppervlak is een belangrijk gegeven; de hofstede, die door historici op of nabij de Groenmarkt wordt gesitueerd, heeft hier niet gestaan en ook niet heel dicht in de buurt, om de eenvoudige reden dat de plek in een vroeg stadium van de nederzetting niet bewoonbaar was. Het zand ligt ten opzichte van bijvoorbeeld de plaats van de Sint Joriskerk enkele meters lager, en zal in de 12de en 13de eeuw zeker onder water hebben gestaan. Waarschijnlijk heeft men rond 1300 een flink ophogingspakket opgebracht en niet lang daarna is er een stenen gebouw neergezet, zeer diep gefundeerd vanwege de slappe grond. De rooilijn van de Groenmarkt lag toen mogelijk meer naar achteren. Hoe de stookplaats te rijmen valt met de functie van het huis als Latijnse school is niet te verklaren; mogelijk had het huis in de eerste helft van de 15de eeuw een andere of een gemengde functie.

AMERSFOORT ❖ Hoogland - Hoveniersweg TH.J. CLEIJ

Bij de grootschalige grondverzetactiviteiten om de omgeving van Hoogland bouwrijp te maken werden in 1991 een aantal grondsporen waargenomen. Onderzoek door de AWN afdeling Vallei en Eemland leerde dat het een aantal paalgaten betrof. In nabij gelegen gebieden zijn veel van dergelijke sporen teruggevonden die dateren uit de IJzertijd. Nader onderzoek maakte echter duidelijk dat zij, gezien de vondsten in de paalgaten, 'slechts' dateren uit de 17de-19de eeuw. Het is niet onwaarschijnlijk dat zij afkomstig zijn van een schuur of schaapskooi.

AMERSFOORT ❖ Kattenbroek - prehistorie F. SNIEDER

In februari/maart 1990 zijn in Kattenbroek op diverse plekken sporen uit de IJzertijd aangetroffen. Het betreft sloten en (gedeelten van) huisplattegronden, die dezelfde WNW/OZO-oriëntatie hebben, als het in 1988-1989 compleet opgegraven huis. Het type staat bekend als het 'Hapshuis' en komt veel voor in de Midden IJzertijd. Het gebied van Kattenbroek moet in deze periode relatief dichtbewoond geweest zijn.

AMERSFOORT ❖ Kleine Spui 20 F. SNIEDER

In november 1990 heeft een kort onderzoek plaatsgevonden aan de Kleine Spui, waarbij de oever van de voormalige Hellegracht is aangesneden. Deze gracht mondde ter hoogte van de Koppelpoort uit in het Spui. De oever was beschoeid met palen, waarachter zich op een hoger niveau planken bevonden moeten hebben. De grond waarmee de Hellegracht was dichtgegooid bevatte vondstmateriaal uit de 17de en 18de eeuw.

AMERSFOORT ❖ Muurhuizen/Nieuwstraat F.SNIEDER

In het drassige gebied in het oosten van de stad werden bij onderzoek sloten aangetroffen, die meer helderheid geven over de waterhuishouding in Amersfoort. Zowel het water uit de nederzetting zelf moest worden afgevoerd, terwijl ook het water dat van buitenaf de stad bedreigde, moest worden gereguleerd.

Tot nu toe was over de vroegste bewoning van het oostdeel van de stad niet veel bekend, hoewel er aanwijzingen waren dat vóór de 14de eeuw het gebied wegens wateroverlast niet bewoond werd. Een ander onderzoeksthema, dat nauw verwant is met de occupatiegeschiedenis van de stad, is de loop van het water dat hier de stad binnenkomt. Het water van de Veluwe baant zich een weg tussen de grote hoogte van de Amersfoortse Berg in het zuiden, de kleine zandkoppen bij de Langestraat, de Hof en de Kamp (in feite uitlopers van de Amersfoortse Berg) en de dekzandruggen van Hoogland in het noorden.
In juni/juli 1990 heeft de archeologische dienst onderzoek gedaan op de hoek van de Nieuwstraat en de Muurhuizen. De aanleg van bronbemaling ten behoeve van de nieuwbouw gaf de dienst de kans zonder wateroverlast tot op grote diepte te graven. In dit laag gelegen en dus natte gebied aan de oostzijde van de oude stad, was dit nog nooit mogelijk geweest. Het niveau van het schone, ongestoorde zand, dat zich hier ongeveer drie meter onder het huidige maaiveld bevindt, was niet of nauwelijks te bereiken wegens instorting van de putwanden. De niet door mensenhanden, maar door de natuur gevormde lagen, begonnen op 60 cm boven NAP. Hieronder bevond zich een ruim één meter dik pakket van horizontaal gelaagd zand. De zwarte en grijze zandlagen zijn afgezet door stromend water. Het gelaagde zandpakket werd over de gehele opgravingsput aangetroffen, zonder een spoor van een oever. In dit zandpakket bevond zich een blok hout, dat bij de ROB door jaarring-onderzoek is gedateerd op ca 1160 AD. Deze datering betreft het zandige pakket en leidde tot de conclusie, dat dit gebied dus in ieder geval tot ca 1160 nog onder water stond.

In de 12de of 13de eeuw heeft men in de natuur ingegrepen en een bedding gegraven om de watertoevloed te kanaliseren. De aangetroffen bedding loopt bijna evenwijdig aan (en onder) de straat van de Muurhuizen en diende om het water noordelijk om het gebied heen te leiden en het daarmee geschikt voor bewoning te maken. Het land moest echter eerst ook nog ontwaterd worden. Hiertoe heeft men in de 13de eeuw een sloot gegraven, evenwijdig aan de Nieuwstraat. Opvallend was dat deze niet uitkwam in de zojuist genoemde bedding die evenwijdig aan de Muurhuizen liep. Op een meter afstand hiervan eindigt de sloot door een aarden walletje met een beschoeiing van paaltjes, om te voorkomen dat het water met grote kracht vanuit het zuidoosten zou doorbreken, en via de sloot richting nederzetting zou stromen. De sloot waterde dus naar het noorden af, richting Langestraat. Tussen Langestraat en Muurhuizen en evenwijdig hieraan moet een afwatering naar de Kortegracht zijn geweest, waar de gevonden sloot het water op loosde.

In de 13de eeuw was er kennelijk zowel een afwateringssysteem dat de interne waterhuishouding van de nederzetting moest regelen, als een afwateringssysteem dat het water van buitenaf rond de nederzetting leidde, zodat de stad er niet door geteisterd werd.

Recent archeologisch onderzoek heeft uitgewezen, dat tegen het einde van de 13de eeuw de structuur van de nederzetting in hoofdlijnen is aangelegd. Men trachtte het water te bedwingen door het graven van de Westsingel en de Zuidsingel, die de bestaande gracht onder de straat van de Muurhuizen verving. Die gracht is toen dichtgegooid. Andere waterlopen, zoals het Havik, werden verbeterd.

Het mes sneed echter aan twee kanten: door het graven van al die waterwerken kwam veel grond beschikbaar, die werd gebruikt voor het ophogen en egaliseren van laaggelegen delen van de nederzetting, zodat er een groter areaal bewoonbaar terrein ontstond.

De vroegste sporen van bewoning hoek Muurhuizen/Nieuwstraat dateren uit de 14de eeuw. De opgraving leverde hier niet alleen belangrijke informatie over de ontstaansgeschiedenis van de nederzetting op, maar ook het inzicht in de materiële geschiedenis is weer verrijkt. Uit verschillende beerputten kwamen interessante 16de en 17de eeuwse vondsten, zoals een zestal zalfpotjes en een albarello (apothekerspot) van rood aardewerk met groen glazuur.

Literatuur

◆ M. Krauwer, 'Waterwerken uit de 13de eeuw', *Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie, Gemeente Amersfoort*, 25 (maart 1991)

De zalfpotjes uit de beerput aan de Nieuwstraat.

Een albarello van rood aardewerk. Deze apothekerspot was groen geglazuurd.

Tinnen kamerpot gevonden bij de hoek Muurhuizen/Stovetraat

AMERSFOORT ❖ Muurhuizen/Stovestraat F.SNIEDER

Ondanks wateroverlast bij de opgraving op de hoek van de Stovestraat, werden op dit terrein interessante vondsten gedaan. Muurwerk van waarschijnlijk het eerste huis op deze plek werd aangetroffen, terwijl een beerput enkele stukken textiel, een kamerpot en een 16de-eeuwse spaarpot opleverde.

Twintig meter in zuidelijke richting verwijderd van de opgraving op de hoek Muurhuizen/Nieuwstraat werd een onderzoek gedaan op de hoek Muurhuizen/Stovestraat. Zodoende kon het inzicht in waterlopen, de hoogte van het natuurlijke zand en de strijd tegen het water uitgebreid worden. Helaas was hier geen bronbemaling aangelegd, zodat tijdens het graven al op twee meter onder het maaiveld het water de opgravingsput in stroomde.
Ondanks de wateroverlast leverde deze opgraving interessante gegevens en vondsten op. De hoogte van het natuurlijke zand komt overeen met die ter plaatse van de noordelijker gelegen Nieuwstraat. Op het zand bevindt zich een venige laag, die kan duiden op een natuurlijke verlanding. Evenals het terrein noordelijk hiervan, heeft men het gebied flink opgehoogd, teneinde het geschikt te maken voor bewoning. Het pakket bestaat uit veenplaggen en daarboven zwarte, humeuze, grond met scherven uit de tweede helft van de 13de en uit de 14de eeuw. Deze zwarte grond is mogelijk bagger uit de singelgrachten, die men in deze eeuwen volop voorhanden had.
Waarschijnlijk is in de loop van de 14de eeuw deze plek voor het eerst bewoond. Een muurfragment met bakstenen van een vrij fors formaat (26x13x6 cm) zou het restant kunnen zijn van het eerste huis dat hier gebouwd is. Ook werd een kelder aangetroffen, gebouwd met een zeer groot formaat baksteen. Deze secundair gebruikte stenen hadden hetzelfde formaat als die van de eerste stadsmuur (28x13,5x6 en 29x14x6,5). Het is mogelijk dat de stenen van deze, in de loop van de 15de eeuw afgebroken, stadsmuur voor de kelder gebruikt zijn, die er tenslotte pal tegenover lag.
Op het opgravingsterrein bevond zich een bijzonder grote beerput (bijna drie meter in doorsnede). Helaas was de bovenste helft van de put met de inhoud verdwenen, maar de monding van de stortkoker leverde enkele leuke vondsten op: een spaarpot in de vorm van een borst, zoals al eerder in Amersfoort gevonden en daterend uit het eind van de 16de eeuw, een zeer fraaie tinnen kamerpot en vele kleine lapjes textiel, waarbij, gezien de context, misschien gedacht moet worden aan de voorloper van ons wc-papier.
Tot slot werden op dit terrein drie eigenaardige kuilen gevonden: rond van vorm, met een doorsnede van één tot drie meter, die restanten bevatten van zuivere, blauwe klei. Deze klei, die in de directe omgeving niet voorkomt, is wellicht ten behoeve van industriële doeleinden gebruikt. De gedachten gaan uit naar pot-

tenbakken of een aanverwant ambacht. Misbaksels van potten zijn hier echter niet gevonden. Bij de opgraving aan de Nieuwstraat - hier slechts twintig meter vandaan - zijn wel misbaksels van kleipijpen aangetroffen. Het is mogelijk ergens tussen Stovestraat en Nieuwstraat een kleipijpenbakker zijn werkplaats had. Zekerheid over de samenhang van misbaksels van pijpen en de kleiputten is te verkrijgen door mineralogisch onderzoek van beide.

AMERSFOORT ❖ Nieuwland TH.J. CLEIJ

Door de AWN afdeling Vallei en Eemland werden gedurende 1990 en 1991 een groot aantal verkenningen uitgevoerd in het gebied Nieuwland (Hoogland) waar in de toekomst de uitbreiding van Amersfoort zal plaatsvinden. Op een akker in dit gebied werden met grote regelmaat vuurstenen werktuigen en afslagen aangetroffen die dateren uit het Mesolithicum. De vindplaats is gelegen op een denkzandrug, die blijkbaar in de prehistorie een optimale woonlocatie bood (droog en hoog). De mesolithische vondsten complementeren het beeld dat reeds was ontstaan bij eerdere veldverkenningen in het Eemland: er is duidelijk sprake van een min of meer intensieve bewoning in het Mesolithicum en Neolithicum op de hoger gelegen delen, de dekzandruggen, in het gehele Eemland.

Literatuur

◆ A. de Boer, *Prehistorische vondsten in Nieuwland, Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie, Gemeente Amersfoort*, 25 (maart 1991)

AMERSFOORT ❖ Viepoort M. KRAUWER

Bij het leggen van leidingen in de Langestraat, vlak bij de Kamperbinnenpoort, stuitte men op een forse fundering van bakstenen (formaat 32x16x8 cm). Het is voor het eerst dat in Amersfoort een muurfragment met in regelmatig verband gemetselde bakstenen van een dergelijk groot formaat is aangetroffen; incidenteel worden wel secundair gebruikte bakstenen van dit formaat gevonden, zoals bij de opgraving van de Lieve-vrouwekerk in 1986. Het was daarom direct al duidelijk, dat het hier ging om een voor Amersfoortse begrippen zeer oud gebouw, dat uit de 13de eeuw moet dateren. Alles wijst erop, dat dit de resten zijn van de Viepoort, waar de huidige Kamperbinnenpoort een - in de 15de eeuw aangebouwde - voorpoort van is, de noordoostelijke stadspoort van de oudste stadsmuur.

Het verkrijgen van de stadsrechten in 1259 gaf Amersfoort het recht zich door middel van versterkingen te verdedigen. Algemeen wordt aangenomen, dat met de aanleg van de oudste stadsmuur in de laatste decennia van de 13de eeuw

begonnen is. Omstreeks 1300 zal de muur voltooid zijn, die liep ter plaatse van de Muurhuizen/Breestraat/Krankeledenstraat/Scherbierstraat. In het huis Tinnenburg, op de hoek van de Muurhuizen en de Kortegracht, zijn nog resten van deze muur zichtbaar, zoals de bogen van de weergang. Bij opgravingen en waarnemingen bij bouwwerkzaamheden zijn op enkele plaatsen resten van de eerste stadsmuur aangetroffen. Het gaat dan steeds om een ca 95 cm dikke muur, met een steenformaat van gemiddeld 27x13x6 cm, wat overeen komt met het steenformaat van de steunberen van de oude weergang in het huis Tinnenburg.

Gewoonlijk zijn bij het versterken van een stad eerst de stadspoorten gebouwd en verbonden door bijvoorbeeld een aarden wal met palissade, die langzamerhand door een stenen muur werd vervangen. Ook in Amersfoort zal het zaak zijn geweest eerst de toegangswegen te controleren door middel van poortgebouwen. De belangrijke oude oostwest-verbinding, de Langestraat, werd in het oosten beschermd door de Viepoort en in het zuidwesten door de Rodetorenpoort aan de Varkensmarkt. De noordelijke invalsweg, de Bloemendalsestraat, kwam via de Havickerpoort de 13de-eeuwse stad binnen (ter hoogte van de Muurhuizen).

Vanuit het zuidoosten stroomden beken Amersfoort binnen om als de rivier de Eem in één bedding de stad weer te verlaten, door een waterpoort die aan Tinnenburg vastzat. In het noordwesten heeft mogelijk een tegenhanger gestaan van deze poort: bij de restauratie van museum Flehite is hier een forse fundering blootgelegd (baksteenformaat 27x13x6 cm), die daarop wijst.

Dat de nu aangesneden fundering van de Viepoort gebouwd is met een groter formaat steen, hoeft dus niet te betekenen, dat muur en stadspoorten niet één geheel vormden: de drie stadspoorten zijn eerder gebouwd dan de muur en wellicht ook eerder dan de waterpoorten, waardoor een ouder (groter) baksteenformaat heel aannemelijk is. Over het uiterlijk van de Viepoort is niets bekend: er zijn wel oude afbeeldingen van de voorpoort met de twee torens, de Kamperbinnenpoort. Ook op de oudste stadsplattegrond van Jacob van Deventer (ca 1560) is de hoofdpoort niet meer te zien. Misschien leek de Viepoort op de Havickerpoort: een hoofdpoort met een overwelfde doorgang en daaraan vast gebouwd - in een later stadium - de voorpoort met torens.

De zware hoofdpoort van de Amersfoortse Viepoort, die tussen de gracht en de huidige Muurhuizen gelegen heeft en waarvan de fundering nu gedeeltelijk tevoorschijn is gekomen, is na de bouw van de tweede stadsmuur in onbruik geraakt en na verloop van tijd afgebroken.

Literatuur

- H. Janse en Th. van Straalen, *Middeleeuwse stadswallen en stadspoorten in de Lage Landen*, Zaltbommel 1974.
- M. Krauwer, 'Fundamenten van de 13de eeuwse Viepoort aangetroffen', *Nieuwsblad Monumentenzorg en Archeologie, Gemeente Amersfoort*, 21 (april 1990)
- J.G.N. Renaud en G. van der Mark, 'Middeleeuws Amersfoort. Enige notities over zijn versterkingen en woonhuizen', *Bulletin KNOB* 12, (1959), 194- 226

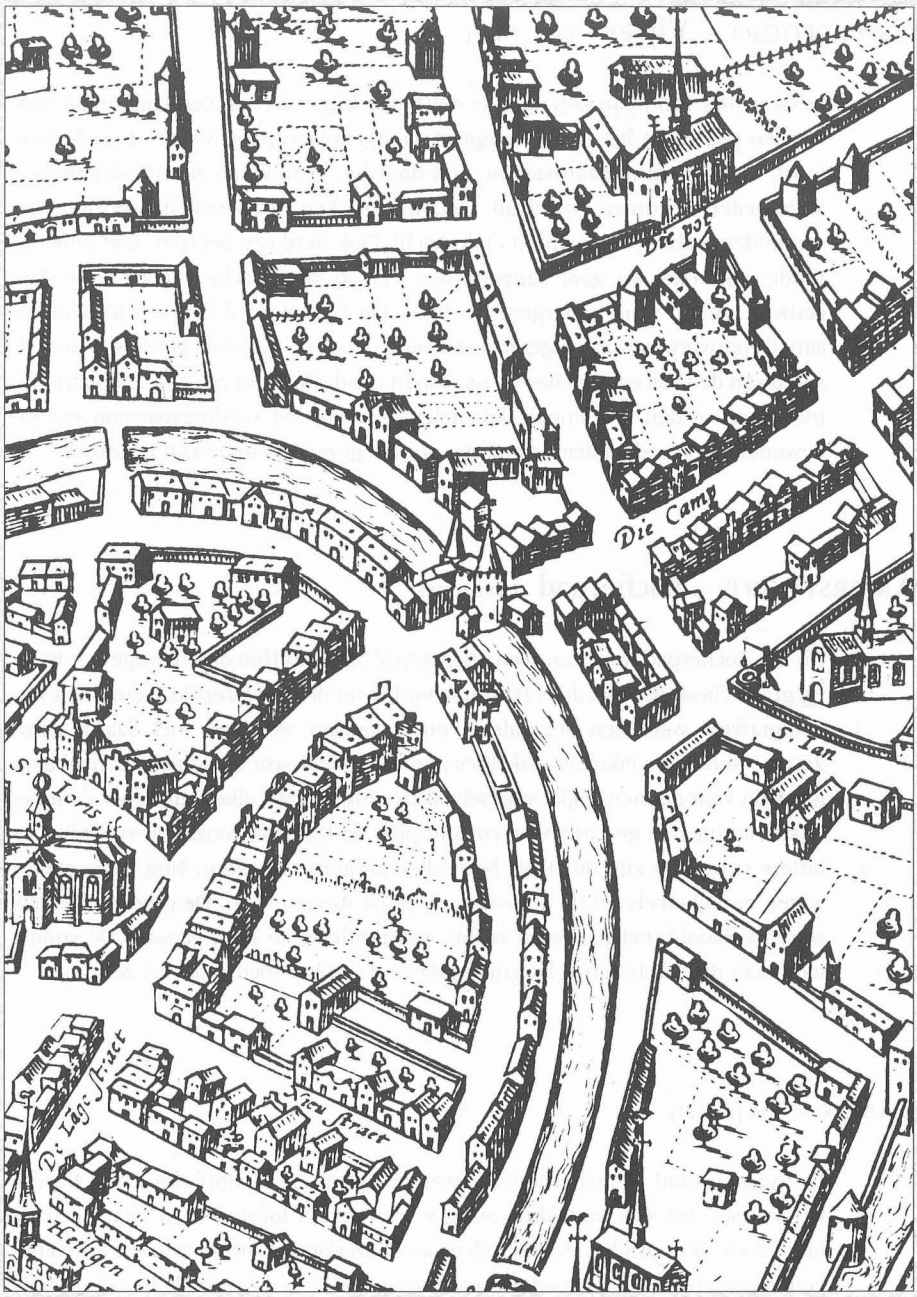

De Viepoort op de kaart van Braun en Hogenberg uit 1588. De kaart is echter al voor 1579 getekend.

AMERSFOORT ❖ Vijver TH.J. CLEIJ

In de winter van 1990 kon door de AWN afdeling Vallei en Eemland onderzoek worden gedaan in het op de voorgevel na afgebroken pand Vijver 26 te Amersfoort. Met een minigraafmachine kon door het gebrek aan ruimte slechts een klein gedeelte worden vrijgelegd. Ondanks dat kon een aantal funderingresten van oudere bebouwing worden onderzocht. Ook werd een beerput, met bijbehorende stortkoker en goot aangetroffen. Een groot gedeelte van de 17de-18de eeuwse inhoud werd geborgen. Uit het schervenmateriaal kon een aanzienlijk aantal voorwerpen worden gereconstrueerd, die een goed beeld geven van de welstand van de 18de eeuwse bewoners van dit pand. Ook kon een aantal botanische monsters worden verzameld, dat inzicht geeft in het voedingspatroon van de bewoners. Een gedetailleerde analyse van het gevonden materiaal is gaande.

AMERSFOORT ❖ Zocherpad REDACTIE

Bij het Zocherpad werd een crematiegrafveld aangetroffen dat uit ongeveer twintig graven bestond. Het dateert waarschijnlijk uit de Late IJzertijd. Temidden van het grafveld werd een bijzondere vondst gedaan: een kuil met daarin ruim 20.000 verkoolde eikeltjes. Eikeltjes zijn zeer voedzaam en worden al heel lang gebruikt voor de menselijke voedselvoorziening. Rauwe eikels zijn door de bittere stof tanine niet geschikt voor consumptie. Na koken of roosteren verdwijnt de bittere smaak en zijn de eikels bovendien langer te bewaren. Nog nooit eerder waren zoveel eikels uit de prehistorie tegelijk aangetroffen. De gevonden eikels waren verkoold, het roosteren is dus waarschijnlijk te hard gegaan. De vondst toont aan dat eikels een belangrijk onderdeel van het voedselpakket waren.

BAARN ❖ TH.J. CLEIJ

In 1990 bestond de archeologische werkgroep van de Historische Kring Baerne vijftien jaar. Dit was aanleiding terug te zien op het tot dusver in Baarn gedane onderzoek. Natuurlijk waren de leden van de werkgroep niet de eersten die waren geïnteresseerd in de geschiedenis van Baarn. Reeds in de eerste helft van de 19de eeuw werd door A. Perk en L.J.F. Janssen onderzoek gedaan naar de binnen de gemeentegrenzen veelvuldig aanwezige grafheuvels. De archeologische geschiedenis van Baarn kan dan ook na 150 jaar onderzoek redelijk worden beschreven, hoewel de veelvuldig aanwezige hiaten nog aanzienlijk meer onderzoek vereisen.

De eerste aantoonbare menselijke activiteiten binnen de gemeente Baarn dateren uit het Mesolithicum (Midden Steentijd). De vondsten wijzen erop dat de grootste bevolkingsconcentratie zich in de lage gebieden bevond. Het Eembekken, met zijn moerasbossen, was in die tijd door de vele meters lagere waterstand een ideale woonlocatie met voldoende vis- en jaagmogelijkheden. Ook in het meer recenter Neolithicum (Nieuwe Steentijd) blijkt de mens, gezien de aldaar gedane grafvondsten, nog steeds dicht bij de Eem gewoond te hebben. Ergens in het late Neolithicum moet de waterspiegel, en de daarmee gepaard gaande veengroei, dusdanige invloed hebben gehad op het woon- en leefklimaat, dat de mens zich voor langere tijd uit de lage gebieden heeft teruggetrokken. Vondsten uit het Laat Neolithicum en de daarop volgende Bronstijd zijn er dan ook slechts op de hoge gedeelten van de Utrechtse heuvelrug. Binnen de gemeente Baarn zijn gedurende lange tijd geen sporen van activiteiten.
Het is in de 12de eeuw, dat de archeologische sporen de aanwezigheid van menselijke bewoning verraden. In de omgeving van de Leestraat bevindt zich dan een agrarische nederzetting die zich in de 13de/14de eeuw verplaatst in de richting van de huidige Brink. In dezelfde periode raakten de lage gebieden weer bewoond. Vanuit het kerspel Ter Eem (de voorganger van Eembrugge) werden in een hoog tempo grote gebieden ontgonnen. Vanaf die tijd ontwikkeld de nederzetting Baarn zich tot de huidige vorm. Vooral de aanleg van de spoorlijn Amersfoort-Amsterdam is hiervoor essentieel geweest.

Literatuur

◆ Th.J. Cleij, 'Graven naar de geschiedenis van Baarn', *Tussen Vecht en Eem* 8 (1990), 2, 65-70

Baarn ❖ Leestraat Th.J. Cleij

In januari 1990 werden op het Herko-terrein aan de Leestraat een aantal gebouwen afgebroken. Dit terrein ligt op ongeveer 20 m van de plek waar in 1984 bij graafwerkzaamheden enige 12de eeuwse scherven werden gevonden. Na enige publiciteit in de lokale kranten en een verzoek van de gemeenteraad gaf de eigenaar toestemming voor een opgraving. Direct na de sloop werd gestart met het onderzoek door de archeologische werkgroep van de Historische Kring Baerne. Twee met de hand gegraven sleuven leverden een paar paalgaten op. Door de steun van sponsoren werd het mogelijk een uitgebreid onderzoek te doen. In februari werd het onderzoek in vijftien effectieve graafdagen uitgevoerd. Aanvullingen op dit onderzoek konden worden gedaan tijdens de bouw in de maanden juli en oktober dankzij de medewerking van de aannemer. Na de sloop van het huis Leestraat 16 kon ook daar aanvullende onderzoek worden gedaan. Het resultaat was dat ruim 1000 m2 terrein is onderzocht. Het onderzoek bevestigde

de stelling dat een deel van het middeleeuwse Baarn in de buurt van de Leestraat heeft gelegen. Bij nadere bestudering viel met behulp van een groot aantal paalgaten een boerderij te herkennen, die op grond van het gevonden aardewerk is te dateren in de 12de eeuw. Van deze boerderij is een kopse kant en een groot gedeelte van een van de lengtewanden teruggevonden. Aan de hand van de symmetrie kan de boerderij vrijwel geheel worden gereconstrueerd. De opgraving leverde ook nog een aantal, voor de Baarnse geschiedenis interessante laat 19de-eeuwse afvalkuilen op.

De Bilt ❖ Oostbroek W.J. van Tent

Boringen wezen uit, dat op het terrein van de voormalige Benedictijner St. Laurentiusabdij Oostbroek muurresten en grachten aanwezig zijn. Een deel van de grachten is trouwens nog zichtbaar. Onder een omgewaaide boom, niet ver van het huidige landhuis, is eveneens muurwerk waargenomen. Om al deze redenen is het zeer waarschijnlijk, dat van dit belangrijke klooster nog aanzienlijke resten in de bodem bewaard zijn gebleven.

Het klooster is gesticht door enkele bekeerde ridders, van wie er twee namen zijn overgeleverd: Hermannus en Theodoricus. Het klooster kreeg al snel land geschonken in het moerassige gebied rond Oostbroek. De eerste oorkonde, die op de stichting betrekking heeft, dateert uit 1122, maar het klooster moet toen al enige tijd hebben bestaan. Het vormde aanvankelijk een dubbelklooster, met dus zowel monniken als nonnen. Later werd een apart Vrouwenklooster gesticht, in De Bilt (resten van deze abdij maken deel uit van de gebouwen van het KNMI), dat in de tweede helft van de 14de eeuw zelfstandig werd.

In zijn bloeiperiode was het abdijcomplex zowel een centrum van religieus leven als ook het concentratiepunt voor plaatselijk bestuur en rechtspraak. Het einde kwam in het laatst van de 16de eeuw: de gebouwen werden (deels?) gesloopt in de jaren 1580/81, de laatste abt stierf in 1588.

Literatuur

- M.P. van Buijtenen en A.K. de Meijer OSA, *Herfsttij over Oostbroeks abdij, Politiek rond abtsbenoeming uit de nadagen, gespiegeld aan het begin*, Zeist 1990
- P.H. Damsté, *Oostbroek en De Bilt c.s. De geschiedenis van een ambachtsheerlijkheid*, Zutphen 1978

Het inmiddels deels gesloopte en tot hofstede omgebouwde klooster van Oostbroek op een tekening uit 1786.

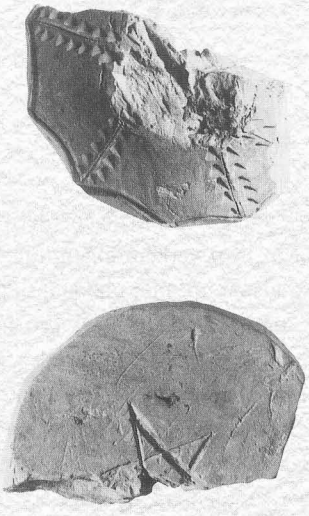

Delen van het deksel van de vuurdover.

BREUKELEN ❖ Ruwiel REDACTIE

Bodemweerstandsmetingen door RAAP op het eiland, waar eens het middeleeuwse kasteel Ruwiel heeft gelegen, toonden muurresten aan, die een duidelijk rond verloop hebben. Kennelijk hebben zij behoord tot de middeleeuwse ronde burcht, die in 1577 ingrijpend is verbouwd. In boringen werd puin aangetroffen. Onderzoek naar de brug, die het kasteeleiland met de vaste wal verbond, gaf aanwijzingen voor de aanwezigheid een drietal peilers. Onduidelijk bleef of er ook een houten verbindingsbrug is geweest. Ernstige vervuiling maakte uitgebreid onderzoek naar een tweede gegraven watergang onmogelijk. Die watergang zou kunnen wijzen op de aanwezigheid van een binnen- en buitengracht.
Kasteel Ruwiel werd waarschijnlijk in het begin van de 13de eeuw gesticht. De heren van Ruwiel oefenden belangrijke functies uit, soms aan de Hollandse, soms aan de Utrechtse kant. In 1563 raakte het door verkoop uit handen van de familie Van Mijnden. In 1673 werd het door de Fransen verwoest. Uiteindelijk bleef er slechts het nu nog bestaande eiland van over.

Literatuur

◆ 'Proefonderzoek bij het voormalige kasteel Ruwiel', *Tijdschrift Historische Kring Breukelen* 5 (1990), 2, 79-80

BREUKELEN ❖ signaleringen en vondstmeldingen

In 1990 werd gemeld, dat in 1989 bij het graven van een sloot in het bouwplan Broekland een fragment van een middeleeuwse vuurdover (of deksel) van versierd aardewerk was gevonden.

BUNNIK ❖ Odijk W.J. VAN TENT

Bij de nieuwbouw ten oosten van de boerderij Schoudermantel te Odijk zijn door de heer Beukhof in 1991 verkenningen uitgevoerd. Grote delen van het terrein leverden geen vondsten op, met uitzondering van een zone langs het Kruidenpad, aan de noordoost-kant. Hier leek een hoogte te zijn verstoord en werden grote scherven van Karolingisch aardewerk aangetroffen, zowel gedraaid (Badorf) als handgevormd (kogelpot). Een complete kogelpot was versierd met vijf ronde rasterstempels. Op dit deel van het bouwterrein werd ook nog een fragment van een Romeinse dakpan met stempel EXGER(INF) opgeraapt. In het verlengde van de zone langs het Kruidenpad, op circa 2,5 m diepte in een rioolsleuf, bleek al

veel eerder een houten emmertje te zijn gevonden. De datering daarvan is overigens onzeker.
Ten noorden van de boerderij Schoudermantel zelf werden door de heer Beukhof op een maïsakker scherven opgeraapt uit verschillende periodes: de Romeinse tijd (alleen inheems) en de vroege en late Middeleeuwen. De vroeg-middeleeuwse vondsten trekken de meeste aandacht, daar in de directe omgeving al eerder scherven en ijzerslakken uit deze periode zijn gemeld. Aan de zuidzijde van de boven genoemde nieuwbouw, onmiddellijk ten oosten van de boerderij Schoudermantel, zijn geen vroeg-middeleeuwse vondsten gedaan. Het ligt dus voor de hand de bij de vroeg-middeleeuwse vondsten behorende nederzetting aan de noordzijde van de boerderij te zoeken.
Bij onderzoek door RAAP ten zuidoosten van de Schoudermantel werden ook nog vondsten gedaan. Zij dateren echter overwegend uit de late Middeleeuwen.

BUNNIK ❖ Vechten W.J. VAN TENT

In de serie van onderzoeken nabij Vechten was er in de campagne van 1991 aandacht voor het gebied ten oosten van de Achterdijk. Daar werden Romeinse sporen aangetroffen in een brede opgevulde rivierbedding. Paalgaten van zowel beschoeiingen als van funderingen van gebouwen werden waargenomen, waarschijnlijk overblijfselen van de burgerlijke nederzetting bij het legerkamp. Ook de resten van een middeleeuwse dijkdoorbraak zijn gevonden.

Van 4 maart tot 8 november 1991 werd onderzoek uitgevoerd nabij het gehucht Vechten, ten oosten van de Achterdijk en direct ten zuiden van Rijksweg A12. Aanleiding was de aanleg van een verzorgingsplaats en een nieuw benzinestation. Doel was na te gaan wat de aard en de uitbreiding waren van de hier aanwezige sporen uit de Romeinse tijd. Gegraven werd een lange proefsleuf vanaf de Achterdijk naar het oosten, tot buiten het door de aanleg van de verzorgingsplaats bedreigde gebied. Hierbij bleek, dat aan de oostzijde geen archeologische sporen aanwezig waren. Wel werden interessante fysisch-geografische verschijnselen waargenomen. Bij de interpretatie daarvan werd hulp verleend door medewerkers van het Geografisch Instituut van de RUU Waarschijnlijk was het gebied een kronkelwaard, een golvend, ruig, nat gebied, in de Romeinse tijd niet geschikt voor bewoning.
Romeinse sporen werden wel aan de westzijde aangetroffen, bij de Achterdijk. Naar het oosten toe werd dit bewoningsgebied afgesloten door een nu geheel opgevulde, brede, ongeveer zuidwest-noordoost verlopende rivierbedding. Juist in het opgravingsgebied vertakte deze bedding zich. De opvulling was sterk ver-

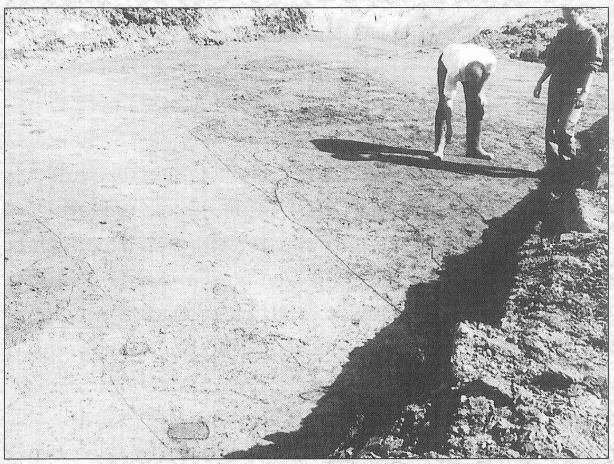

Links een beeld van de dubbele paalzetting

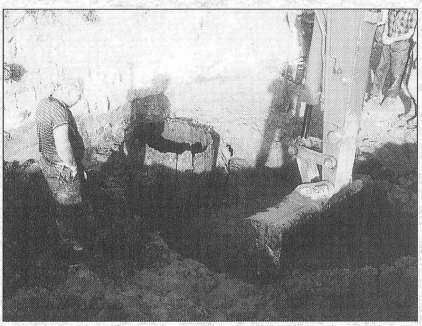

Het uitgraven van de opgevulde laagte.

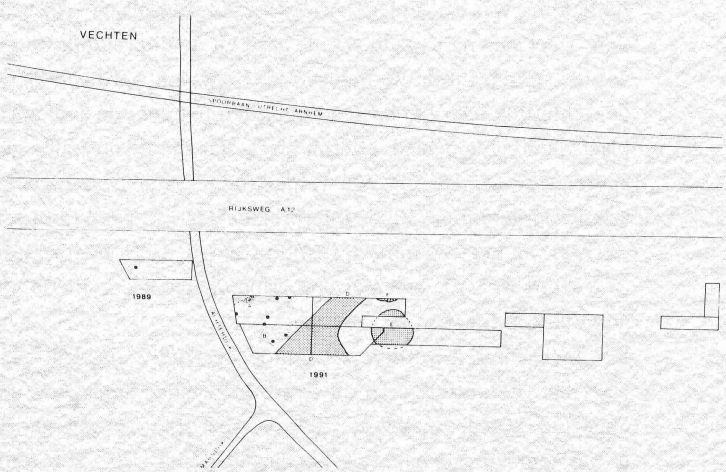

Overzicht van de opgraving bij Vechten.
a. fundament van aangepunte palen
b. rijen paalgaten
c. dubbele paalzetting
d. de rivierbedding
e. ronde depressie, waaruit middeleeuws materiaal werd verzameld
f. opgevulde laagte met veel schoeiingwerk

ontreinigd en vervuild, met veel Romeinse aardewerkscherven, met name uit de 2de en 3de eeuw na Chr. en puin. Ook zijn meerdere schoeiingen in de bedding waargenomen. De sporen ten westen van de bedding bestaan uit rijen paalgaten en greppels, die hetzij loodrecht op, hetzij parallel aan de al genoemde bedding lopen. In veel gevallen zullen dit perceelsgrenzen zijn, maar de aanwezigheid van gebouwen of andere constructies is niet uitgesloten. Aanwijzing daarvoor is bijvoorbeeld een fundament, bestaande uit zeer veel dicht naast elkaar geplaatste aangepunte palen. Hierop moet wel iets groots en zwaars hebben gerust. Langs de westoever van de afgrenzende bedding, en daarmee evenwijdig, liep in een gedeelte van het opgravingsareaal een dubbele paalzetting. Het lijkt er dus op, dat de rivier althans gedeeltelijk werd begeleid door een (hout-aarde)wal. Tenslotte dient nog te worden vermeld, dat ook verscheidene tonputten zijn gevonden. Op de duigen daarvan werden geen merken waargenomen.

Aan de oostzijde van de bedding en geheel aan de noordzijde van het opgravingsareaal werd net de zuidrand van een nu geheel opgevulde laagte aangetroffen. Deze had ook een sterk vervuilde vulling en bevatte veel schoeiingwerk. Dit zou het vervolg van de boven genoemde bedding kunnen zijn, of een aparte 'uitham' van de rivier, die misschien een haventje vormde. In het eerste geval zou de bedding sterk naar het oosten (en zelfs zuiden) hebben moeten ombuigen, in het tweede geval zou het vreemd zijn, dat de 'haven' aan de van de nederzetting afgekeerde kant van de rivier zou hebben gelegen. Helaas had uitbreiding van het onderzoek naar het noorden geen zin, daar hier alles is verstoord.

Eveneens aan de oostkant van de rivier kwam een grote, ronde, diepe depressie aan het licht. Uit de opvulling is middeleeuws aardewerk verzameld. Voorlopig wordt deze depressie geïnterpreteerd als het restant van een middeleeuws 'wiel' - restant van een dijkdoorbraak.

Aan te nemen is, dat de Romeinse sporen de resten zijn van de vicus - burgerlijke nederzetting - behorend bij het castellum Fectio, dat ongeveer een kilometer verder naar het westen heeft gelegen. De zich vertakkende rivierbedding heeft dan kennelijk de oostelijke begrenzing van deze vicus gevormd. Deze hypothese betekent, dat de burgerlijke nederzetting bij Fectio een grote uitgestrektheid bezat, met name in de 2de en (begin) 3de eeuw. Uiteraard kan over de vorm niets met zekerheid worden gezegd. Er kan sprake zijn geweest van een vrij ondiepe lintbebouwing, maar zelfs bij een breedte van niet meer dan 100 m betekent dit een oppervlakte van minimaal een kleine 10 ha. Deze omvang weerspiegelt waarschijnlijk het belang van de vicus als handelscentrum, dat, zeker in de 2de eeuw, het militaire belang van het eigenlijke fort in de schaduw zal hebben gesteld. De aanwezigheid van handelaars blijkt ook uit de bekende inscriptie op het altaar, dat in de 19de eeuw bij de bouw van fort De Burg is gevonden. Daarin wordt uitdrukkelijk melding gemaakt van schippers, die uit Tongeren afkomstig waren. Verder werd een aantal fibulae aan de oppervlakte gevonden.

BUNNIK ❖ Fort Vechten REDACTIE

Bij de aanleg van het 19de-eeuwse fort bij Vechten werden vele vondsten gedaan. Ook werden een rivierloop en een brug aangetroffen. Door middel van een booronderzoek is getracht de toenmalige vondsten in een breder kader te plaatsen. Er werden verschillende restgeulen van de rivier aangetoond, maar de eerder gevonden brug heeft waarschijnlijk geen rivier, maar een drassig terrein overspannen. Ook bleken de verschillende geulen sterk in ouderdom te verschillen.

Tussen 1867 en 1870 werd nabij Vechten door het Nederlandse leger een fort aangelegd in het kader van de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Op het terrein waren al eerder vele Romeinse vondsten gedaan en na ingrijpen door de overheid werd de kapitein der genie G.Z.P. Marcella belast met het verzamelen van de oudheden, die met scheepsladingen tegelijk naar Leiden werden gestuurd. Marcella vond ook enkele lagen grof grint, die wezen op een oude rivierloop, en een overbrugging.
Een probleem met de vondsten van Marcella was, dat zijn rivierloop dwars door de Romeinse nederzetting zou lopen. Een brug lijkt dan logisch, maar de door Marcella gevonden constructie was eerder een caisson, gebruikt voor landaanwinning. In de zomer van 1991 is daarom een booronderzoek uitgevoerd naar de loop van de vroegere rivierarm. Fysisch-geografisch onderzoek had al een aantal restgeulen van de rivier aangetoond, die bovendien door C-14 onderzoek gedateerd konden worden.
Ten zuiden van fort Vechten werd een restgeul gevonden, die waarschijnlijk in verbinding heeft gestaan met de geul van Marcella. De datering geeft echter aan, dat de geul ouder is dan ongeveer 35 na Chr. Dat betekent dat in de Romeinse tijd de rivier niet meer door deze geul stroomde. Bovendien blijken Marcella's grindlagen een onderdeel van een kronkelwaard. Een kronkelwaard bestaat uit de afzetting van de rivier in de binnenbocht van een meander. Ook de brug van Marcella lag op deze kronkelwaard en heeft waarschijnlijk gediend om een drassige laagte over te steken of de aanslibbing te bevorderen.
In het lager liggende terrein ten oosten van het fort werd ook een oude stroomgordel vermoedt: inderdaad werd die gordel door gevonden rivierafzettingen bevestigd. In een gegraven sleuf werden diverse zandige banken afgewisseld met kronkelwaardgeulen gevonden. De ouderdom van deze kronkelwaarden verschilde echter sterk: de zuidelijke geul werd gedateerd op 650 voor Chr, terwijl de 68 m noordelijker gelegen geul uit rond 2150 voor Chr. stamde. Een oplossing voor dit raadsel is nog niet gevonden.

Literatuur

- H. BERENDSEN en S. WYNIA, 'Oude rivierlopen rond het Fort te Vechten', *Tussen Rijn en Lek* 27 (1993), 3, 17-23
- M. POLAK en S.L. WYNIA, 'The Roman Forts at Vechten - A Survey of the Excavations 1829-1989', *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 71, (1991), 1-30
- S.L. WYNIA, 'De rieten hut en andere verhalen', *Jaarboek Oud-Utrecht* 1990, 9-38

BUNNIK ❖ Polder Vechten en Oudwulverbroek Noord W.J. VAN TENT

In de punt tussen Rijksweg 12 en de spoorlijn Utrecht-Arnhem, ten oosten van de hier gegraven plas, waren al in de zestiger jaren vondsten gedaan. Zij zijn door medewerkers van het voormalige Archeologisch Instituut van de RUU gedateerd in de 4de en 5de eeuw na Chr. Boringen leverden fragmentjes baksel, houtskool en fosfaatvlekken op in een 'vuile' laag. Het gaat hier om nederzettingsresten, gelegen langs een brede verlande rivierbedding. Zij zullen wel behoren tot het grote nederzettingscomplex van Vechten, al zijn ze er nu van gescheiden door Rijksweg 12, maar de late datering van de eerder gedane vondsten roept vragen op. Hebben wij hier te maken met een gedeelte van de vicus (?), dat tot in de laat-Romeinse tijd/vroege Middeleeuwen heeft voortbestaan, of gaat het om een nieuwe nederzetting, die in die periode is gesticht?
Rondom Vechten zijn meer vondsten uit de 4de/5de eeuw gedaan, zij het niet zo veel. Over de aard van de activiteiten in die tijd, waarin het oude grensgebied van het rijk door de Romeinen geleidelijk aan zijn lot werd overgelaten, bestaat echter nog veel onzekerheid.

BUNNIK ❖ Werkhoven W.J. VAN TENT

Ten zuiden van het kasteel Beverweerd te Werkhoven werden door de heer Beukhof bij de aanleg van een boomgaard in 1991 veel middeleeuwse scherven gevonden, en wel van Pingsdorf-, Andenne- Paffrath- en blauw-grijs aardewerk en vroeg steengoed. De datering wordt hierdoor 12de-vroeg 14de eeuw. De aard van de vindplaats is echter niet duidelijk geworden.

Bij de Veensteeg werd een omgrachte verhoging gevonden, die nu is geëgaliseerd en overbouwd. Muurresten werden niet aangetroffen, maar er waren wel aanwijzingen voor een gracht ten noordoosten en oosten van de huidige boerderij.

Onderzoek door de Stichting RAAP bevestigde de aanwezigheid van oude bewoningsgrond uit de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd aan de Weerdenburgselaan. Een duidelijke woonlaag werd echter niet aangetroffen.

BUNNIK ❖ Signaleringen en vondstmeldingen

Door de heer A. Beukhof, correspondent van de ROB te Zeist, werd in 1991 gemeld, dat hij bij de reconstructie van de aansluiting aan de A12 te Bunnik Romeinse aardewerkscherven had gevonden, zowel inheems als import. De vondsten zijn nog niet gedetermineerd.

In 1990 werden weer veel oppervlaktevondsten gemeld, afkomstig uit de omgeving van het Romeinse castellum Fectio, bij Vechten. Vermeldenswaard zijn een geëmailleerd bronzen fibula, Romeins. Bovenop de ronde middenplaat van de fibula is een miniatuurhamertje gelast. Van het email zijn sporen over, die een lichtgroene en een rode kleur vertonen. Daarnaast werden twee bronzen 'Augenfibel', vroeg-Romeins, een blauw geëmailleerd bronzen sierknop, Romeins, en een bronzen beugelfibula, z.g. Domburg-fibula, 6de eeuw na Chr. gevonden. Naald en windingen ontbreken. Een bronzen schijffibula met opengewerkt centrum en wangenscharnier was te dateren rond 100 na Chr. Een gevonden wandscherm bleek van een versierde terra sigillatakom (Drag 37), waarschijnlijk vervaardigd in Lavoye.

BUNSCHOTEN ❖ Signaleringen en vondstmeldingen

In de gemeente Bunschoten-Spakenburg zijn diverse vondsten gedaan, met name uit het Meso- en Neolithicum. Zo werden bij de Bontepoort een afslag en een kling van vuursteen gevonden, terwijl ook bij de Fokjesweg vuursteenmateriaal aan het licht kwam. Het gaat daarbij om duidelijke concentraties, die misschien aangeven waar kampementen hebben gelegen. Vuursteenafslagen werden ook gevonden aan de Groeneweg en de Nijkerkerweg. De St. Nicolaasweg lijkt opnieuw een kampement te zijn geweest: daar werden veel afslagen gevonden. Van het aan deze weg vermoede St. Nicolaasklooster werd geen spoor gevonden. Ook de Verlengde Oostsingel bleek een vindplaats van vuursteenafslagen. Duidelijk blijkt uit al deze vondsten, dat het lage gebied rondom Bunschoten en Spakenburg, dat nu zo leeg is, in Meso- en Neolithicum een geliefd jacht(- en woon-?)gebied moet hebben gevormd.

Literatuur

◆ H.C.J. VISSCHER, *Eemland, een archeologische kartering, inventarisatie en waardering.* RAAP Rapport 40, Amsterdam 1991

Een 6de-eeuwse bronzen beugelfibula.

De bronzen schijffibula met opengewerkt centrum en wangenscharnier.

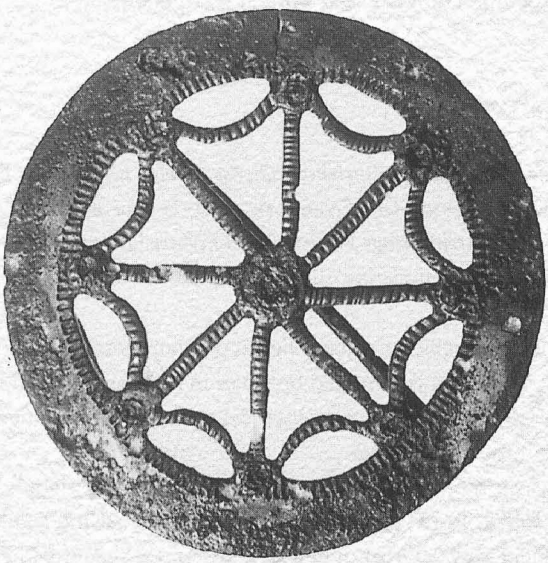

COTHEN ❖ Signaleringen en vondstmeldingen

Op een terrein aan de Kapelleweg werden diverse munten gevonden, waaronder een Keltische munt (regenboogschoteltje) van rond het begin van de jaartelling, een bronzen munt - sesterties - van de Gallische tegenkeizer Postumus (259-268) en een koperen munt van keizer Constans (337-350). Verder kwamen er twee fragmenten van Romeinse bronzen fibulae aan het licht.
Op de Caspargouw waren eerder vondsten uit de IJzertijd/Romeinse tijd gedaan. Boringen van RAAP leverden aardewerkfragmenten en fosfaatvlekken in een bewoningslaag op. Daardoor wordt bevestigd, dat hier in de genoemde periode een nederzetting heeft gelegen - één van de vele, die in dit gebied bekend zijn. De sporen concentreren zich op een noordnoordoost-zuidzuidwest verlopende rug.
Boringen op het terrein van het voormalige middeleeuwse versterkte huis Rodenstein aan de Dwarsdijk toonden wel sporen aan, maar deze bezaten geen duidelijke structuur.
Het huis Rodenstein of Royestein wordt voor het eerst vermeld in 1442. Rond 1854 was het sterk vervallen. Wanneer het werd afgebroken is niet bekend.

DRIEBERGEN-RIJSENBURG ❖ Jachtrust W.J. VAN TENT

Op het terrein van Jachtrust aan de Broekweg wordt aan de oppervlakte veel puin en laat-middeleeuws aardewerk aangetroffen. Bodemweerstandsmetingen door RAAP leverden echter geen duidelijk patroon van fundamenten op. Wel kon een (half gedempte) omgrachting worden waargenomen.

EEMLAND ❖ F.SNIEDER

In opdracht van de Landinrichtingsdienst Gewest Eemland en de gemeenten Amersfoort, Baarn, Bunschoten, Eemnes en Soest, is door de stichting RAAP (Regionaal Archeologisch Archiverings Project) in het herinrichtingsgebied Eemland een kartering, inventarisatie en waardering uitgevoerd.

Herinrichtingsgebied Eemland ligt in de noordoostelijke hoek van de provincie. Geologisch gezien is Eemland ontstaan in de voorlaatste en laatste IJstijd. In de laatste IJstijd is dekzand afgezet en deze afzettingen zijn nog als hogere ruggen in het landschap zichtbaar.
Door het warmer worden van het klimaat na de laatste IJstijd, steeg het niveau van de zeespiegel. In het gebied van Eemland en omgeving leidde deze toenemende vochtigheid tot veengroei in de lagere delen. De veengroei begint hier omstreeks

2300 voor Chr., wat ongeveer samenvalt met het begin van de Late Steentijd.
In de Late Middeleeuwen, vanaf ongeveer 1150 na Chr., werd de invloed van de zee hier steeds groter, zodat door overstromingen op veel plaatsen klei op het veen werd afgezet. In deze periode vonden ontginningen plaats om het land geschikt te maken voor bewoning en landbouw en veeteelt, waardoor het veen op vele plaatsen weer verdween.
Voordat RAAP het gebied had onderzocht, waren slechts tien vindplaatsen bekend; na de kartering zijn het er totaal 172. Het betreft vooral vindplaatsen uit de Midden en Late Steentijd, die liggen op de hogere delen van dekzandruggen.
De terreinen zijn gewaardeerd naar zeldzaamheid en gaafheid, waarvoor systematisch booronderzoek is toegepast. Aangezien vindplaatsen uit de Steentijd slechts weinig grondsporen vertonen, en het ook zeer toevallig is indien zich een vondst in de uitgeboorde grond bevindt, is de gaafheid van de vindplaats in de meeste gevallen afgeleid uit de mate waarin het oorspronkelijke bodemprofiel intact is.
Als gevolg van de waardering, is door RAAP het voorstel gedaan vier Midden Steentijd vindplaatsen te beschermen, die als zeer waardevol worden gekenmerkt. Verder zijn ruim twintig terreinen uit de Midden Steentijd, Late Steentijd en Late Middeleeuwen voorgedragen als meldingsgebied en attentiegebied. Dat wil zeggen: deze gebieden (indien mogelijk) beschermen en grondwerk vooraf laten gaan door oudheidkundig bodemonderzoek.
Eemland blijkt voor vindplaatsen uit de Midden en Late Steentijd een zeer waardevol gebied; ze zijn in verhouding tot vergelijkbare vindplaatsen elders in ons land, uitzonderlijk gaaf en goed geconserveerd.

Literatuur

◆ H.C.J. Visscher, *Eemland, een archeologische kartering, inventarisatie en waardering.* RAAP Rapport 40, Amsterdam 1991

Eemnes ❖ **Wakkerendijk** Th.J. Cleij

Reeds in 1989 was bij graafwerkzaamheden aan de Wakkerendijk een aantal scherven gevonden, welke door de oplettendheid van de uitvoerder van het grondwerk in veiligheid gesteld konden worden. Hoewel een echte context ontbreekt, geven de scherven een aardig beeld wat rond 1800 door een Eemnesser huishouding aan aardewerk werd gebruikt. Meer dan de helft van het materiaal bestaat uit eenvoudig roodbakkend aardewerk zoals grote voorraadpotten, pannen en vergieten. Meer luxe produkten zoals Delfts en geïmporteerd Engels aardewerk zijn slechts spaarzaam aanwezig. Het relatief dure Chinees porselein ontbreekt zelfs. Wel werden fragmenten van mineraalwaterkruiken teruggevonden. In de 18de en 19de eeuw werd op grote schaal het in Duitsland gebottelde water

verkocht (in dit geval afkomstig uit Selters, waar nog steeds bronwater wordt gebotteld). Samenvattend kan gezegd worden dat de scherven, vooral wanneer ze worden vergeleken met andere vondsten uit dezelfde periode, aangeven dat we zeker niet te maken hebben met grote mate van welvaart. Het is echter niet duidelijk of deze enkele vondst representatief is voor het welvaartspeil op het Eemlandse platteland rond 1800.

Literatuur

◆ TH.J. Cleij, 'Aardewerk uit een Eemnesser huishouding', *Historische Kring Eemnes*, 12 (1990), 4, 172-178

Eemnes ❖ Signaleringen en vondstmeldingen

Aan de Wakkerendijk werd mesolithisch en/of neolithisch vuursteenmateriaal gevonden. Er werd een mesolithische B-spits gevonden. Misschien was dit de plek van een kampement. Ook aan de Zuid Ervenweg werd een vuursteenafslag gevonden uit deze periode.

Harmelen ❖ Appellaan W.J. van Tent

Tijdens grondwerk bij de Appellaan, ten noordwesten van Huize Harmelen, werden in 1984 en 1985 resten ontdekt van een Karolingische nederzetting. Deze nederzetting heeft gelegen aan een bedding, die waarschijnlijk deel uitmaakte van de Bijleveldse stroom. Tijdens boringen door RAAP werd de voortzetting van die bedding in zuidzuidoostelijke richting vastgesteld. Ook kwamen fragmentjes baksel, bot en houtskool te voorschijn en werden fosfaatvlekken waargenomen. De bovengenoemde nederzetting zal zich dus in ieder geval tot hier langs de bedding hebben uitgestrekt.

Houten ❖ Tuurdijk W.J. van Tent

Op een akker langs de Tuurdijk werden door de heer A. Beukhof, op een afstand van enkele tientallen meters van elkaar verwijderd, Romeinse en middeleeuwse aardewerkscherven gevonden. Op de Romeinse vindplaats werden door hem ook opgeploegde resten van gecremeerd bot opgeraapt. Misschien wijzen deze laatste op de aanwezigheid van een Romeins grafveldje. Een dergelijke vondst is niet

alledaags. Er moeten natuurlijk vele grafvelden uit de Romeinse tijd in het rivierengebied zijn geweest. Zij worden echter zelden gevonden, waarschijnlijk omdat de overblijfselen - wat crematieresten, enkele stuks aardewerk - bij grondwerkzaamheden niet opvallen en daarom over het hoofd worden gezien.

HOUTEN ❖ Merckenburg W.J. VAN TENT

Op 19 februari 1990 werd een begin gemaakt met het graven van enkele proefsleuven op het terrein van het voormalige kasteel Merckenburg (Marckenburg), te Schalkwijk. De werkzaamheden werden echter snel beëindigd toen bleek, dat door de hoge grondwaterspiegel de sleuven direct vol water liepen. Op 7 en 8 mei van hetzelfde jaar werd opnieuw een poging gewaagd, nu met meer succes.
Door waarnemingen, boringen en bodemweerstandsmetingen - de laatste uitgevoerd door de Stichting RAAP te Amsterdam - was al aannemelijk geworden, dat het kasteel een rechthoekige vorm heeft gehad en op een rechthoekig eiland stond. Het proefonderzoek bevestigde dit. Van uitbouwen zoals hoektorens, werd geen spoor gevonden. Blijkens de dikke en ver reikende puinkegels (baksteenmaten: 31x15x7 cm), die in de oorspronkelijke grachten werden aangetroffen, is het kasteel grondig ontmanteld. Het beeld van de kasteelplattegrond, dat het bovengenoemde bodemweerstandsonderzoek had opgeleverd, bleek door deze puinkegels enigszins te zijn vertekend. Het is de bedoeling, dat het kasteeleiland op de een of andere manier weer zichtbaar wordt gemaakt.
Gezien de rechthoekige plattegrond van het kasteel wordt aangenomen, dat het op zijn vroegst aan het eind van de 13de eeuw is gesticht. In 1353 werd het kasteel door de bisschop van Utrecht negen weken lang belegerd en tenslotte ingenomen en verwoest. Het is niet meer opgebouwd.

Literatuur

◆ B. OLDE MEIERINK e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, 305

HOUTEN ❖ Tull en 't Waal F. LANDZAAT

Door leden van de AWN, afdeling Utrecht, werd in de zomer van 1991 onderzoek gedaan in een steenoven, daterend uit ongeveer 1600. De oven was gelegen in de uiterwaarden van de Lek en had een U-vorm. De afmetingen waren ongeveer 12x16 m. In het binnenste gedeelte van de steenoven werden negen stookkanalen aangetroffen. Het steenformaat dat was gebruikt varieerde van 23,5x11,5x4,5 tot 27x13,x6,5 cm. De oven zelf was opgebouwd uit stenen van het formaat 26,5x12x6 cm.

HOUTEN ❖ Wickenburg W.J. VAN TENT

Bodemweerstandsmetingen rondom het huidige huis Wickenburg hebben geen sporen van het kasteel opgeleverd, dat hier blijkens een charter uit 1300 moet hebben gelegen (het droeg toen de naam Westenstein). Bij boringen werden wel grachten gelokaliseerd: een grote en diepe ten noorden van het huidige gebouw, een smallere ten zuiden en ten oosten ervan.
Eerder onderzoek op het ronde eiland in de vijver bij het huidige Wickenburg heeft ook nooit concrete gegevens opgeleverd betreffende de ligging van het middeleeuwse kasteel; wel werden daar toen vondsten gedaan uit de 13de/14de eeuw. Mogelijk wijzen 14de-eeuwse kloostermopfunderingen onder een gedeelte van het bestaande gebouw er op, dat het middeleeuwse kasteel op precies dezelfde plaats heeft gestaan als dit huis.

Literatuur

◆ B. OLDE MEIERINK e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, 482-485

HOUTEN ❖ Signaleringen en vondstmeldingen

Aan de Lobbedijk, niet ver van de oude kerk van Houten, werd 1991 onderzoek verricht in een bouwput. Het onderzoek werd bemoeilijkt door de vervuiling van de grond. Er werden slechts enkele Romeinse vondsten gedaan en sporen gevonden.

Op een terrein bij de buurtschap Loerik voerde RAAP boringen uit, waarbij aardewerksplinters, houtskool en fosfaatvlekken werden waargenomen. Hierdoor werd bewezen, dat ook dit terrein heeft behoord tot het grote nederzettingscomplex, dat bij Loerik heeft gelegen. Van dit gebied zijn inmiddels vele vondsten bekend, uit een periode, die loopt vanaf de IJzertijd tot in de latere Middeleeuwen.

Door booronderzoek werd bevestigd, dat op twee plaatsen, één ten oosten en één ten noorden van Honswijk, nederzettingssporen uit de IJzertijd/ Romeinse tijd in de bodem aanwezig zijn.

Tegenover boerderij Nieuwoord, op de plek waar het oude Houtense Pad dood loopt tegen de Houtense ring, werden bij rioleringswerkzaamheden door de heer Beukhof veel scherven van Romeins import- en inheems aardewerk en dakpanpuin gevonden. Bij de Romeinse import bevonden zich twee scherven van 1ste-eeuwse terra sigillata, Drag 27 en Drag 29 (met versiering). Ook 2de-eeuwse vormen werden aangetroffen (onder meer Brunsting, Hees, ruwwandig 9). Bij het inheemse aardewerk bevindt zich de bodem van een vergiet.

In Oud-Wulven, met name in de directe omgeving van de afgebrande boerderij, werden zowel door de heer O. Wttewaall als door de heer Beukhof in 1990 en 1991 middeleeuwse scherven en andere voorwerpen verzameld. Onder deze voorwerpen bevinden zich een klop- of slijpsteen, een benen knoop, een ijzeren hoefijzer, een dubbelconische spinklos van blauw-grijs aardewerk (ca 14de eeuw?) en een fragment hertshoorn. Naast het middeleeuwse materiaal kwamen ook enkele vroegere aardewerkscherven te voorschijn: wat Romeinse import (waaronder een driedelig oor van een Romeinse kruik), enige wandscherven, inheems (met organische magering) en twee mogelijk vroeg-middeleeuwse bodemscherven.

LEUSDEN ❖ **Driftakkerweg** W.J. VAN TENT

Bij het graven van een waterleidingsleuf schuin voor de boerderij Driftakkerweg 8 werden bakstenen funderingsresten aangesneden. Zichtbaar waren een vloertje van plavuizen, ca 22 à 23 cm in het vierkant, afgezet met bakstenen van 25 cm lengte, en een stukje enigszins rond verlopend metselwerk, mogelijk van een put. De resten wijzen op een gebouw, dat, gezien de steenmaten, nog uit de 15de eeuw zou kunnen dateren. Er zijn vage berichten, dat hier een buiten zou hebben gestaan. De boerderij Driftakkerweg 8, met zijn merkwaardige voorgevel, die vanaf de snelweg goed te zien is, zou het bijbehorende koetshuis zijn geweest.

LEUSDEN ❖ **Stoutenburg** W.J. VAN TENT

Weerstandsmetingen op het terrein van het voormalige middeleeuwse kasteel Stoutenburg gaven enkele hoge waarden aan, maar geen duidelijke structuren. Vondsten werden niet gedaan.
Kasteel Stoutenburg werd rond het midden van de 13de eeuw gebouwd door schout Wouter van Amersfoort, die voor die tijd waarschijnlijk binnen Amersfoort resideerde. Over het middeleeuwse gebouw, dat in 1542 en 1543 werd gesloopt, is weinig bekend. Het huidige Stoutenburg, gelegen aan de Stoutenburgerlaan, dateert van 1888 en ligt niet op de oorspronkelijke plaats.

Literatuur

◆ B. OLDE MEIERINK e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, 425-428

Deze boerderij zou het koetshuis kunnen zijn geweest van een huis aan de Driftakkerweg, dat inmiddels is verdwenen.

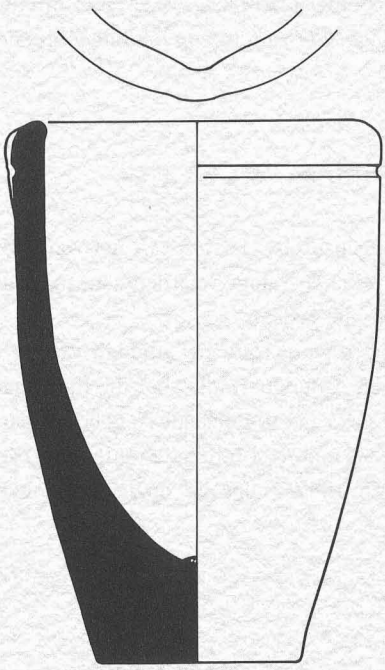

De hoge beker van dik aardewerk, die misschien als smeltkroes is gebruikt.

LEUSDEN ❖ Den Treek TH.J. CLEIJ

Om inzicht te krijgen in de verspreiding van archeologisch belangrijke gebieden werd in 1990 door de AWN afdeling Vallei en Eemland een aantal verkenningen uitgevoerd. Dit leverde zowel langs de Lockhorsterweg als in de omgeving van 'Willemijntjeshoeve' (Den Treek) een aantal vondsten op van (proto)steengoed uit de 13de-14de eeuw. Het gaat hier vermoedelijk om bewoningslocaties van de ontginners van de nattere gebieden in de Gelderse Vallei.

LOOSDRECHT ❖ Sypestein W.J. VAN TENT

Van het omgevende terrein van kasteel Sypestein werd een vondst gemeld. Het bleek een hoge beker van dik aardewerk te zijn, voorzien van een uitgiettuit. De datering is waarschijnlijk laat (19de-eeuws?). Gedacht zou kunnen worden aan een functie als smeltkroes. Hoe het voorwerp op het terrein van Sypestein terecht is gekomen is een raadsel.

LOPIK ❖ Signaleringen en vondstmeldingen

Boringen in de polder Batuwe nabij Lopikerkapel, een oude vindplaats uit de IJzertijd/Romeinse tijd leverden geen sporen op. Aan het oppervlak werd een scherf uit de (Late Bronstijd of) IJzertijd opgeraapt.

Op de plaats aan de Benschopperwetering, waar eerder nederzettingsresten uit de midden-Bronstijd waren aangetroffen, verschenen bij onderzoek fragmentjes baksel en houtskool in de boor. Aangenomen moet worden, dat hier, op een ongeveer noord-zuid verlopende oude stroomrug (van het 'Bloklandse' systeem), in de genoemde periode inderdaad een nederzetting heeft gelegen. De diepte van de sporen is ongeveer 45-70 cm beneden het maaiveld. Het is zeer waarschijnlijk, dat verder onderzoek van deze stroomrug ook op andere plaatsen resten van Bronstijd-nederzettingen zal opleveren.

Literatuur

- H.J.A. BERENDSEN, *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht*, Utrecht 1982
- L.P. LOUWE KOOIJMANS, *The Rhine/Meuse Delta, Four Studies on its prehistoric occupation and holocene geology*, Leiden 1974

MAARSSEN ❖ Cruydenborgh en Endelhoef

J.H. WITTE

Het buitenhuis Cruijdenburg/Bruynenburg is in 1977 ingestort. De aarden heuvel, die de resten bedekte, is in 1991 verwijderd voor een archeologisch onderzoek. Onder de heuvel werden niet alleen de fundamenten van het huis aangetroffen, waardoor de bouwgeschiedenis kon worden gereconstrueerd, tevens werden in een beerkelder vele vondsten gedaan, waaronder glaswerk. Op hetzelfde terrein lagen de fundamenten van een tweede buitenhuis uit de 17de eeuw. Dit huis Endelhoven kon eveneens worden onderzocht.

In 1991 werden het 17de-eeuwse buitenhuizen Cruydenborgh en Endelhoef in Maarssen opgegraven door de Archeologische Werkgroep van de Historische Kring Maarssen en een aantal leden van de AWN.
Begonnen werd de aarden heuvel te verwijderen, die het in 1977 ingestorte Cruydenborgh bedekte. Het gebouw bleek niet dieper weggebroken dan tot het maaiveld, zodat de meeste fundamenten toen al zichtbaar werden. Daarna werden de fundamenten schoongemaakt, evenals de tussenmuren, terwijl de kelders werden uitgegraven. Hevige vorst vertraagde de opgraving. Eind maart werd begonnen met de bouw van een nieuw kantoor op deze plek.
In 1608 kocht een rijke Amsterdamse regent de boerderij Goudenhoef en liet deze verbouwen tot buitenhuis. Later verkocht hij delen van het bij de boerderij behorende grondgebied om daar ook huizen op te zetten. Een van de kavels is op een kaart uit 1651 getooid met de naam Cruydenborgh. De hofstede die op de kavel stond werd in 1647 verkocht aan de familie Cruydenier, die waarschijnlijk de naamgever is van het gebouw. Later komt het in handen van andere families en wisselt het van naam en werd het Bruynenburg genoemd. Op hetzelfde terrein stond een gelijkvormig buitenhuis, Endelhoef genaamd, met een vergelijkbare geschiedenis. In de 18de eeuw kwamen beide huizen in handen van dezelfde eigenaar en werd het vroegere Cruydenborgh een bijgebouw. Een van de bewoners in de 17de eeuw is de joodse familie Pereira, wat de vondst van een koosjer vleesloodje verklaart. In het begin van de 19de eeuw bleek Cruydenborgh zelfs gedegradeerd tot stal, maar in 1882 werd Endelhoef afgebroken en werd Cruydenborgh weer als woonhuis ingericht, met de naam Endelhoef.
Beide huizen bestonden uit een souterrain, een verdieping en waarschijnlijk een zolder. Cruydenborgh mat oorspronkelijk 16,5x8,3m, Endelhoef was groter met een totale lengte van iets meer dan 25 m. De steenmaat van de muren was 18,5x9x4 cm. Het souterrain van Cruydenborgh bestond uit een opslagruimte, een opkamer, een gang, een beerkelder, een keuken en een uitpandige waterkelder. Later is het huis verlengd tot 19,5 m, waarbij de waterkelder inpandig kwam te liggen. De gebruikte steenmaat voor de verbouwing was 21,5x10,5x3,5 cm.
De opslagruimte bezat gleuven in de muren, waartussen planken geplaatst konden worden. De vloer bestond uit roodbruine plavuizen met een maat van 22 cm

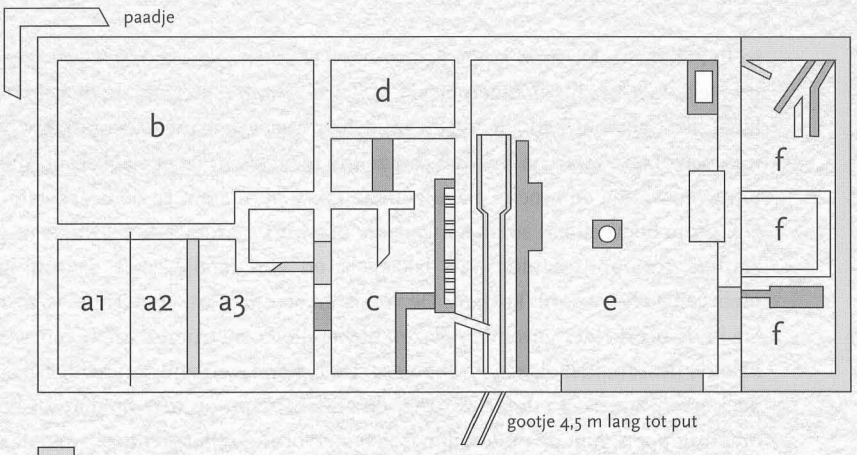

Plattegrond van Cruydenborgh.
a. opslagruimte met vloer van roodbruine plavuizen
b. waarschijnlijk de opkamer
c. gang
d. beerkelder. Hier werden de meeste vondsten gedaan
e. keuken met rechts de plaats van het fornuis. De goot aan de linkerzijde zou kunnen wijzen op een rij toiletten.
f. de waterkelder

De goot aan de linkerzijde van de keuken van Cruydenborgh

in het vierkant. De rand langs de muren was groen geglazuurd. Twee ingangen moeten al vroeg zijn dichtgemetseld, zodat slechts één toegang tot de kelder overbleef. De opkamer had alleen een zandvloer, maar de gang was opnieuw bedekt met plavuizen: zwart/grijze met een zelfde maat als in de opslagkamer, met een plint van oranje en groene plavuizen die 13x13 cm maten. In de beerkelder werd een grote hoeveelheid vondsten gedaan: glaswerk, aardewerk, dierlijke en plantaardige resten, restanten van lakzegels en een loodje, met daarop in het Hebreeuws het woord 'kosher'. De vondsten stamden uit de periode 1650-1750.
De in de beerkelder gevonden glazen bleken te reconstrueren tot 53 voorwerpen: bekers, flessen, kelkglazen en roemers. De bekerglazen zijn van helder glas. Een deel ervan zijn laag cilindervormig, de andere staan op drie heldere of blauwe braamnoppen. Aan de onderzijde is een stervormig reliëf zichtbaar met daarbinnen een rozet van negen tranen. Naast deze lage bekers werden ook zeven bekers met een hoog cilindrisch model gevonden. Twee ervan zijn met glasdraden versierd. Ook fragmenten van een bekertje, dat is versierd met gegraveerd bladeren werden uitgezeefd.
Behalve de bekers werden er ook 11 flessen gevonden. Enkele zijn blauwgroene voorraadflessen, zoals ook bij apothekers werd gebruikt, een redelijk grote lichtgroene fles bleek heel dun: een wanddikte van 1 tot 2 mm. Er werd maar één wijnfles gevonden, de rest waren bolle flesjes, medicijnflesjes en acht- en vierzijdige flessen.
In de kelder zijn 11 kelkglazen gevonden, die in de 17de eeuw populair waren. De 15 groene roemers zijn waarschijnlijk vooral als wijnglas gebruikt. Behalve dit glaswerk werd nog een helder vogeldrinkbakje gevonden met een blauwe rand.
Het aardewerk was vooral porselein (kopjes en schotels) en faience (kopjes, schotels, borden).
De keuken had opnieuw een rode plavuizen vloer, terwijl de plint uit witte tegeltjes bestond van 13x13 cm. Slechts één tegeltje had een voorstelling: twee polsstok springende jongens. In het midden van de buitenwand (vóór de verbouwing) bevond zich een dikke ijzeren plaat, gelegd op een dubbele laag stenen. De muur erachter vertoonde roetaanslag: hier zal dus het fornuis hebben gestaan. De door de verbouwing inpandig gekomen waterkelder was bedekt met rode plavuizen.
Endelhoef is op vergelijkbare wijze ingericht en verbouwd. Ook daar lag aanvankelijk de waterput buiten het gebouw. Door een aanbouw kwam hij binnen het huis te liggen. Aan de achterzijde werd een beerput gevonden, die door een goot in verbinding stond met het huis. Een oudere beerput bevond zich in het later aangebouwde deel. Deze beerput is tussen 1640 en 1730 in gebruik geweest. Aan de voorzijde werden vier verbredingen in het fundament gevonden: waarschijnlijk hebben hier pilasters op gestaan.

Literatuur

- J.F.P. Kottman, 'Glasvondsten uit de beerkelder van Cruydenborgh', *Westerheem* 26 (1992), 5, 210-217
- W. Smits, 'Cruydenborch, Bruynenburgh, Endelhoef, Endelhoven', *Historische Kring Maarssen* 18 (1992), 4, 67-77

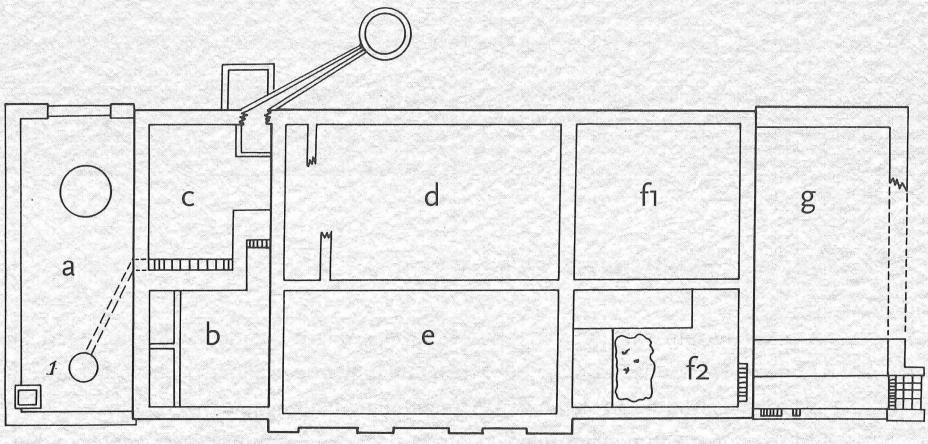

Plattegrond van Endelhoef

a. aanbouw uit omstreeks 1735

b. kelder met plavuizen vloer en twee ingemetselde bakken

c. keuken met rechtsboven een latere beerput

d. kamer

e. kamer

f. deze ruimte werd door een 1-steens muurtje in tweeen gedeeld. Gezien de vondst van resten turf misschien een opslagplaats van brandstof

g. aanbouw. Het is onduidelijk of het hier gaat om een stal, een serre of een kamer. Het is ook mogelijk dat het om niet meer dan een ommuurde plaats gaat.

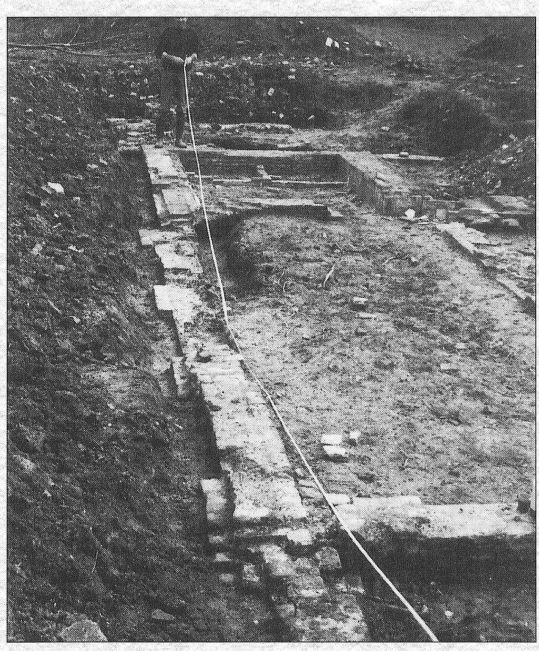

De voormuur van Endelhoven. De vier verbredingen voor de pilasters zijn duidelijk zichtbaar.

◆ J. Witte, 'Opgraving Cruijdenburg/Bruijnenburg/Endelhoven', *Historische Kring Maarssen* 18 (1992), 4, 77-84
◆ Werkgroep Archeologie Historische Kring Maarssen, *Cruyenborgh en Endelhoef, geschiedenis en opgraving van twee verdwenen buitenplaatsen aan de Vecht te Maarssen*, Maarssen 1997

Maarssen ❖ Oostwaard W.J. van Tent

Op het terrein van het versterkte huis Oostwaard voerde RAAP boringen en bodemweerstandsmetingen uit. Met name in het noordelijke deel van het terrein werden daarbij muurresten gevonden en grachtvullingen aangeboord.
In 1947 werden in de buurt van Oostwaard enkele Romeinse scherven gevonden. Helaas is niet duidelijk of deze in situ lagen, of met stadsvuil uit Utrecht zijn aangevoerd.
Over de geschiedenis van Oostwaard is weinig bekend. Rond 1300 zou het huis voor het eerst worden genoemd, terwijl het in 1730 tot een ruïne zou zijn vervallen.

Montfoort ❖ Achthoven W.J. van Tent

Het in Achthoven door RAAP uitgevoerde weerstandsonderzoek leverde geen duidelijke resultaten op. Boringen en de oppervlaktewaarnemingen toonden de aanwezigheid van (gedempte) grachten aan. Van een (versterkt) huis op dit terrein ontbreekt in de schriftelijke bronnen ieder spoor.

Montfoort ❖ kasteel Montfoort W.J. van Tent

In 1990 voerde de Stichting RAAP een bodemweerstandsmeting uit aan de zuidkant van het kasteelterrein Montfoort. Daarbij werd een gedeelte ontdekt van het fundament van de meest zuidelijke kasteeltoren. In het kader van de herinrichting van het omgevende terrein ontwikkelde het gemeentebestuur een plan om dit fundament tot boven het maaiveld op te metselen. Afgesproken werd, dat het originele muurwerk eerst door de ROB zou worden ingemeten en gedocumenteerd. Dit geschiedde in maart 1991. Daarna werd aan de opbouw begonnen. Deze kwam in de loop van 1991 gereed. Het zó ontstane monumentje vormt een aardige afsluiting van het kasteelterrein naar het zuiden. De afstand tussen dit monument en het aan de noordzijde gelegen restant van de voorburcht toont duidelijk hoe omvangrijk het kasteel in zijn bloeiperiode is geweest.

Kasteel Montfoort werd gesticht door Godfried van Rhenen, bisschop van Utrecht 1156-1178. Vanaf 1280/81 was de burcht meer dan 300 jaar in handen van het burggrafelijk geslacht De Rover, en wel tot 1583. Vanaf dat jaar werden grote delen van het kasteel niet meer bewoond. In 1672 werd het, op een gedeelte van de voorburcht na, door de Franse troepen verwoest.

Literatuur

◆ B. Olde Meierink e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, 318-324
◆ H. Sarfatij, 'Het kasteel van Montfoort (U)', *Castellogica* 1991, 258-260

Nieuwegein ❖ kastelen Heemstede, Plettenburg, Rijnenburg en Wijnestein W.J. van Tent

In boringen van RAAP op het terrein van de voormalige laat-middeleeuwse ridderhofstad Oud Heemstede werden muur- en grachtresten aangetroffen. In één boring werd op 20 cm beneden het maaiveld al muurwerk geraakt. Oud Heemstede wordt voor het eerst expliciet vermeld in 1404, maar het goed is van veel oudere datum (uit 1323 is een ridder Everard van Heemstede bekend). Het gebouw was in de 17de eeuw al een ruïne, die waarschijnlijk rond 1700 geheel is verdwenen.

Het grootste deel van het terrein van het laat-middeleeuwse versterkte huis Plettenburg was niet voor onderzoek beschikbaar, daar het gelegen is binnen het fort Jutphaas. Waar geboord kon worden, werden puin en mogelijk een grachtvulling aangetroffen. Plettenburg is misschien in 1300 gesticht. De eerste betrouwbare vermelding dateert uit 1394. Hoe het middeleeuwse huis eruit zag is niet bekend, wel is bekend, dat het in 1481 in vlammen opging. Vanaf het begin van de 17de eeuw stond er op de plaats van het oude kasteel een fraai buiten. Dit werd aan het begin van de 19de eeuw gesloopt om plaats te maken voor het nu nog bestaande fort Jutphaas, onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie.

Weerstands- en booronderzoek door R.A.A.P. toonden muur- en grachtresten aan, die resten vormen van de laat-middeleeuwse ridderhofstad Rijnenburg. Rijnenburg wordt voor het eerst vermeld in 1349. Het moet van enig militair belang zijn geweest, want het werd in 1481 door de bisschop van Utrecht ingenomen en in brand gestoken. De soldaten van de bisschop waren het huis binnengekomen via een gat in de kelder! Er volgde herbouw en in de 16de of 17de eeuw nog eens een ingrijpende modernisering. In de tweede helft van de 18de eeuw werd het toen tot een ruïne vervallen gebouw gesloopt.

Weerstandsonderzoek bij Wijnestein bracht een rechthoekige plattegrond aan het licht. De fundamenten van een deel van het huis bleken nog aanwezig te zijn, evenals mogelijk resten van de brug over de gracht. Het bestaan van Wijnestein

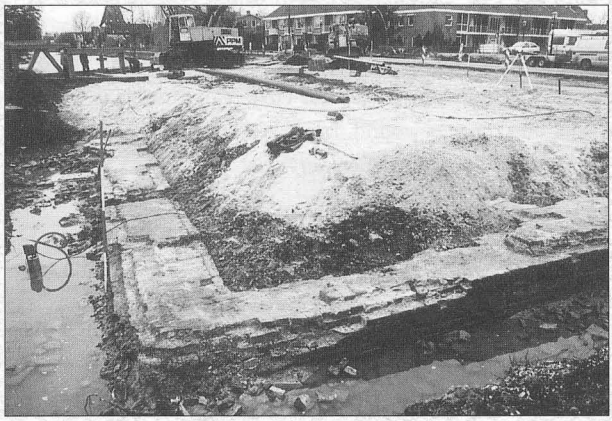

Een deel van het muurwerk van kasteel Montfoort.

Het fraaie buiten Plettenburg in de 18de eeuw.

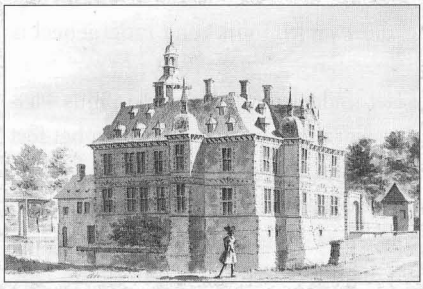

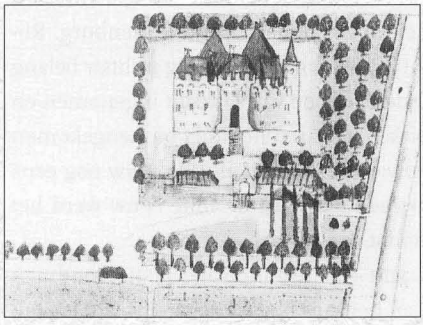

De oudst bekende afbeelding van Rijnenburg uit 1625. Detail van een landmeterskaart, met rechts de Jutfasewetering.

Een deel van de middenpaleolithische vondsten. Van rechts naar links: een bladvormige zijschaaf, een rechte zijschaaf met Levalloiskling, een concave schaaf (onder) en een rechte zijschaaf (boven).

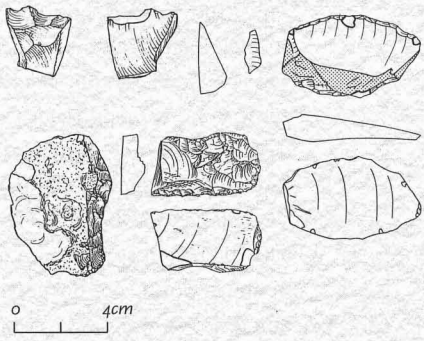

blijkt voor het eerst omstreeks 1382. In de 17de eeuw bestond het gebouw uit twee evenwijdige rechthoekige bouwblokken. Het werd in 1754 gesloopt; wat resteert is een door het restant van de gracht omgeven eiland.

Literatuur

◆ B. Olde Meierink e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995

Nieuwegein ❖ Put van Weber REDACTIE

Door mw. J. Offerman-Heykens en mw. C. Brouwer-Groeneveld werden in 1990 paleolithische vondsten beschreven. Deze waren afkomstig uit de z.g 'Put van Weber', een zuigput langs Rijksweg A2 ten westen van Nieuwegein. Met name op grond van grind-tellingen komen de auteurs tot de conclusie, dat de voorwerpen afkomstig moeten zijn uit de formatie van Veghel. Zij dateren ze in het Midden-Paleolithicum, in de traditie van het jong-Acheuléen.

In totaal zijn, in een periode lopend vanaf 1986, 670 stuks bewerkte vuursteen verzameld. Daarvan is 98% vervaardigd van grijs-beige Maas-vuursteen met lichte vlekken, grijs tot zwart gepatineerd. Het aantal werktuigen is gering, niet meer dan 4%, de rest is duidelijk werkplaats-afval.

De vondsten zijn overgedragen aan het Provinciaal depot. Een aantal van de meest karakteristieke stukken is in bruikleen gegeven aan de Oudheidkamer te Nieuwegein en wordt daar tentoongesteld.

Literatuur

◆ J. Offerman-Heykens en C. Brouwer-Groeneveld, 'Het Midden-Paleolithicum van Nieuwegein (Utrecht)', *Westerheem* 24 (1990) 98-109

Nieuwegein ❖ Signaleringen en vondstmeldingen

Onderzoek van RAAP bevestigde, dat de gebieden Heemstederbrug, Nedereindseweg-Meernhoeve, Noord-IJsseldijk en Steenen Kamer in de IJzertijd/Romeinse tijd intensief bewoond moeten zijn geweest.

Bij dijkverzwaringswerkzaamheden tussen Schalkwijk en Nieuwegein werden bij kilometerpaal 298 oude baksteenfunderingen aangetroffen. Het steenformaat was 26x13x6 cm. Waar de haard was geweest bevond zich een aspot van rood gebakken klei. De vondsten kunnen worden gedateerd vanaf de 14de eeuw.

RENSWOUDE ❖ Emminkhuizen W.J. VAN TENT

Bij RAAP-onderzoek op het terrein van het laat-middeleeuwse versterkte huis Emminkhuizen werden in verschillende boringen puin aangetroffen. Ook waren er enkele aanwijzingen voor de aanwezigheid van grachten. Een duidelijke structuur is niet waargenomen.
Emminkhuizen wordt in 1309 voor het eerst vermeld. Waarschijnlijk was er in het begin van de 17de eeuw echter niets meer van het middeleeuwse Emminkhuizen aanwezig. Blijkens een tekening van Jan de Beijer blijkt er in het midden van de 18de eeuw een omgracht eenbeukig huis te hebben gestaan, mogelijk daterend uit ca 1600. Dit werd rond het midden van de 19de eeuw gesloopt.

RHENEN ❖ Achterberg W.J. VAN TENT

De heer J.Th.M. Mom, correspondent van de ROB te Rhenen, meldde de vondst, gedaan in februari 1988 aan de Dijk te Achterberg, van een groot gedeelte van een amulet uit het late Paleolithicum. De amulet is gemaakt van een leisteen-achtig gesteente, is driehoekig van vorm en heeft een zandlopervormige doorboring door de top. Een parallel voor het stuk is gevonden te Enschede.
Eveneens aan de Dijk te Achterberg was in 1987 door de heer A.L. Weinmann, te Scherpenzeel, een sterk gesleten bronzen munt gevonden. De vondst werd in 1990 gemeld. De munt is zeker Romeins, maar niet nader te determineren. De vondst van een Romeinse munt buiten het Romeinse rijk is geen zeer grote bijzonderheid, maar toch altijd een aparte vermelding waard.
Tijdens de bouwwerkzaamheden in het Plan Horst/Molenweg te Achterberg in 1990 werden door de heren Van Hagen en Mom interessante vondsten gedaan. Het zijn een punt van een bronzen lans of zwaard met een gewicht van 25,4 gr en een lengte van de punt tot de breuk van 8,68 cm; een bronzen handvat met een gewicht van 12,2 gr, een lengte van het uiteinde tot de breuk van 7,38 cm, uit de Bronstijd; een potje van dikwandig, grof gemagerd aardewerk, Bronstijd; een bronzen 'Armbrustfibel', ca. 400 na Chr. De naald en de helft van de windingen zijn verdwenen. Gewicht: 5 gr, lengte: 4,34 cm; de basisplaat van een bronzen schijffibula, niet nader te dateren. De bovenkant is iets hol, de onderkant iets bol. Op deze laatste bevinden zich de resten van een speldbevestiging. Gewicht: 8,0 gr, diameter: 3,49 cm.
De beide laatstgenoemde voorwerpen werden in elkaars nabijheid gevonden. Daar het bijgiften uit een graf zouden kunnen zijn, werd ter plaatse een klein onderzoek ingesteld. Herkenbare grafsporen werden echter niet aangetroffen. De vroeg-middeleeuwse vondsten benadrukken eens te meer het belang, dat het gebied rondom Rhenen in die periode moet hebben gehad.

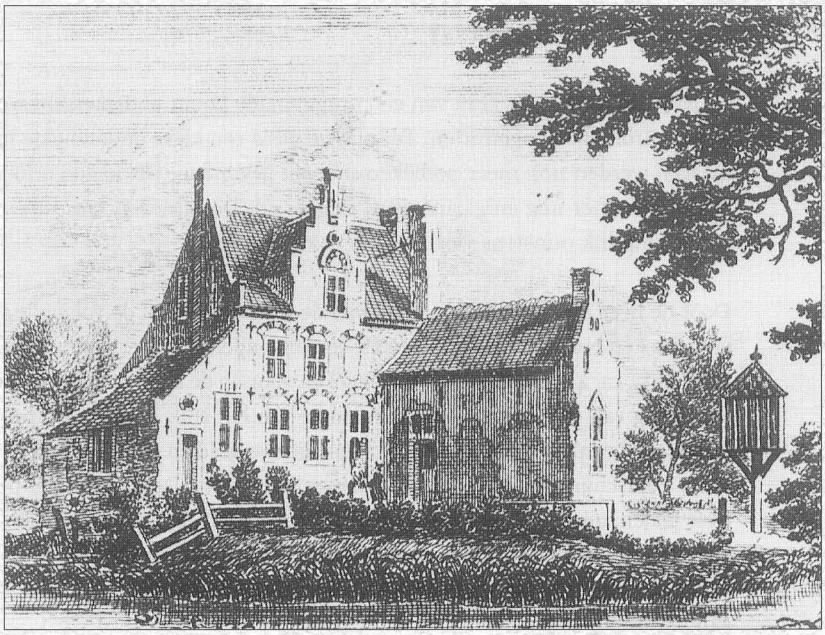

Het huis Emminkhuizen nabij Renswoude in de 18de eeuw.

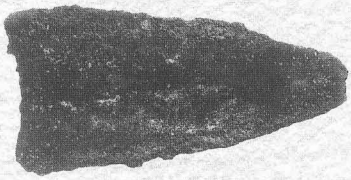

Punt van een bronzen lans of zwaard, met een gewicht van 25,4 gr en een lengte van bijna 9 cm.. Bronstijd.

Driehoekige amulet met doorboring.

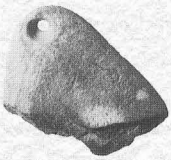

Een bronzen Armbrustfigel van ongeveer 400 na Chr.

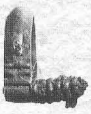

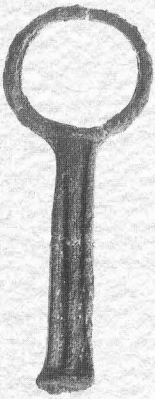

Bronzen handvat

RHENEN ❖ Elst W.J. VAN TENT

In 1990 werden in de kluit van een omgewaaide boom potbekerscherven uit de vroege Bronstijd aangetroffen. Ter plaatse werd een klein onderzoekje ingesteld. Daarbij werden nog meer potbekerscherven gevonden. Dit leidde ertoe, dat het onderzoek later nog enigszins werd uitgebreid. De scherven zijn van meerdere (waarschijnlijk minstens vier) potbekers afkomstig.

Door de heer Mom werden in 1990 van de Plantage te Elst de volgende vondsten gemeld. Een bronzen fibula, Romeins; een uitzonderlijk grote, gave bronzen steunarmfibula, ca. 400 na Chr. Op de beugel en voor op de steunarm bevindt zich een versiering van puntcirkels. De totale lengte van het stuk is 6,64 cm, het gewicht 94 gr; een bronzen riemhouder, aan één zijde verguld en versierd, met restant van gesp, waarschijnlijk laat-Romeins/ vroeg-middeleeuws. De riemhouder bestaat uit twee platen, bijeen gehouden door vijf bronzen nageltjes. Tussen de platen bevindt zich nog een restant leer. De lengte is 3,69 cm, het gewicht 10,6 gr.
Ook werden drie bronzen fragmenten van armbanden uit de Bronstijd aangetroffen.

RHENEN ❖ Koerheuvel W.J. VAN TENT

Door de gemeente Rhenen wordt in het gebied van de Koerheuvel een uitgebreide nieuwbouwwijk gerealiseerd. Omdat aan de zuidzijde, direct ten westen van de oude watertoren, door de heer Mom scherven uit de (late) IJzertijd waren gevonden, werd hier van 31 oktober tot 23 november 1990 door de ROB een onderzoek ingesteld. De leiding berustte bij de provinciaal archeoloog en de heer A.G. Jong (ROB). Het onderzoek werd gefinancierd door de Provincie Utrecht. Medewerking werd verleend door de heren Van Hagen en Mom, beiden correspondent van de ROB te Rhenen, en Van der Horst, correspondent van de ROB te Veenendaal.
Uit de late IJzertijd werden slechts enkele (afval)kuilen en paalsporen aangetroffen. Mogelijk heeft er in genoemde periode een gebouwtje (schuurtje?) gestaan. Verrassend was de ontdekking van in totaal zes verspreid liggende crematiegraven uit de late Bronstijd/vroege IJzertijd. In enkele ervan waren de crematieresten bijgezet in een urn.
Niet onvermeld mag blijven, dat ongeveer 100 m ten noorden van het opgravingsterrein door de heer Van Hagen scherven van Karolingisch Badorf-aardewerk werden aangetroffen. Door de bouwwerkzaamheden kon de context van deze vondst helaas niet meer worden achterhaald.

Een uitzonderlijk grote bronzen steunarmfibula uit 400 na Chr.

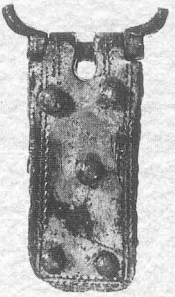

De laat-Romeinse of vroeg-middeleeuwse bronzen riemhouder, met een restant van de gesp.

Enkele van de gevonden urnen op de Koerheuvel.

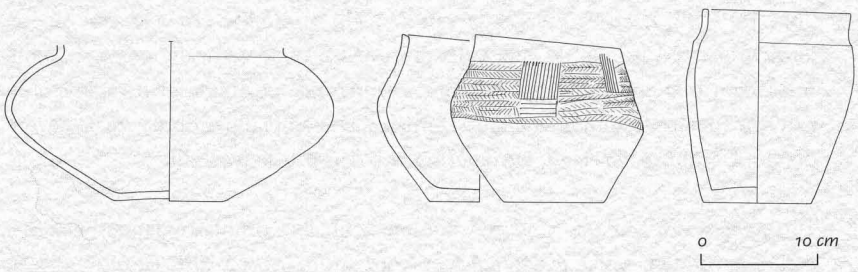

Een Romeinse bronzen kapfibula uit de 1ste eeuw na Chr.

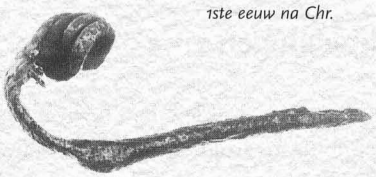

Een niet te dateren stuk Romeins paardentuig.

RHENEN ❖ Remmerden W.J. VAN TENT

In de omgeving van het industrieterrein bij Remmerden werden verscheidene vondsten gedaan. Vermeldenswaard zijn een dikwandige aardewerkscherf met grove verschraling, Bronstijd en een bronzen kapfibula (de naald is verdwenen), Romeins, eerste helft 1ste eeuw na Chr. Gewicht: 7,65 gr, lengte: 4,76 cm. Ook werden een fragment van een zilveren kosmetisch instrument, Romeins en een bronzen sierschijf met ingeponste versiering gevonden. Dit laatste lijkt een stuk Romeins paardetuig, maar is niet precies te dateren. De achterzijde is glad, met alleen in het centrum een breukvlakje: hier heeft kennelijk de bevestiging gezeten.

Bij graafwerkzaamheden in Remmerden werden drie afvalputten gevonden, waarin zich aardewerk bevond uit het late Neolithicum of de vroege Bronstijd. Opvallend was een randfragment met een versiering van in lijnen aangebrachte puntjes, die nog niet eerder in deze regio werd aangetroffen.

Ongeveer honderd meter ten noorden van de plaats, waar in 1988 de bekende 7de-eeuwse muntschat is opgegraven vond de heer Mom een bronzen schijffibula. De schijf heeft een diameter van 2,77 cm, een dikte van 0,18 cm, en een gewicht van 5,8 gr. Op de voorzijde zijn depressies te zien, die oorspronkelijk misschien met email zijn gevuld, op de achterzijde bevinden zich vage sporen van een speldbevestiging. Het stuk is misschien een heiligenfibula, zoals gevonden bij Domburg, Zeeland. De datering zou dan 8ste-eeuws zijn.

Ten westen van Rhenen werd een Romeinse phalera (militaire dapperheidsmedaille) gevonden, welke gedateerd kan worden op 200 na Chr. Deze toont een afbeelding van Medusa met om het hoofd in elkaar gevlochten slangen.

RHENEN ❖ Signaleringen en vondstmeldingen

Bij het Laareind, op een akker tegen de bosrand aan, werden door de heer Mom in 1991 aardewerkscherven uit de Bronstijd, de IJzertijd en de Middeleeuwen opgeraapt.

In juni 1991 meldde de heer Mom interessante vondsten van enkele akkers op de Laarschenberg. Het zijn een scherf van potbekeraardewerk (vroege Bronstijd), een wandscherf mogelijk van het type Von Uslar II (laat 2de-vroeg 4de eeuw na Chr.), enkele scherven van het Karolingische Badorf-aardewerk en een soort bronzen klokje. Dit laatste is slank conisch, met een oog aan de top, lengte 4,32

cm, gewicht 5,4 gr. Het is niet te dateren. Een maand later meldde de heer Mom ongeveer dezelfde plaats de vondst van een fragment van een steunarmfibula. Eén steunarm is afgebroken, windingen, naald en naaldhouder zijn verdwenen. Het resterende gedeelte weegt 8,2 gr. Voorop de beugel bevindt zich een ingekerfde versiering. De fibula is te dateren rond 400 na Chr.

In april 1990 werd in een pand aan de F. van de Paltshof een waarneming gedaan. Gedegen onderzoek bleek onmogelijk, maar wel werden twee voorraadpotten en ander aardewerk uit de 14de-16de eeuw aangetroffen. Ook een vuurdover en enkele munten konden worden geborgen.

Door de heer Bovenschen werd in bagger, afkomstig uit de Grift, in 1990 een laat-middeleeuws bronzen speldje gevonden. De versiering is moeilijk te onderscheiden: waarschijnlijk gaat het om een plantmotief.

Op een braakliggend terrein aan de Muntstraat in het centrum van Rhenen werd op 3 december 1990 door de heer Mom en de provinciaal archeoloog een verkenning uitgevoerd. Doel was na te gaan of een uitgebreider onderzoek hier noodzakelijk was. De bestudering van enkele proefgaten maakte duidelijk, dat het terrein oudtijds sterk was genivelleerd. Als er al resten van oude bewoning aanwezig zijn geweest, moeten deze toen zijn verdwenen. Aan het gemeentebestuur kon dus worden meegedeeld, dat verdere archeologische bemoeienis met de bouwplannen ter plaatse onnodig was.

Uit weerstands- en booronderzoek bleek, dat een deel van de grachten van het laat-middeleeuwse versterkte huis Levendaal nog aanwezig is. Verder werden alleen waarschijnlijk recente sporen aangetroffen. Mogelijk heeft dit te maken met het feit, dat de stenen uit de fundamenten in 1943 werden gebruikt voor de restauratie van de Cunerakerk.
Het huis is misschien in de tweede helft van de 14de eeuw gebouwd. Het is omstreeks 1820 gesloopt.

Soest ❖ Signaleringen en vondstmeldingen

In Soest werd een aantal vindplaatsen van meso- en neolithisch materiaal beschreven. Zo werden er twee vuursteenafslagen gevonden aan de Eemweg en de Hooiweg, terwijl langs de A.P. Hilhorstweg niet minder dan zes vindplaatsen werden aangetroffen. Zij lagen alle langs een geul, mogelijk een oude Eemloop. Onder de vondsten bevinden zich trapezia, schrabbers en klingkernen. Het gaat

in alle gevallen waarschijnlijk om kampementen en/of nederzettingen. Op één vindplaats werd ook enig aardewerk uit de IJzertijd aangetroffen, op een andere een Karolingische en een laat-middeleeuwse scherf.

Bij de bouw van het nieuwe zwembad, niet ver van het stadskantoor, vond de heer A. Beukhof, correspondent van de ROB te Zeist, in en dichtbij een brandkuil (houtskoolbranderskuil?) enkele aardewerkscherven. Eén ervan is een wandscherf van IJzertijd-aardewerk, de andere zouden Karolingisch kunnen zijn, maar zijn moeilijk te determineren.

UTRECHT ❖ Bergstraat A. BONNEMA

Op 10 december 1990 startte een opgraving in de Bergstraat in de Utrechtse Wijk C die tot 7 februari 1991 duurde. Er werden kuilen, beerputten, een deel van een kelder en de fundamenten van een aantal kameren aangetroffen.

De ondergrond van het terrein bestond uit zogenoemde komklei, vette klei, die achter oeverwallen van rivieren wordt afgezet. Het niveau van deze grondlaag reikte tot maximaal 1,30 m +NAP. Slechts op een klein deel aan de westzijde van het terrein werd onder deze komklei tot een diepte van 0,75 m -NAP zand aangetroffen.
In de 14de en 15de eeuw is dit deel van de Bergstraat met klei en mest tot ca 2,75 m +NAP opgehoogd. Aan de west- en aan de oostzijde van het opgravingsterrein werd kuilen van enorme omvang uit die periode aangetroffen. Boven deze mest- en kleilagen was de grond met nogal wat puin vermengd. Mogelijk dateert deze verstoring uit de 19de eeuw.
Het onderzochte terrein ligt tussen de Bergstraat en de Lange Koestraat. De Lange Koestraat wordt voor het eerst in 1366 vermeld. Vermoedelijk dankt zij haar naam aan de vele stallen die hier gevestigd waren. Dit verklaart ook de vele mestkuilen. De naam Bergstraat komt voor het eerst voor in 1503 en is mogelijk afgeleid van de hooibergen die er gestaan hebben.
Op de plaats Lange Koestraat 51 werd een beerput aangetroffen. Aan de hand van scherven van steengoed en rood aardewerk is de beerput in de eerste helft van de 15de eeuw te dateren. De put was verstoord door een latere, van hergebruikte stenen gebouwde, kelder, met een vloer van rode ongeglazuurde plavuizen van 17x17 cm.
In de 18de eeuw werd op deze locatie - vermoedelijk na afbraak van een voorgaand pand - een nieuw huis gebouwd, waarvan de westelijke zijmuur een steenformaat van 22,5x11,5x4 cm had. Gegevens over de geschiedenis van dit pand en zijn bewoners zijn ook uit schriftelijke bronnen bekend. In 1747 waren in dit

huis een kopergieter en een soldaat gehuisvest. In 1814 woonde er een schrijnwerker, een schoenlapper, een breister en een zevental bejaarden, onder wie een bedelaarster. Op 18 oktober 1881 begon een verbouwing van het huis, waarbij men o.a. een mestbak in de kelder plaatste. De bakstenen vloer - van hergebruikte stenen - en het zinkputje, die hierbij hoorden, werden bij de opgraving aangetroffen.
In 1920 deed het huis dienst als paardenstalling van het koffiehuis annex logement, dat op de Lange Koestraat 49 gevestigd was. Van nr 49 is tijdens de opgraving alleen maar een keldertje in het zicht geweest. Ten noorden van Lange Koestraat 51 zijn muurwerk van secundair gebruikte stenen en plavuizenvloeren aangetroffen. Dit muurwerk is om die reden moeilijk te dateren.

Aan de westzijde van het terrein ten noorden van de Lange Koestraat is een aantal palen gevonden, waarvan er drie door middel van dendrochronologisch onderzoek in de eerste helft van de 15de eeuw gedateerd konden worden. De functie van deze palen valt niet met zekerheid vast te stellen.
Ten oosten en ten zuiden van de palen kwamen de sporen van een steegje - met daaraan grenzend een viertal kameren - in het zicht. Het steegje droeg de naam Arkenspoort en dateert mogelijk uit de tweede helft van de 17de eeuw gezien het steenformaat van het muurwerk. Na 1832 is de steeg in de richting van Lange Koestraat uitgebreid.
De fundamenten van de genoemde vier kameren lagen aan de oostkant van de steeg. Het muurwerk van de kameren stamt zowel uit de 16de als de 17de eeuw. De plavuizenvloeren zijn afkomstig uit de 18de/19de eeuw. Tevens zijn er 'rug-aan-rug' haarden met haardpotten in de muren tussen de kameren aangetroffen. Een van de haardpotten is van rood aardewerk gemaakt en dateert vermoedelijk uit de 18de eeuw.
In de steeg bevond zich een beerput met twee stortgoten. Één daarvan kwam uit de meest noordelijk liggende kamer. Een andere, wijde en trechtervormige, goot was noordoostelijk georiënteerd. Ten westen van de steeg lagen volgens de kadastrale kaart van 1832 ook kameren. Restanten van muurwerk daarvan uit de 18de/19de eeuw zijn in het zicht geweest.
Ten noordwesten van de steeg lag een kamer, waarvan de westelijke muur dateert van rond 1800. De zuidmuur van deze kamer was gebouwd van moppenbrokken. In deze kamer zijn resten van wat mogelijk een bedstede was, gevonden. Vanaf 1920 werd in de kameren rond de Arkenspoort een meubelzaak gevestigd. Hier werd tijdens het onderzoek mogelijk 15de-eeuws muurwerk aangetroffen. Ook een bakstenen vloer van hergebruikte stenen en een straatje - dat waarschijnlijk niet ouder dan de 17de eeuw is - zijn waargenomen.
Geheel aan de oostzijde van het opgravingsterrein werden twee noord-zuid verlopende muren aangetroffen. Één daarvan is aan de hand van het steenformaat

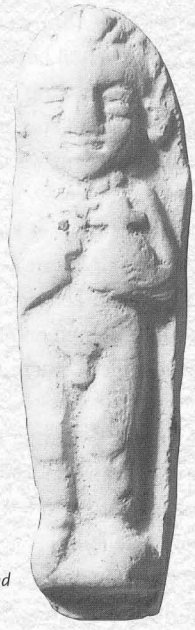

Pijpaarden beeldje uit de 17de eeuw. Het Christuskind houdt een wereldbol met kruis in zijn linkerhand.

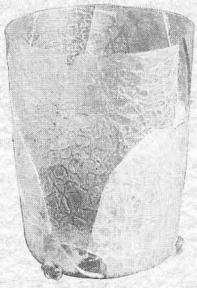

Venetiaans ijsglas uit de 17de eeuw.

De kelder met mestbak, gevonden op de plaats van het huis Lange Koestraat 51.

(23xIIx3,5 cm) in de 18de eeuw te dateren. De andere muur is van hergebruikte stenen gemetseld en vertoont een spaarboog. Ten noorden hiervan werd een keldertje met twee boven elkaar liggende vloeren gevonden. De jongste vloer bestond uit grijze plavuizen, de oudste uit rode plavuizen.
In de hier aangetroffen putten en beerkuilen werd steengoed en wit aardewerk uit de 19de eeuw gevonden. Een van de beerputten was door een tonput heengezet, die oorspronkelijk als waterput fungeerde. De vondsten uit de put, zoals rood en wit aardewerk, steengoed en majolica stamden uit de 17de eeuw. Interessant was de vondst van een beker van Venetiaans ijsglas, een aantal vingerhoedjes en een klein pijpaarden beeldje, dat het Christuskind moet voorstellen.

UTRECHT ❖ Domplein 4 C.A.M. VAN ROOIJEN

Tijdens de verbouwing van de Utrechtse Muziek en Dansschool, Domplein 4, werd in 1991 een noodopgraving in twee campagnes uitgevoerd. Daarbij werden niet de gehoopte Rijnoever en Romeinse weg aangetroffen, maar wel werd informatie verkregen over de grondophogingen vanaf de 10de eeuw. Tevens werden een 14de-eeuws mozaïekvloer en een slokop aan het licht gebracht.

Een complicerende factor bij deze opgraving was het feit dat het om een binnenterrein ging. De graafmachines moesten over het dak van de school heen getakeld worden, en konden daardoor niet te groot zijn. Omdat er wel zes meter diep gegraven moest worden, betekende dat veel tijdverlies door het verzetten van grond en het aanleggen van afritten de opgravingssleuf in. Bovendien waren de opgravingsvlakken hierdoor noodgedwongen klein, wat niet bevorderlijk is voor het overzicht. Verder bemoeilijkten verschillende heipalen en andere recente funderingen het opgraven.
Bij eerder onderzoek op deze plek werden resten van de Rijnoever gevonden en restanten van het Romeinse castellum. Gehoopt werd behalve delen van het Romeinse fort, ook een aanwijzing voor de oversteekplaats over de rivier, waaraan Utrecht haar naam dankt, aan te treffen. Wat de Rijnloop betreft was het interessant om te kijken of de bestaande theorieën over het dichtslibben van deze stroom ergens in de 10de eeuw bevestigd konden worden.
Naast de sporen uit de vroege periodes was op voorhand wel enige bebouwing uit de laat- en postmiddeleeuwse periode te verwachten. De Gemeentelijke Muziek en Dansschool zelf is voor een deel gevestigd in het huis 'De Roode Poort'. Dit gebouw is van oorsprong een huis van kanunniken van het kapittel van de Dom. Ook de 'Maartenssloot', de begrenzing van het gebied van het kapittel, lag, naar werd aangenomen, op het op te graven terrein.

Alleen langs de zuidelijke rand van de opgraving is de natuurlijke ondergrond aangetroffen. Het betreft hier een zandpakket, waarvan de bovenzijde ongeveer 5 m onder het maaiveld, op 0,60 m +NAP, ligt. Daarbovenop ligt dus 5 m ophogingsmateriaal. Mocht dit wat veel lijken, dan moet bedacht worden dat de zuidrand van de opgraving ongeveer boven de oever van de voormalige Rijn ligt. Verder noordelijk op het opgravingsterrein, meer boven de stroomgeul, is geen natuurlijke ondergrond aangetroffen. Alles boven NAP, en vermoedelijk ook een deel eronder, is hier door mensenhand opgebracht.
Men is vanaf het zuiden - het Domplein - begonnen de rivierloop dicht te gooien. Als gevolg daarvan hellen de opvullingslagen van zuid naar noord met de rivieroever mee. Dit houdt tevens in dat de oudste laag die aangetroffen is, aan de zuidzijde van en onderin de opgravingssleuf gevonden is.
Tijdens de opgraving werden keer op keer pakketten klei die van natuurlijke oorsprong leken te zijn aangetroffen. Daarin bevonden zich echter steevast Romeinse vondsten zoals aardewerk, maar ook enkele versierde metalen voorwerpen. De Romeinse Rijnoever werd niet gevonden.
In dit natuurlijke zandpakket stonden enkele aangepunte dikke houten palen, die mogelijk van een steiger zijn geweest. Helaas was de ouderdom van deze palen niet door middel van dendrochronologisch onderzoek te bepalen, de palen bevatten daarvoor te weinig jaarringen.

Deels rondom en deels boven deze palen lag een dun pakket van houtsnippers, waarin zich enkele aardewerken scherven bevonden. Het betrof hier het zogenaamde 'pingsdorf' of 'rood beschilderd' aardewerk. Dit materiaal kan voorlopig slechts ergens in de 10de tot 12de eeuw geplaatst worden, zodat de datering van de oudste -door mensen opgebrachte- laag vaag blijft. Wel is duidelijk dat alle grond die op het opgravingsterrein onderzocht is, na - op z'n vroegst - de 10de eeuw is opgebracht.
De beschreven palen in de natuurlijke ondergrond moeten van vóór de 12de eeuw zijn. Van wanneer precies is niet zeker, maar ergens uit de 10de tot 12de eeuw lijkt, gezien het erbij aangetroffen aardewerk, het meest waarschijnlijk. Een datering in de Romeinse of vroeg-middeleeuwse tijd is echter niet uit te sluiten. In de ophogingslagen waren twee fasen te herkennen: in de 11de tot 13de eeuw werd vooral gebruik gemaakt van elders afgegraven klei en zand, met daarin Romeins en vroegmiddeleeuws materiaal. In de laatste fase, tijdens de 13de en 14de eeuw, werd vooral veen gebruikt.
Om de grond op de plaats te houden, maakte men soms gebruik van grondkeringen. Het restant van één exemplaar van een dergelijke schoeiing is teruggevonden. Tussen de diverse ophogingslagen uit de 11de tot 13de eeuw zijn vier overstromingsfasen te traceren. Deze zijn in de bodem meestal te herkennen als een korrelige, enigszins verkitte laag met daar bovenop een afzettingslaag van grof zand

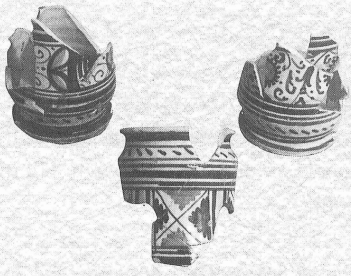

De restanten van drie versierde majolica albarello's.

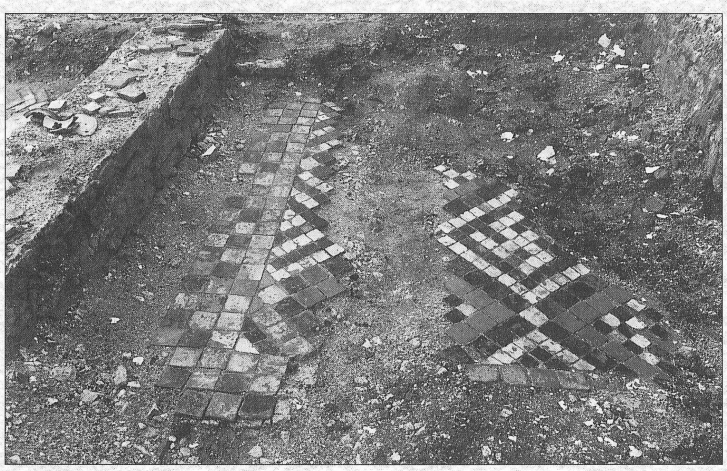

De 14de-eeuwse mozaïekvloer achter Domplein 3. De tegels van deze vloer zijn gemaakt in de Bemuurde Weerd.

De slokop (riool) die in de richting van het Domplein afwatert. Rechts is nog net een deel van het huis De Roode Poort te zien. Links lag de mozaïekvloer.

met soms grind en/of scherven. In één geval gaat het om een afzetting van een pakket schoon zand, die een nieuwe 'oeverlijn' aangeeft. Men heeft deze oever verstevigd met een schoeiinkje. De restanten van een rijtje kleine aangepunte paaltjes is daarvan overgebleven. In de tijd dat deze schoeiing nog in functie was, is de boel weer overspoeld en deels weggeslagen. Hierdoor waren nieuwe ophogingen weer noodzakelijk.

Helaas is het niet mogelijk de overstromingen nauwkeurig te dateren. Het is niet onmogelijk dat één of meer van de aangetroffen erosieniveaus samenhangen met de volgens schriftelijke bronnen rampzalige overstromingen van 2 november 1170 en mei 1173.
Gezien de ophogingen en dichtplempingen, kan er vanuit gegaan worden dat vanaf de 10de eeuw de stroomgeul van de Rijn ingekrompen dan wel ingeperkt is. Dit kan natuurlijk goed samenhangen met het dichtslibben van de Rijn onder het huidige Hoog Catharijne en het graven van het noordelijke deel van de Oude Gracht daarna.
De oude Rijn (de huidige Kromme en Oude Rijn) moet rond de 10de eeuw een aanzienlijk deel van de waterafvoer verloren hebben. Als gevolg daarvan slibde de Rijn dicht. Wat de Rijnloop bij het Domplein betreft, kan geconstateerd worden dat deze uiterlijk in de 13de eeuw is dichtgegooid.
De andere op het opgravingsterrein verwachte waterloop - de Maartenssloot - is niet aangetroffen. Gezien de venige ophogingslagen lijkt een watervoerende sloot hier ook niet waarschijnlijk. Deze laat-middeleeuwse, noordelijke grens van de immuniteit moet elders hebben gelegen.

Achter Domplein 3, naast 'De Roode Poort', zijn enkele funderingsrestanten uit de 14de eeuw gevonden met daarbinnen een deel van een vroeg 14de-eeuwse mozaïekvloer. Meestal lagen zulke vloeren in kerken, kloosters, of huizen van kanunniken. Dit huis behoorde aan het Domkapittel.
De mozaïekvloer bestond uit geglazuurde plavuisjes in drie kleuren: geel, bruin/rood en zwart. Met deze plavuisjes, die hier in twee maten voorkwamen, was een eenvoudig mozaïek gelegd. Het meest in het oog springende is het omgekeerde swastika teken, een motief dat tot de jaren dertig van deze eeuw een positieve betekenis had en dat veelal met de zon en de vruchtbaarheid geassocieerd werd.
Tussen het huis met de hierboven beschreven vloer en 'De Roode Poort' in lag een slokop. Dit riool, gemetseld van kloostermoppen en daterend uit de 14de eeuw, begint ca 6 m achter 'De Roode Poort' en watert merkwaardig genoeg in de richting van het Domplein af. Het lag op de scheiding van twee gebouwen, zodat het aannemelijk lijkt dat erboven een steegje heeft gelegen. Het riool heeft waarschijnlijk voor beide aangrenzende huizen gediend.

Op het noordwestelijke deel van het opgravingsterrein werden ook verschillende funderingen, waarvan enkele uit de late Middeleeuwen dateren, opgegraven. Deze laat-middeleeuwse funderingen bestonden uit twee parallelle muren, waarvan één op spaarbogen gefundeerd was. Door het gebruik van deze bogen in de fundering, had men minder stenen nodig; vandaar de naam. Deze spaarbogen steunden op gemetselde poeren. De poeren stonden op een constructie van houten paaltjes die in de veenachtige ophogingsgrond waren geslagen, met daarop een vloertje van plankjes met wat schoon zand om het geheel uit te vlakken. Ondanks deze maatregelen vanwege de slappe ondergrond waren de funderingen sterk verzakt en gescheurd. Dit is waarschijnlijk al spoedig na de bouw begonnen. Ook in recentere periodes had men in de gaten dat de ondergrond niet geschikt was om op te bouwen. De funderingen uit het eind van de vorige en uit deze eeuw waren alle zeer diep ingegraven of onderheid, waardoor wel stabiliteit werd verkregen.
Omdat het gaat om een binnenterrein, zijn behalve enkele waterkelders, weinig bebouwingssporen aangetroffen. Logischer was de vondst van een 18de-eeuwse sierbestrating. Uit een afvalkuil werd een aantal 16de-eeuwse majolica albarello's en een houten kommetje gehaald.

Literatuur

- M.W.J. DE BRUIJN, 'De bouwer van De Rode Poort in Utrecht', *MBOU* 62 (1989) 10, 96-100 en 12, 126-127
- L.R.P. OZINGA e.a., *Het Romeinse castellum te Utrecht. De opgravingen van 1936, 1938, 1943/44 en 1949 uitgevoerd onder leiding van A.E. van Giffen met medewerking van H. Brunsting, aangevuld met latere waarnemingen*, Utrecht 1989
- M. VAN VLIERDEN, *Het Utrechtse huis De Rode Poort en zijn piscina*, Utrecht/Zutphen 1989

UTRECHT ❖ Mariaplaats 27 A.F.E. KIPP

Bij de restauratie na de brand van 1988 van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen aan de Mariaplaats kwamen veel nieuwe gegevens aan het licht. Delen van de funderingen van de zij-absiden werden gevonden, maar van het gotische zijkoor bleek niets meer bewaard.

In 1812 heeft H.A.F.A. Gobius de Mariakerk, voorafgaand aan de afbraak van het schip en het transept, zorgvuldig opgemeten. Bij de opgraving in de kerk van 1989-90 kon deze plattegrond worden aangevuld. Er werden vier proefgaten gegraven: twee vielen duidelijk buiten het Romaanse koor en lieten alleen de baksteenfundering van het gotische koor zien, maar twee andere kwamen uit in de onderbouw van de tufstenen zijmuren van het Romaanse koor. Later werd tussen de oostelijke transeptpijlers een fundering gevonden, die gezien zijn geringe

diepte waarschijnlijk als onderbouw voor een trap of voor een koorafsluiting heeft gediend.
Bij de sloop in de 19de eeuw bleek de onderbouw van de rechter zij-absis te hard voor de toenmalige gereedschappen. Het muurwerk van deze absis (halfronde afsluiting) bestond uit kistwerk van tufsteen van wisselend formaat, maar ook andere materialen zoals veldkeien, graniet, rode zandsteen en hardsteen. Onderin werden zelfs grote bakstenen gevonden, die waarschijnlijk van Romeinse oorsprong zijn. Het oudste vloerniveau lag 1,53 m onder de huidige gangvloer. De vrijwel recht naar beneden lopende fundering vertoonde in de aansluitende bodemprofielen geen insteek. Hij moet strak tegen de netjes halfrond uitgegraven klei zijn aangemetseld. Ook het specieoppervlak wees op deze werkwijze. De onderkant van het fundament lag hier op 3,10 m onder de gangvloer.
De ronding van de binnenzijde van de zij-absis was net iets hoefijzervormig. Dit gold echter alleen voor de brede, muurbankvormige plintzone. De bovenbouw van de absis was blijkens de opmetingstekening van Gobius net iets minder dan halfrond. Dat ook de buitenzijde in eerste instantie rond is geweest, kon nog net worden afgeleid uit het gedeelte waar de nieuwe koormuur van 1421 tegenaan gemetseld was.
Vlak vóór het zijkoor, dus net in het zuidertransept, werd een eenzaam graf aangetroffen, bestaande uit een geheel vergane, houten kist, die op twee kloostermoppen in een kuil was geplaatst. Het skelet lag met het hoofd naar het westen.
Van de noordelijke zij-absis is een deel op inventieve wijze onder een glazen vloer in het zicht gelaten. Ook hier was de buitenzijde rond en de binnenzijde licht hoefijzervormig, bij een muurdikte van ca 2,30 m.
Vlak onder het vloerniveau kwamen in het muurwerk twee grote balksleuven te voorschijn. Het moet hier gaan om een stelsel van zware houten balken, die, ten behoeve van de stabiliteit, tijdens de bouw in het metselwerk van de fundering werden opgenomen. Dit was waarschijnlijk vooral van belang tijdens het uitharden. Op den duur vergingen deze balken en bleven alleen een soort holle kanalen in het muurwerk over. Behalve zwarte resten van geheel vergaan hout waren er in de speciebaarden op sommige plaatsen nog duidelijk afdrukken van de houtnerf te zien.
Bij de verdere ontgraving aan de noordzijde bleek dat van het gotische zijkoor, waarin de kapittelzaal was ondergebracht, niets meer over was. Alleen onder de gang langs de muziekzaal kwam oud werk aan het licht. Aansluitend op het restant van de noordelijke zij-absis werd in oostelijke richting de fundering van de noordelijke zijmuur van het gotische koor uit 1421 blootgelegd. Deze zware bakstenen fundering verbreedde zich aan de buitenzijde naar beneden toe trapsgewijs met een kleine meter, in tegenstelling tot de bescheiden versnijdingen aan de binnenzijde. Het steenformaat bedroeg 30x14,5 à 15x7 à 7,5 cm, 10 lagen 87 cm. De zijmuren van het nieuwe koor zijn vermoedelijk strak tegen de buiten-

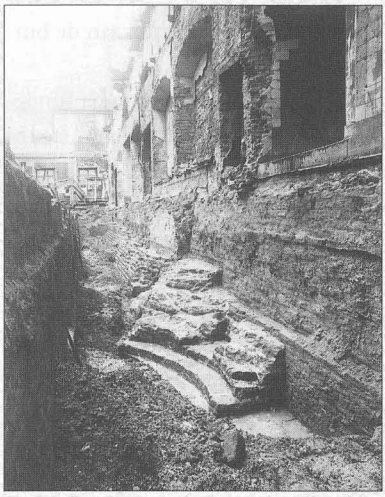

Het bewaard gebleven deel van de noordelijke absidiool. Daarachter de onderbouw van de gotische muur, de romaanse koorsteunbeer en de voet van de gotische traptoren.

Combinatieplattegrond van de Mariakerk en het gebouw van K en W, met aanduiding van het bij de renovatie van K en W aangetroffen muurwerk van de oude kerk.

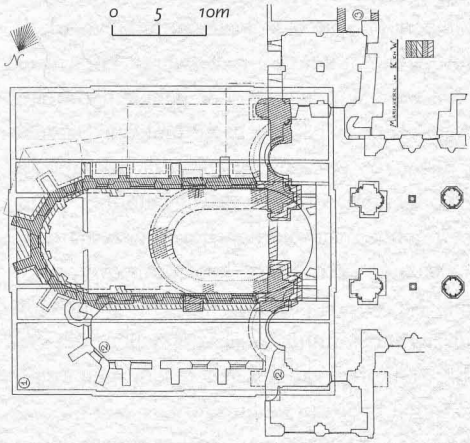

Resten van de fundering van de gotische koorsluiting en van de schilderingen van O. van Rees in de zuidoosthoek van de hal.

kant van het Romaanse koor gebouwd, en konden pas na de afbraak aan de binnenzijde konden worden afgewerkt.
Een kleine tien meter achter het begin van het koor bleek deze bakstenen fundering over de onderbouw van een tot maaiveld gesloopte, zware tufstenen steunbeer heengebouwd te zijn, die tot het Romaanse koor heeft behoord. Ook hierin werden ca 2 m onder de huidige gangvloer twee grote balksleuven aangetroffen, die enigszins schuin uit elkaar liepen. Zij waren opgenomen in een laag tufsteenblokken, die dezelfde hoogte had als de beide balken. De bodem van de achterste sleuf was afgewerkt met een harde steensoort, die van de voorste sleuf met een laagje leien. Van de tegenhanger van deze steunbeer aan de zuidzijde kwamen geen resten in zicht. Wel werd in een van de eerder genoemde proefgaten aan de binnenzijde van de zuidmuur van koor c.q. zaal juist de achterste van de beide balksleuven aangetroffen, die tot in deze steunbeer moet hebben doorgelopen.
Aan de oostzijde ging de bakstenen fundering over in de voet van de traptoren naast de koorsluiting. Ruim drie meter daarvóór bleek nog net de onderkant van een originele doorgang tussen koor en kapittelzaal te zien te zijn.
Als losse vondst kwam bij het graafwerk in dit gedeelte een basement en een aantal zuiltrommels van een Romaanse muurzuil te voorschijn, die mogelijk uit het Romaanse koor afkomstig is. Deze heeft thans een plaats gekregen in de gang naast de muziekzaal, vlak bij de plaats waar hij gevonden werd.
Het karakter van de buitenzijde van de zuidelijke zijmuur van het gotische koor bleek heel anders dan dat van de noordelijke zijmuur. Was de noordzijde bij de bouw direct reeds bedoeld als binnenwerk en geheel in baksteen uitgevoerd, de zuidzijde werd geheel als een monumentale buitenmuur afgewerkt. Hier bleek onder het niveau van de gangvloer van K en W nog vrijwel de gehele natuurstenen plint bewaard gebleven. Hij bestond uit vier lagen grote blokken Naamse steen, die in lengte varieerden van 30 tot 167 cm, en een geprofileerde lijst als bovenafwerking. Deze profiellijst liep ongeveer ter hoogte van de betonnen gangvloer, die ca één meter boven het toenmalige maaiveld ligt. Boven deze hardstenen plint was thans alleen nog de bakstenen kern van de koormuur over, maar uit de sprong van deze muur ten opzichte van de plintlijst en kleine restjes tufsteen kon worden afgeleid, dat men zich deze muur moet voorstellen met een tufstenen bekleding van ca 10 cm dik. Het effect van het geheel kan men enigszins vergelijken met de buitenkant van het koor van de Janskerk.
Aan de zuidkant werden de aanzetten van de steunberen van het gotische koor gevonden. Aan de noordzijde waren er geen steunberen. Tussen de steunberen werden tegen de zuidoostzijde van het koor door het kapittel in 1617 drie kleine huurhuizen gebouwd. Twee jaar later volgde de bouw van een groot huis tegen de drie resterende traveeën. Van deze huizen, die op de plattegrond van Gobius duidelijk staan aangegeven, werden allerlei sporen aangetroffen, zoals trappen, muurafwerkingen, putten, en van het grote huis de aansluiting van twee kelders

met tongewelven tegen de koormuur. De begane grond-vloer van deze huizen lag ca 60 cm hoger dan het maaiveld van 1421.
Tenslotte werd aan de oostzijde onder de hal een nieuwe kelder uitgegraven, waardoor onderzocht kon worden wat er van de fundering van de koorsluiting uit 1421 over was. Daarbij bleek, dat voor de bouw van K en W hier de fundamenten verrassend diep waren gesloopt - vermoedelijk omdat men de stenen ergens te gelde maken of gebruiken kon -, maar dat men de onderkant nog had laten zitten. Hoever deze nog doorloopt is onbekend, maar hij gaat minstens door tot 3,50 m onder het huidige vloerpeil. Op dat niveau bestaat de fundering uit een groot, massief stuk metselwerk, met aan de binnenzijde duidelijk herkenbaar de aanzetten voor de kolonnetten in de hoeken van de koorsluiting.

Literatuur

- H.M. Haverkate en C.J. van der Peet, *Een kerk van papier. De geschiedenis van de voormalige Mariakerk te Utrecht*, Zutphen 1985
- Tarquinius J. Hoekstra, 'De Dom van Adelbold II, bisschop van Utrecht (1010-1026), in: A.J.J. Mekking (ed.), *Utrecht, kruispunt van de middeleeuwse kerk*, Zutphen 1988, 85-108
- Edsard Kylstra en Huib de Groot, 'Een kerk als muziekzaal', in: Cees de Graaff (ed.), *K en W herbouwd voor de kunsten*, Utrecht 1991, 7-13
- R. Tieskens, 'Het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, 1839-1846', *Jaarboek Oud Utrecht*, 1980, 149-164

Utrecht ❖ Papendorpse polder H.L. de Groot en C.A.M. van Rooijen

In 1990 werd in samenwerking met de AWN afdeling Utrecht een veldverkenning verricht in de polder Papendorp. Aanleiding was de ontwikkeling van grootschalige bouwplannen voor dit hoekje van de gemeente Utrecht. In dit oude ontginningsgebied werden vooral vondsten gedaan langs de Groenewoudsedijk, met name uit de periode vanaf 1100.

Een veldverkenning (Duits: 'Landesaufnahme') bestaat uit het intensief belopen van het te onderzoeken gebied, waarbij de oppervlaktevondsten worden verzameld. Plaatselijk worden ook enkele grondboringen gedaan en worden andere zaken die mogelijk van belang zijn genoteerd. Daarbij kan bijvoorbeeld worden gedacht aan opvallende verschillen in vegetatie. De vondsten en boringen worden vervolgens in kaart gebracht en vergeleken met gegevens van geomorfologische en hoogtelijnenkaarten. Deze combinatie van gegevens kan inzicht verschaffen in de bewoningsgeschiedenis van het gebied. Aan de hand van deze resultaten kan dan tevens bepaald worden waar moet worden opgegraven. Bovendien valt er op voorhand in te schatten hoelang de opgravingscampagnes zullen gaan duren.
De aanleiding voor het onderzoek was de ontwikkeling van grootschalige bouwplannen. Wanneer deze plannen uitgevoerd gaan worden, vormen ze een ernsti-

ge bedreiging voor het complete 'bodemarchief' van de Papendorpse polder, die ca 125 hectare groot is.

Het onderzochte gebied ligt ingeklemd tussen het Amsterdam-Rijnkanaal in het oosten en de Rijksweg A2 in het westen. De noordgrens wordt gevormd door de Leidse Rijn en aan de zuidzijde bevindt zich asfalt-spaghetti van het verkeersplein Oudenrijn. Dit zijn geen van alle natuurlijke grenzen: de polder Papendorp is een overblijfsel van een oorspronkelijk veel groter ontginningsgebied, samen met de polder Galecop. Dit soort ontginningen wordt aangeduid met het woord 'cope'. Van oorsprong bestond het hele gebied uit laagveen. Slechts op hoger gelegen plaatsen, zoals donken (zandopduikingen) en oeverwallen, was bewoning mogelijk, de rest van het gebied was vrijwel ontoegankelijk. De plaats waar de Romeinen in de latere stad Utrecht hun castellum bouwden, lag vrijwel op de overgang van de hoger gelegen zandgronden in het oosten en het grotendeels ontoegankelijke, moerasachtige gebied in het westen.

De eigenaar van de woeste grond, in dit geval de Utrechtse bisschop, gaf delen in ontginning uit, die volgens een vast patroon werden verkaveld. Dat gebeurde door het graven van lange, evenwijdige sloten, die aan de voor- of soms ook aan de achterzijde op een wetering uitkwamen. Hierdoor werd het zompige veen gedraineerd en werd het voor de landbouw geschikt. Het gebied bleek zo vruchtbaar, dat er na de eerste drainage graan en boekweit kon worden verbouwd.

De ontwatering had echter tot gevolg dat het veen steeds verder verdroogde en oxydeerde, waardoor het oppervlak daalde. Daarom moest steeds dieper ontwaterd worden, en ontstonden tenslotte de polders met hun kaden, dijken en bemalingssystemen. De grond werd natter en van lieverlede is overgeschakeld op veehouderij. De ontginningen in het gebied Papendorp/Galecop zijn in het midden

Luchtopname van de polder Papendorp.

van de IIde eeuw begonnen. De naam Papendorp is vermoedelijk afkomstig van een kleine nederzetting nabij de Oude Rijn, die in 1050 door bisschop Bernulf aan de Paulusabdij werd geschonken: *Papenthorp*.
Uit de geomorfogenetische kaart van Berendsen blijkt dat het grootste deel van Papendorp oorspronkelijk veengebied moet zijn geweest. Slechts in het noordoosten kan mogelijk een rest van een stroomrug aanwezig zijn. Het gebied wordt van noord naar zuid doorsneden door de Groenewoudsedijk, die in het zuiden zijn voortzetting heeft in de Galecopperdijk. Langs en aan weerszijden van de Groenewoudsedijk staat een aantal boerderijen, steeds aan de 'kop' van lange, vrij smalle percelen. Dat is kenmerkend voor een cope-ontginning. Aan de westzijde van het onderzoeksgebied loopt, evenwijdig aan de Groenewoudsedijk, de Taatsendijk. Ten oosten van deze dijk zijn de percelen oost-west georiënteerd, ten westen ervan noord-zuid. Daardoor is duidelijk dat de Taatsendijk de grens is tussen twee cope-ontginningen: Papendorp/Galecop ten oosten en Heicop ten westen.
Het onderzochte gebied ligt grotendeels net iets boven of onder NAP. Langs het Amsterdam-Rijn kanaal en in het noorden van de polder ligt het maaiveld erboven (de stroomrug), de rest ligt voornamelijk onder dit niveau (het oorspronkelijke veengebied).
In dit laatste gebied viel archeologisch weinig te verwachten: het is, ook na de ontginning, waarschijnlijk nimmer bewoond geweest. Uit onderzoek op andere plaatsen is daarentegen gebleken dat op stroomruggen in principe al bewoningssporen uit de Bronstijd of IJzertijd kunnen worden aangetroffen.
Tijdens het veldverkennen zijn geen vondsten uit de periode van vóór 1100 gedaan. Hoewel het niet voorkomen van ouder materiaal niet alles zegt - een veldverkenning is immers afhankelijk van toevalsvondsten - moet er toch vanuit gegaan worden dat er vóór deze periode in dit gebied van bewoning geen sprake is.
De oudste vondsten bestaan uit enkele kogelpotscherven die direct langs de Groenewoudsedijk zijn aangetroffen. De boerderijen langs deze dijk staan vrijwel allemaal op een kleine verhoging: de indruk is dat we met kleine huisterpjes te maken hebben. Deze verhogingen kunnen een weerspiegeling zijn van een onafgebroken bewoning ter plaatse, maar ze kunnen ook in één keer zijn opgeworpen. Een opgraving zou daarover duidelijkheid kunnen verschaffen. De bewoning van deze 'terpjes' zal wel tijdens de ontginning van de polder begonnen zijn, dus vanaf de IIde eeuw. Het lijkt erop dat de Groenewoudsedijk de ontginningsbasis van deze cope-ontginning is geweest.
De overige vondsten zijn over het hele onderzoeksgebied aangetroffen en stammen zonder uitzondering uit latere perioden. Hun zeggingskracht is beperkt, zeker gezien het feit dat in vroeger tijd nogal eens afval ter bemesting uit de stad naar deze veengebieden werd gebracht. Volgens een van de tegenwoordige bewoners van Papendorp werd zo'n zestig jaar geleden nog 'huisvuil' van de stad Utrecht met paard en wagen naar de polder gebracht en daar gestort.

De conclusie van dit veldonderzoek is, dat alleen de verhoogde stukken grond waarop de boerderijen staan, in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek. Daardoor kan dan misschien van archeologische zijde enig licht worden geworpen op de ouderdom van deze cope-ontginning.

Literatuur

- H.J.A. Berendsen, *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht. Een fysisch-geografische studie*, Utrecht 1982
- C. Dekker, *Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen. Een institutioneel-geografische studie*, Zutphen 1983
- H. van der Linden, *De cope. Bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands-Utrechtse laagvlakte*, Assen 1956

Utrecht ❖ Predikherenkerkhof H.L. de Groot en C.A.M. van Rooijen

In 1987 werden spectaculaire restanten van het kloostercomplex van de Predikheren ontdekt op het Predikherenkerkhof. In 1990 kon daar opnieuw een diepgravend onderzoek worden ingesteld. Weer werden resten van het klooster ontdekt, maar ook delen van de bebouwing die op die plaats is verrezen na afbraak van het klooster in 1583. Opvallend was de vondst van een plavuizenvloer van een 17de-eeuwse keuken.

De straat die tegenwoordig bekend staat als Predikherenkerkhof loopt over een van oorsprong groot terrein waar de Dominicanen in 1249 begonnen met de bouw van een klooster. De Dominicanen - ook wel Predikheren of Jacobijnen genoemd - waren al vóór 1232 in Utrecht gevestigd. De toenmalige vestigingsplaats is onbekend, maar in dat jaar werd het Convent van Predikheren in Utrecht door de paus erkend.

Bij de restauratie van Predikherenkerkhof 1 in 1987 werden restanten van diverse muren en funderingen van het klooster aangetroffen. Hierbij werd ook de zijmuur van de - vermoedelijk - noordelijke zijbeuk van de kloosterkerk gevonden. Aan de hand van deze waarnemingen en oude plattegronden lag de kerk ter hoogte van de hoek Breedstraat/Predikherenkerkhof, met de westgevel op een nog onbekende plek. De meest tot de verbeelding sprekende vondst bij dit onderzoek was een complete haardwand, bestaande uit Luikse haardstenen.

Tegenover Predikherenkerkhof 1 vond in 1990 de sloop van enige midden 20ste-eeuwse gebouwen plaats. Daarbij diende ook de bodem gesaneerd te worden, wat gecombineerd kon worden met archeologisch onderzoek. Hoofddoel van de opgraving was om meer van het kloostercomplex te weten te komen. Hoewel er een groot - en vermoedelijk interessant - terrein ter beschikking kwam, is er alleen langs het Predikherenkerkhof een diepgravend onderzoek uitgevoerd. Het achterliggende terrein, waar de sanering slechts oppervlakkig was, zou niet wor-

den bebouwd, zodat daar het bodemarchief niet bedreigd werd. De bebouwingssporen die bij de sanering van dit deel in zicht zijn gekomen, zijn natuurlijk wel beschreven en getekend. Alleen ter plaatse van één sterk vervuilde beerput - die op milieu-technische gronden verwijderd moest worden - is het achterterrein in de diepte onderzocht.
Bij het uitgraven van de bovengenoemde beerput bestond de mogelijkheid om tot 60 cm onder NAP de grondlagen te bekijken. De diepst waargenomen laag, van 0,60 tot 0,30 m -NAP, bestond uit grof zand. Daarop lag een dun kleilaagje, gevolgd door een pakket fijn zand dat tot een hoogte van 0,20 m +NAP reikte. Op dit zandpakket bevonden zich klei- en zavelpakketten die - ongeroerd - op 0,80 m +NAP eindigden. Op deze specifieke plaats was de bovengrond van 0,80 tot 2,20 m +NAP verstoord.
Gezien de opbouw van de grond is het mogelijk dat zich hier de (noord)flank van een oeverwal bevond. Deze oeverwal is reeds eerder aangetroffen als deel van de zuidelijke oeverzone van de Vecht.
Vrijwel direct werden omvangrijke funderingsresten aan de staatzijde aangetroffen. Naast diverse jongere bouwsporen, werden er ook restanten aangetroffen die vermoedelijk tot het kloostercomplex behoorden. Zowel de voor- als de achtergevel alsook een zijmuur van de kort tevoren gesloopte bebouwing bleken op oude funderingen te hebben gerust. Eeuwenlang had men op deze fundamenten voortgebouwd. Deze funderingsresten, die in de 13de en 14de eeuw geplaatst kunnen worden, behoren zeker niet tot de kloosterkerk. Daarvoor ligt niet alleen het gevonden muurwerk te noordelijk, ook zijn de funderingen te licht voor een - grote - kerk; bovendien ontbraken steunberen. Niettemin zijn twee van de aangetroffen funderingsmuren één meter dik. Het hierbij gebruikte steenformaat van 25x13x7 cm dateert de muur in de 13de eeuw. Het metselverband lijkt eveneens een vroege datering te bevestigen. De aanwezigheid van stenen van 9,5 cm dik, wijst op het hergebruiken van ouder bouwmateriaal in de funderingen.
Onder de rooilijn van het Predikherenkerkhof ligt een muur die, gezien de stenen en het metselwerk, gelijktijdig is met de muur waarop tot voor kort de achtergevel van de huizen had gestaan en die zes meter westelijker ligt. Aangezien er niet tot de volle diepte opgegraven is, valt er over de opbouw van deze fundering verder weinig te vertellen.
De fundering van de westelijke muur bestond uit een constructie van poeren en grond- of spaarbogen. Een deel van deze muur bleek ooit te zijn verzakt en vervolgens te zijn hersteld. Vermoedelijk heeft deze verzakking te maken met de te slappe vulling van een oude sloot op een dieper niveau. De verbinding tussen de beschreven funderingen werd gevormd door een aanvankelijk raadselachtige muur. Aan de westzijde rustte hij ook op grondbogen, aan de oostzijde was de toestand complexer. Dit deel van de muur bestond uit twee parallel liggende, tegen elkaar aan gemetselde muren. De noordelijke muur van recht massief met-

selwerk was een voortzetting van de hiervoor vermelde muur op spaarbogen. Hierin bevond zich, ruim beneden maaiveld, een dichtgezette nis onder een boog. De zuidelijke muur die ook tegen de dichtgezette nis aan stond, lijkt op grond van het metselwerk ouder. Deze muur was voorzien van een boog die diende als overbrugging van een nog ouder stuk metselwerk, dat nog dieper aanwezig was. De vermoedelijke oplossing van deze ingewikkelde puzzel kan als volgt worden gereconstrueerd. Het oudste, mogelijk nog 13de-eeuwse, metselwerk werd gevormd door de funderingsfragmenten van een oost-west lopende muur. Deze muur lag in het verlengde van de in Predikherenkerkhof 1 aangetroffen kerkmuur, maar zal, gezien zijn dikte, niet tot het kerkgebouw hebben behoord. Deze muur eindigde met een gemetselde hoek achter de westmuur van Jacobijnenstraat 22. Deze westmuur stond waarschijnlijk op de grens van klooster en stedelijk gebied en sloot het kloosterterrein af van een publiek toegankelijk voorpleintje van de kerk. Hij was gefundeerd op gemetselde poeren met daartussen grondbogen. Vastgesteld is dat deze poeren stevig in rivierzand gefundeerd stonden. Vermoedelijk is één grondboog verdwenen toen in de 14de of 15de eeuw aan de zuidzijde gebouwd werd. Het is onbekend wat voor gebouw dat is geweest. Het jongere metselwerk ging met een halfsteens boog over een oude poer heen.

Aan de noordzijde van de oudste muur verrees in de 14de eeuw een groot kloostergebouw, waarvan de fundering van de zuidmuur en een deel van die van de oost- en westmuur zijn opgegraven. Het metselwerk van deze laatste funderingen ging over in het opgaande werk van Predikherenkerkhof 6, dat de nog bestaande (noordelijke) helft van dit kloostergebouw is gebleken. De westmuur werd bij de bouw ingekast in de oost-west liggende muur, ter plaatse van een grondboog, die daarbij voor de helft verdween. De zuidmuur van het kloostergebouw was zelfstandig gefundeerd en liep naadloos parallel met de oudste muur, onderbroken door een smalle opening met een bijna halfronde grondboog. Deze op een nis of doorgang lijkende opening was achter de verdwenen grondboog van de oudste muur geplaatst. Waarom deze smalle doorgang is gemaakt, is nog steeds een raadsel. Een slechte plek in de ondergrond was er niet: ten zuiden van deze muur is duidelijk gebleken dat alle funderingen tot in het stevige rivierzand doorliepen. Vervolgens is de oudste muur afgebroken en de fundering werd gebruikt voor een verder naar het westen doorlopende muur.

Dankzij de medewerking van de opdrachtgever, architect, aannemer en de Dienst Openbare Werken konden aanzienlijke delen van deze funderingen worden behouden. Daartoe was slechts een geringe aanpassing van het palenplan noodzakelijk. Het gevolg van deze gelukkige ontwikkeling was dat de noodzaak tot een dieper gravend onderzoek verviel. Daardoor is een groot deel van het bodemarchief ter plaatse voor toekomstige generaties bewaard gebleven. Het heeft wel tot gevolg gehad dat deze opgraving maar weinig mobiele vondsten heeft opgeleverd. In 1583 werd het klooster door de stad verkocht en afgebroken. Het huidige Pre-

Plattegrond van het opgravingsterrein aan het Predikherenkerkhof

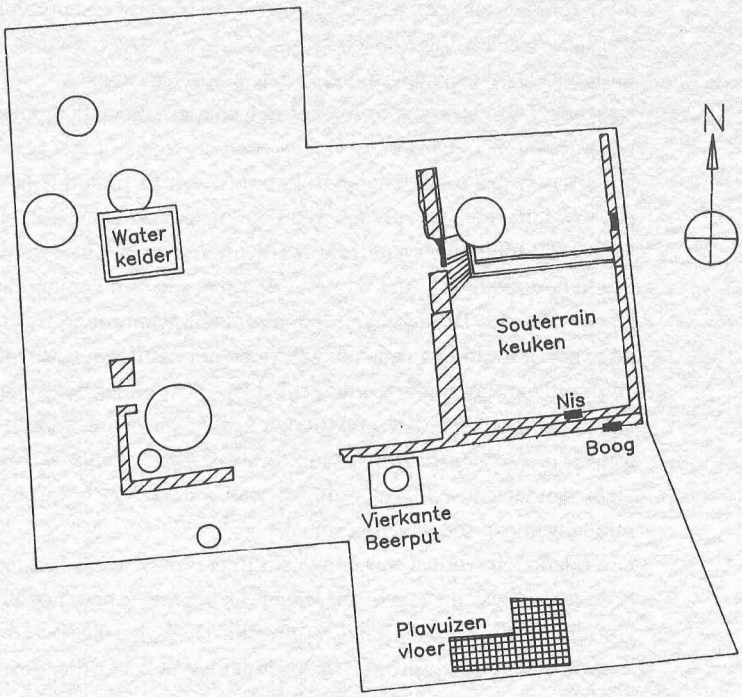

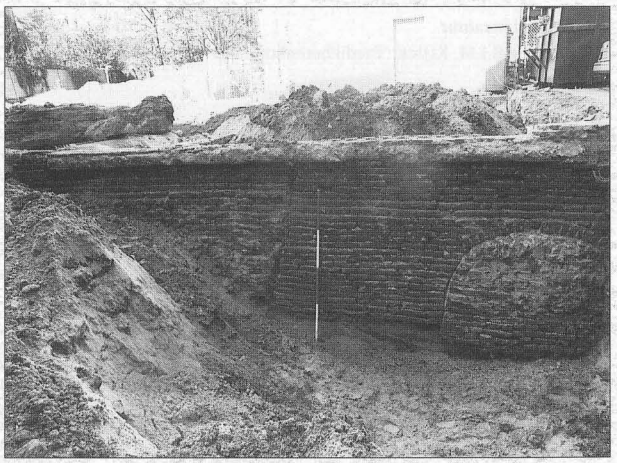

Hier is de spaarboog zichtbaar, die over een poer van de oudere muur is heengezet. Op de plaats van het nieuwe muurwerk zat vermoedelijk een grondboog.

dikherenkerkhof werd aangelegd op het doorgebroken complex en haaks daarop werden percelen uitgegeven aan particulieren. Deze nieuwe bebouwing rustte grotendeels op de funderingen van de kloostergebouwen.
Naast deze funderingen werden er nog allerlei - moeilijk te interpreteren - funderingsrestanten aangetroffen. Ook werden er, vooral op het achterterrein, de nodige water- en beerputten aangetroffen. Een van de putten is bovenin vierkant uitgebouwd. In een latere periode is dit bovenste deel van de put tot kelder verbouwd. De meest duidelijke sporen van particuliere bewoning bevonden zich langs het Predikherenkerkhof, met name in de vorm van een keuken die zich in het souterrain bevond. Deze keuken, oorspronkelijk stammend uit de 17de eeuw, was nog voorzien van een 19de-eeuwse vloer van zwarte en witte plavuizen. Langs de zuidrand van het onderzochte gebied lag dicht onder het maaiveld een deel van een plavuizen vloer, daterend uit de 17de of 18de eeuw. Sporen van bijbehorende muren of van een haardplaats ontbraken. Opmerkelijk was de vondst van een kleine middeleeuwse kelder, die later tot waterkelder is verbouwd. Hij was door middel van een tongewelf gesloten.
Een bijzondere vondst was een deel van een maalsteen. Het teruggevonden deel is de onderhelft, de zogeheten legger. De diameter bedraagt buitenwerks 35 cm. Het draaiende deel, de loper, ontbreekt. De legger heeft een ronde omtrek en min of meer een kuipvorm. Hierbinnen lag de loper die, gezien de grootte van de legger, waarschijnlijk met de hand werd rondgedraaid. Aan de maalsteen zit een gootje, waardoor het gemalen produkt gemakkelijk kon weglopen. Zoals veel maalstenen is ook deze uit basaltlava, of beter: tefriet, gehakt. Dit grove, ruwe gesteente is, zoals de naam basaltlava al aangeeft, van vulkanische oorsprong. Het is uitstekend geschikt om als maalsteen te gebruiken. Helaas betreft het hier een losse vondst, zodat de datering onzeker is. Een plaatsing in de late Middeleeuwen lijkt evenwel het meest waarschijnlijk.

Literatuur

◆ B.J.M. Klück, 'Predikherenhof 1' *ABKGU* 1987,

Utrecht ❖ Trans 19 C.A.M. van Rooijen

Utrecht is een van de weinige Nederlandse steden wier geschiedenis tot in de Romeinse tijd teruggaat. Bij het verbouwen van de oude sociëteit Sic Semper aan de Trans, werden vondsten gedaan die terugvoeren tot zeker in de 2de eeuw na Chr. Op dit kleine oppervlak werden sporen aangetroffen van rivierafzettingen en menselijke bewoning, die elkaar steeds afwisselden. Het drassige terrein bleef pas vanaf de 4de eeuw permanent droog. In de Middeleeuwen maakte het deel uit van de tuin van de Paulusabdij. Pas in de 17de eeuw werd dit terrein echt bebouwd.

Voor Utrecht wordt wel een continue bewoning vanaf de Romeinse tijd aangenomen, maar geheel aangetoond is het nog niet. De oorsprong van Utrechts bewoning ligt op en in de onmiddellijke omgeving van het Domplein. Daar, onder het huidige straatniveau, zijn overblijfselen van het castellum aangetroffen. Dat castellum lag op de zuidelijke oever van de Rijn die min of meer van oost naar west stroomde. Eveneens op die oever - aan oost- en westzijde van het castellum, waarin uitsluitend militairen mochten wonen - stonden de woningen van mensen die op een of andere manier zijdelings met het militaire bedrijf te maken hadden. Ten zuiden van dit bewoonde gebied zal vermoedelijk een lager gelegen komgrond zijn geweest. Naarmate de afstand tot het Domplein groter is, neemt het aantal vondsten en sporen uit de Romeinse periode zeer snel af.
In maart 1990 bestond de mogelijkheid om archeologische waarnemingen te doen in het gebouw Sic Semper. Dit uit 1891 daterende gebouw op de zuidwesthoek van de Trans met de Nieuwe Gracht onderging een ingrijpende verbouwing. Oorspronkelijk ontworpen als sociëteit, heeft het jarenlang de Centrale Raad van Beroep gehuisvest. Het nieuwe bouwplan voorzag in de opsplitsing in een aantal appartementen. Een klein deel van het pand werd daarbij gesloopt. Op de plaats van dit deel werd - grotendeels ondergronds - een parkeergarage aangelegd. Hierbij werd er enkele meters diep grond verwijderd en dit bood de gelegenheid om een aantal archeologische waarnemingen te doen.
Het gebouw ligt op een steenworp afstand van de plaats van het Romeinse castellum, zodat de kans op sporen uit die tijd dan ook aanzienlijk was. Zelfs overblijfselen uit de vroege Middeleeuwen mochten verwacht worden. Tegenwoordig wordt algemeen aangenomen dat na de Romeinse periode het tot dan toe bewoonde gebied niet geheel verlaten zal zijn geweest. Vanaf ca 1050 was de plaats waarop nu Sic Semper staat de noordoostelijke hoek van het gebied van de Paulusabdij.
De aard van het werk maakte het doen van waarnemingen niet eenvoudig. Op een kleine oppervlakte moest een verhoudingsgewijs diepe put worden gegraven. Profielen dienden zo snel mogelijk gestut worden en de bouw van damwanden langs de put maakten het onmogelijk om een goede studie van de grondopbouw te verrichten. Tussen de ontgravingswerkzaamheden door en vooral tijdens de pauzes van de werknemers van de bouw konden er archeologische waarnemingen worden gedaan. Daarbij zijn uitsluitend profielen, haaks op de Trans georiënteerd, vastgelegd. Plattegronden waarop bijvoorbeeld de putten en kelders zijn getekend, ontbreken dan ook. Toch is enig inzicht gekregen in de historie van dit even ten zuiden van het castellum gelegen gebied.

Tijdens de ontgraving werd al snel duidelijk dat de mens en de rivier de Rijn ter plaatse stuivertje hebben gewisseld. Dit wordt geïllustreerd door diverse lagen die in de wanden van de put zichtbaar werden.

Een fraai versierde scherf van terra sigillata-aardewerk. Deze scherf dateert uit de periode 98-138 na Chr.

Een in het oudste vegetatieniveau gevonden oorpotje uit het einde van de 1ste eeuw na Chr.

De oudste grondlagen bestaan uit rivierafzettingen van afwisselend zand en klei die tot een hoogte van ca 0,55 m +NAP reiken. Het bovenste deel van dit pakket is een ongeveer 20 cm dikke kleilaag. Het afgezette materiaal doet vermoeden dat dit de grens is van de eerder genoemde komgrond. Naar het castellum toe bevindt zich de oeverwal. Bij overstromingen worden in de kom alleen fijne materialen, zoals klei afgezet.
Bovenop het kleipakket bevindt zich een dun vegetatielaagje, dat ooit aan de oppervlakte lag. Dit voormalige maaiveld stamt waarschijnlijk uit de 1ste eeuw, gezien de scherven gevonden in een werkputje elders in Sic Semper met een vrijwel identieke gelaagdheid. Omdat het aangetroffen vegetatieniveau erg dun is en er maar spaarzaam vondsten in voorkomen, zal dit maaiveld niet erg lang hebben bestaan. Al snel is het gebied weer onder invloed van de rivier gekomen en is een pakket van ca 40 cm klei met daartussen een enkel laagje zand afgezet. Deze kleiafzetting wijst wederom op afzettingen achter de stroomrug van de Rijn. In de zuidoosthoek van het terrein is boven in dit pakket een grote hoeveelheid dierlijke botfragmenten gevonden, ingebed in klei. De botten zijn in slechte staat, vermoedelijk opzettelijk verbrijzeld om het merg eruit te halen. Door de natuurlijke verwering van de botten is de determinatie van de fragmenten nog verder bemoeilijkt. Er kan alleen worden vastgesteld dat het om grote zoogdieren ging. Het lijkt erop dat de Romeinen de regelmatig onder water lopende rivierkom als stortplaats voor slacht- of keukenafval hebben gebruikt. De komklei en de laag met botafval werden weer afgedekt met een, in dikte wisselende, humeuze laag. De ligging van de bovenzijde van deze laag varieert van 1,40 tot 1,60 m +NAP. Aardewerk dat in kuilen is gevonden die bij deze laag behoren, dateren het pakket in de tijd tussen ongeveer 100 tot 250 na Chr. Een deel van het humeuze pakket is door de rivier geërodeerd.
Aan de noordwestelijke zijde van het terrein is, vanaf het eerder genoemde humeuze pakket tot aan de rand van de bouwput, een klein talud zichtbaar. Deze helling van opgebrachte klei loopt over een afstand van 180 cm ongeveer 70 cm omhoog. Hoewel de functie van dit talud onbekend is, geeft het aangetroffen aardewerk een datering aan het eind van de 2de of in de eerste helft van de 3de eeuw. Zou het wellicht zo zijn dat na een - bijna - overstroming tegen het eind van de 2de eeuw men het nodig vond om het bewoonde gebied beter tegen het water te beschermen? Tenslotte zijn ophogingen van het Romeins castellum en van delen van de vicus - de burgerlijke nederzetting - al bij eerdere opgravingen aangetoond.
Bovenop de eerder vermelde humeuze laag, het erosieniveau en - vermoedelijk - tegen het talud aan is weer klei afgezet. Ditmaal een laag van ongeveer 30 cm dik. Helaas was door verstoringen en door het hoge tempo van de ontgraving niet waar te nemen of dit kleipakket, met een enkel zandbaantje, inderdaad tegen het talud aanlag. Stratigrafisch gezien moet dit vrijwel zeker het geval zijn.

Vervolgens heeft het gebied weer droog gelegen: een dunne humeuze laag weerspiegelt een vegetatieniveau. Het aardewerk dat hierin is gevonden, is niet nauwkeurig te dateren, maar het moet vrijwel zeker in de 4de of 5de eeuw geplaatst worden. Deze datering is voor Utrecht bijzonder. Uit deze periode wordt over het algemeen weinig of niets aangetroffen. Het is een tijdvak waarover archeologische gegevens uiterst schaars zijn, en geschreven bronnen ontbreken geheel.
Het castellum met zijn tufstenen muren stond er in de 4de en 5de eeuw nog en het is zeer aannemelijk dat daar gebruik van werd gemaakt. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er vlakbij sporen uit de vroege Middeleeuwen zijn gevonden, waaronder de kindergraven aan het Pieterskerkhof. In ieder geval geeft dit gedateerde maaiveld een sluitdatum aan het eronder liggende, afgezette kleipakket.
Gezien deze wisselingen en het storten van slachtafval lijkt het erop dat dit stukje land in de Romeinse tijd niet intensief gebruikt werd of kon worden. Sporen van bebouwing of wegen zijn in het geheel niet aangetroffen. Vermoedelijk gaat het om een stukje grond dat ook in de 'droge' perioden drassig zal zijn geweest. Een vergelijking met onze uiterwaarden is misschien het meest reëel.

Het lijkt erop dat vanaf de 4de à 5de eeuw het gebied niet meer overstroomd is geweest. Op de hogere niveaus zijn geen rivierafzettingen gevonden, maar een dik grondpakket dat nog het meeste lijkt op tuingrond. Omdat er van afzetting geen sprake is, zal een deel van deze grond van elders aangevoerd zijn. Aardewerk uit dit pakket 'tuingrond' dateert vrijwel uitsluitend uit de Romeinse tijd, en moet als 'opspit' gezien worden. Verder zijn er wat fragmenten kogelpot uit de 12de en 13de eeuw in aangetroffen. In deze periode was dit gebied al deel van het terrein van de Paulusabdij, die in 1050 hier gebouwd werd. Het weinige aardewerk uit de laat- en postmiddeleeuwse periode enerzijds en het humeuze karakter van de bovenste grondlaag anderzijds wijzen in de richting van de abdijtuin. Op de kaart van Braun en Hogenberg, die gedateerd moet worden tussen 1569 en 1572, is het onderzochte gebied een deel van een boomgaard. Des te merkwaardiger is het dat op het terrein enkele stenen waterputten zijn gevonden, waarvan de oudste waarschijnlijk uit de 15de eeuw stamt. Daarnaast is een 17de eeuwse kelder aan het licht gekomen. Dat zijn de enige sporen van stenen bebouwing. Er hebben zeker twee voorgangers van Sic Semper gestaan en vanaf ongeveer 1619 enkele huizen.

Literatuur

◆ M.J.G.Th. Montforts, 'De topografie van Utrecht in de Romeinse tijd', *Jaarboek Oud Utrecht*, 1991, 7-38

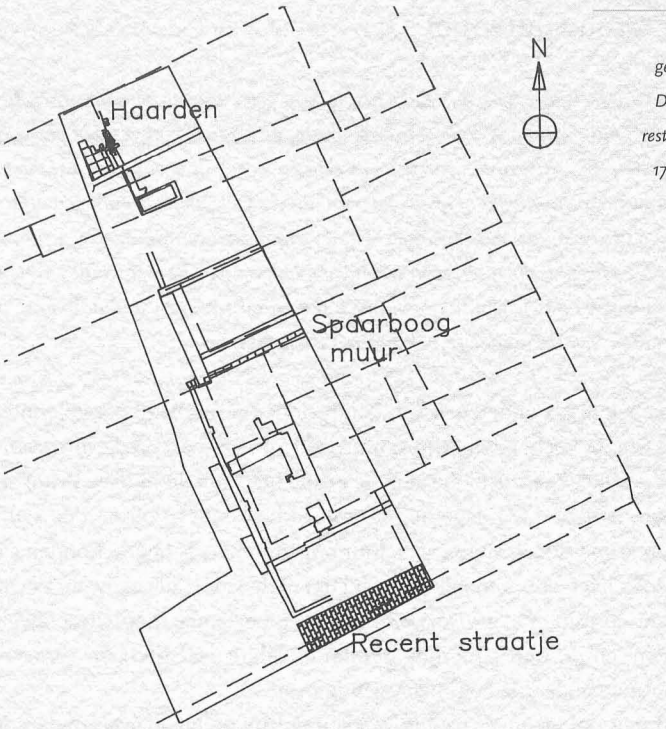

Plattegrond van de gevonden muurresten. De meeste funderingsrestanten dateren uit de 17de tot de 19de eeuw.

Een deel van de gevonden muurresten aan het Vrouwjuttenhof.

UTRECHT ❖ Vrouwjuttenhof H.L. DE GROOT EN C.A.M. VAN ROOIJEN

De loop van de Rijn is voor de stad Utrecht van groot belang geweest. Toen in verband met nieuwbouw van de Willem Arntszstichting onderzoek kon worden gedaan aan het Vrouwjuttenhof, dichtbij de Twijnstraat gelegen, werd dan ook veel aandacht besteed aan verdwenen Rijnlopen. Op grond van de aangetroffen grondlagen lijkt op deze plaats een oeverwal te hebben gelegen. Uit de Middeleeuwen werden twee houten waterputten aangetroffen, die interessante vondsten opleverden. Verder werden resten van een steegje en wat schamele woninkjes ontdekt, die zijn verdwenen nadat op deze plek in de 19de eeuw de sigarenfabriek van Ribbius Peletier verrees.

Het archeologisch onderzoek van de afgelopen jaren heeft aangetoond hoezeer de loop van de Vecht en de Rijn van invloed zijn geweest op de vorm van de middeleeuwse stad. Die vorm, die al in de eerste helft van de 12de eeuw tot stand was gekomen, is heden ten dage nog zeer goed herkenbaar: binnen de stadsbuitengrachten is de middeleeuwse structuur nog grotendeels ongeschonden aanwezig. Onderzoek heeft aannemelijk gemaakt dat in de 11de/12de eeuw de Vecht bij Tolsteeg van de Rijn aftakte. De Vecht nam een oostelijke loop, grotendeels om de stad heen, en de Rijn stroomde binnen de latere stadsgrenzen verder. Van die Rijn is vandaag de dag nog maar weinig over.
Het zal dan ook geen verbazing wekken dat bij archeologisch onderzoek in de omgeving van de verdwenen Rijnloop speciaal op sporen van rivieractiviteit wordt gelet. Zo ook bij het onderzoek in verband met de voorgenomen nieuwbouw van een psychiatrisch dagverblijf van de Willem Arntszstichting aan het Vrouwjuttenhof: hemelsbreed niet ver van de Twijnstraat gelegen. Het onderzochte gebied heeft in vroeger tijd behoord tot de achterterreinen van enkele diepe percelen aan de Oudegracht.
Bij een eerdere opgraving, die in 1970 plaats had vooruitlopend op de nieuwbouw van de Willem-Arntszstichting, werden dikke kleipakketten waargenomen, die wezen op een oude, verlande rivierloop. De opgraving van 1990 bood een goede gelegenheid om deze veronderstelling te controleren. Het opgegraven gebied lag enkele tientallen meters zuidelijk van het in 1970 onderzochte terrein. Tot voor kort had op een deel van het terrein de vroegere sigarenfabriek van Ribbius Pelletier gestaan.

De ondergrond van het terrein bestond - zoals te verwachten viel - uit rivierafzettingen. Zij werden tot een maximale hoogte van 1,70 m +NAP vastgesteld. De diepst waargenomen lagen - er is gegraven tot ongeveer 0,50 m +NAP - bestonden uit zand, afgewisseld met leembaantjes. Vanaf gemiddeld 1,30 m +NAP was een pakket zavelige klei aanwezig, waarvan het kleigehalte naar boven toe groter werd. Hierop, op 1,40 m +NAP, lag een dun vegetatieniveau. Een dergelijk vege-

tatieniveau duidt op een oud maaiveld. Dit oude oppervlak was de eerste laag waarin vondsten voorkwamen. Enkele scherven Andenne en kogelpot wijzen op een gebruik in de 12de eeuw. Daarna heeft de rivier nogmaals sedimenten gedeponeerd: op het vegetatieniveau lag zo'n 20 cm klei. Daarboven kon niet meer worden vastgesteld of er oorspronkelijk nog afzettingen aanwezig waren geweest: in de loop der eeuwen was de grond danig geroerd. In het algemeen liep het niveau van alle rivierafzettingen - en dus ook van het oude oppervlak - van noord naar zuid iets op. De sterk gelaagde, voornamelijk horizontale, zandige afzettingen wijzen op een oude stroomrug of oeverwal van een rivier.
Aangezien het huidige maaiveld op 3,40 m +NAP ligt, heeft er sinds de 12de eeuw minimaal 1,80 m ophoging plaatsgevonden. Deze ophogingen zijn in Utrecht en vele andere steden een algemeen verschijnsel. Ze kunnen opgeworpen zijn als bewuste ophoging tegen wateroverlast, maar ook kunnen zij het gevolg zijn van het uitgraven van grond voor de aanleg van kelders, funderingen en putten. Op het onderzochte terrein is een aantal kuilen aangetroffen. Meestal zijn die in het verleden gegraven om afval en huisvuil kwijt te raken; de vuilnisman bestaat nog niet zo lang! Enkele grote kuilen gaven echter de indruk dat ze oorspronkelijk ten behoeve van zandwinning waren gegraven. Dit moet dan - gezien het aardewerk in de kuilen - in de 14de en/of vroege 15de eeuw hebben plaatsgevonden. Mogelijk valt deze zandwinning te relateren aan de toename van het aantal stenen huizen in die periode. Daarbij is zonder twijfel behoefte geweest aan metselzand.
Op kadastrale kaarten uit de vorige eeuw blijkt in de nabijheid van het onderzochte gebied een straat aanwezig te zijn: de Kerkstraat of Achterweg geheten. Deze straat, die de diepe percelen aan de Oudegracht aan de oostzijde begrensde, liep min of meer noord-zuid van de Eligensteeg naar het Nicolaaskerkhof. Zij is gedeeltelijk verdwenen toen in het midden van de vorige eeuw een nieuwe vleugel aan de psychiatrisch kliniek (de latere Willem Arntszstichting) werd gebouwd. Het noordelijk deel van de Kerkstraat heeft nog lang bestaan en heette de Arend- of Arentzstraat.
De oudste tekenen van bewoning bestonden uit twee houten waterputten. Ze lagen vlak bij elkaar. Beide putten zijn gemaakt van in het zand ingegraven tonnen. De vermoedelijk oudste waterput bevatte weinig meer dan wat aardewerk uit de 13de en vroege 14de eeuw en was verder gevuld met mest. De jongere tonput bevatte, naast aardewerk, daktegels en bouwpuin uit de 14de eeuw, enkele interessante leer- en houtvondsten. Tot deze vondsten behoren o.a. een gedraaid houten schaaltje, een trip (een houten schoen met dikke zool en leren riempjes) en een laarsje. Op grond van de datering van de vondsten uit de twee putten èn de stratigrafische gegevens is het niet waarschijnlijk dat ze gelijktijdig hebben gefunctioneerd. Wanneer deze putten buiten gebruik zijn geraakt, is niet zeker, maar er zijn in de 16de eeuw op deze plaats enkele kleine woningen

gebouwd. De achtermuur van deze woningen lag boven de tonputten, zodat aangenomen mag worden dat zij toen al (geruime tijd?) buiten gebruik waren. Van huizen, die bij deze putten hoorden, is niets gevonden.
De oudste sporen van steenbouw bestonden uit enkele muurresten. Eén muur lag ongeveer oost-west georiënteerd op het opgravingsterrein. Het was een muur met kleine uitstulpingen die aan steunbeertjes deden denken. Hij was gebouwd van bakstenen met een formaat van 29x14x6,5 cm. Hoewel een dergelijk steenformaat op een bouw in de 15de eeuw wijst, is de indruk dat de bakstenen zijn hergebruikt. Deze tuinmuur was de grens van het achtererf van een drietal kleine huisjes (kameren) die ooit op het achtererf van Oudegracht 366 zijn gebouwd. De voorzijde van die huisjes lag aan de Kerkstraat.
In het verlengde van de perceelsgrens tussen Oudegracht 366 en 364 werd een oudere fundering in de vorm van spaarbogen aangetroffen. Waarschijnlijk was dit ook een tuinmuur, die de noordgrens vormde van de drie kameren. Volgens de kadastrale minuut van 1832 lag ten noorden van deze muur een steegje, dat op de Kerkstraat uitkwam. Dat steegje is inderdaad bij de opgraving aangetroffen. Ten zuiden van de drie kameren staat op de minuut een perceel aangegeven, dat bij het grote erf van Oudegracht 366 behoorde. Het zou heel goed een koetshuis kunnen zijn geweest. Een waterput en een stukje bestrating zouden daar misschien op kunnen wijzen. Deze stenen waterput bestaat uit een wijde put bovenop een tweede, aanmerkelijk smallere put. De aanwezigheid van een loden waterleidingbuis in de put leerde dat het water waarschijnlijk met een zwengel omhoog gepompt werd.
Naast enkele onduidelijke funderingsresten zijn in het noorddeel van het terrein de schamele resten van twee andere woninkjes te voorschijn gekomen. De huisjes, die ook op de kadasterkaart van 1832 te vinden zijn, maakten deel uit van een reeks, die op het achtererf van een perceel aan de Oudegracht hebben gestaan. Dat perceel, direct ten zuiden van de Eligenstraat, is in later tijd met de twee percelen ten zuiden ervan samengevoegd tot Oudegracht 364. Op dit perceel is in de vorige eeuw de sigarenfabriek van Ribbius Pelletier verrezen.
De schouwen van deze beide kleine huisjes lagen tegen de gemeenschappelijke tussenmuur, zodat de haarden 'rug aan rug' stonden. Gezien het steenformaat (30x?x6,5 à 7 cm)) en de gebogen achterwand van de schouwen van deze kameren, zijn ze in de 15de of 16de eeuw gebouwd. Dat is niet in tegenspraak met de datering van twee haardpotten die bij een van de schouwen zijn gevonden: 16de-eeuws. Op de kadastrale minuut van 1832 staan de huisjes langs de - toen nog bestaande - Groote Eligensteeg nog aangegeven.
Bij de opgraving zijn verder diverse, veel jongere funderingsresten aangetroffen, die van tuin- dan wel huismuren geweest kunnen zijn. De meeste daarvan lagen langs of evenwijdig aan de vroegere Kerkstraat. Vrijwel langs deze gehele weg staan op de kadastrale kaart van 1832 huisjes aangegeven; ook hier was de stad in

de vorige eeuw dicht bebouwd. De aangetroffen muurresten zullen voor een deel zeker tot deze bebouwing hebben behoord.
Zoals gezegd is in deze eeuw op het terrein een sigarenfabriek gebouwd, die pas zeer recent gedeeltelijk is afgebroken. De funderingen van dit gebouw bestonden uit ingegraven en volgestorte betonnen putringen met gemetselde poeren erop. Dat is een manier van funderen die in de stad vaker is aan getroffen. Omdat het om betonnen ringen ging, zal het gaan om aanpassingen uit deze eeuw.

UTRECHT ❖ Waterstraat H.L. DE GROOT EN C.A.M. VAN ROOIJEN

In de misschien wel meest uitgebreid archeologisch onderzochte wijk in Utrecht, Wijk C, vond in 1990 opnieuw een onderzoek plaats. De plaats van onderzoek bleek in een oude komgrond te liggen, waar veel mest- en afvalkuilen werden aangetroffen. Deze middeleeuwse afvalkuilen lagen volgens perceelgrenzen, die tot in de 19de eeuw te vinden zijn. Uit de 14de eeuw werden resten van grote stenen huizen gevonden, die wijzen op rijke bewoners. In de loop van de tijd werd dit deel van de stad steeds minder welvarend.

Binnen de gemeente Utrecht is geen gebied zo uitgebreid en veelvuldig aan archeologisch onderzoek onderworpen als het noordwestelijk deel van de middeleeuwse stad. Grootscheepse veranderingen, al vóór de Tweede Wereldoorlog in gang gezet met de sloop van een deel van Wijk C, maakte in vele gevallen archeologisch onderzoek noodzakelijk. De vele nieuwbouw heeft overigens wel tot gevolg gehad dat het westelijk deel van de Waterstraat helaas niet meer zijn oorspronkelijke beloop heeft. Ten westen van de St Jacobsstraat is deze weg, die ooit over de oeverwal van de Vecht liep, een eind naar het zuiden verplaatst. Hierdoor sluit dit deel van de Waterstraat niet meer aan op het oostelijke deel, dat ten noorden van de Jacobikerk ligt.
In de stormachtige weken van februari en maart 1990 vond de opgraving aan de Waterstraat plaats. Het terrein, gelegen op de zuidwesthoek van de St Jacobsstraat en de (verlegde) Waterstraat, moest worden ontgraven voor de aanleg van een ondergrondse parkeergarage; daar bovenop werd kantoorruimte gebouwd. Door de aard van de opgraving, die namelijk gecombineerd werd met de commerciële ontgronding, stond het onderzoek onder grote tijdsdruk. Het stormachtige weer was daarbij een extra handicap. Ten gevolge van deze omstandigheden is niet het volledige ontgraven gebied archeologisch onderzocht.
Het betrof een interessante hoek van de stad, waar sporen te verwachten waren van de oude bebouwing van Wijk C. Dit stuk van deze Utrechtse volksbuurt was immers in de eerste helft van deze eeuw gesloopt ten behoeve van de doorbraak

van de St Jacobsstraat. Daarnaast bestond de kans nog net de zuidwesthoek van het Jacobikerkhof aan te treffen. De Jacobikerk is een van de oudste Utrechtse parochiekerken, waaromheen een kerkhof heeft gelegen. Tijdens de opgravingen in de Rozenstraat in 1988 werd een deel van dit kerkhof aangetroffen. Naast de vele begravingen die toen aan het licht kwamen, werd bovendien vastgesteld, dat het kerkhof met een tufstenen muur was omgeven: een aanwijzing voor de vroege datering van het kerkhof.

Maar welhaast nog interessanter was het feit dat het te onderzoeken gebied juist ten zuiden lag van de plaats waar in 1974 twee houten schepen zijn gevonden. Zij lagen tegen en in de vroegere oever van de Vecht, die hier tot in de 11de eeuw heeft gestroomd. Hoe breed deze oever(wal) was, is niet bekend.

Er is bij de opgraving niets aangetroffen dat op een behoorlijke oeverwal leek. De ondergrond bestond uit een dik pakket vette klei. Dat is typerend voor de komgronden die achter de oeverwallen van rivieren - in dit geval de Vecht - liggen. In deze klei zijn restanten van schelpen gevonden. Ze behoren tot de soorten Planorbis corneus en Bithynia tentaculata en wijzen op de aanwezigheid van zoet, zacht stromend of stilstaand water. Dat komt dus goed overeen met de lage stroomsnelheden in kommen, waardoor daar de kleinste door het water meegevoerde deeltjes (klei) kunnen bezinken. De Waterstraat die oorspronkelijk - vermoedelijk al in de 11de eeuw - hoog en droog over de (zandige) oeverwal langs de Vecht liep, is dus nu ten dele verschoven naar een plaats die indertijd zompig en nat moet zijn geweest.

Het aangetroffen kleipakket van de komgronden, dat bovenin iets zaveliger leek, reikte er tot maximaal 1,60 m +NAP. Doordat de bovenzijde van de natuurlijke afzettingen op vele plaatsen was vergraven, is dit slechts op enkele plaatsen waargenomen. De ondergrens is alleen in de noordwesthoek van het terrein in zicht geweest; daar lag op 0,50 m +NAP een door rivieren afgezet zandpakket. Wellicht is dat het begin van de oeverwal, maar het grootste deel van het terrein is niet tot op die diepte ontgraven.

Over het gehele terrein zijn mest- en afvalkuilen aangetroffen. Opvallend was daarbij het grote aantal mestkuilen. De kuilen stamden uit verschillende perioden, vanaf de 10de tot de 17de eeuw. Alleen in de mestkuil uit de 16de/17de eeuw werd veel aardewerk aangetroffen. De vele mestkuilen duiden op het agrarische karakter van dit gebied. Sporen van bebouwing zijn vooral uit de 13de tot 15de eeuw gevonden.

Veel van al deze afvalkuilen zijn (recht)hoekig van vorm. Het is opvallend dat zij min of meer dezelfde oriëntatie hebben als de latere bebouwing en straten. De zijden van de kuilen lopen parallel aan of haaks op de oude perceelsgrenzen, zoals die op oude kadastrale kaarten voorkomen. Dit lijkt er op te wijzen dat de percelering al vroeg vast lag. Dit verschijnsel is al eerder bij andere opgravingen in Wijk C aangetroffen.

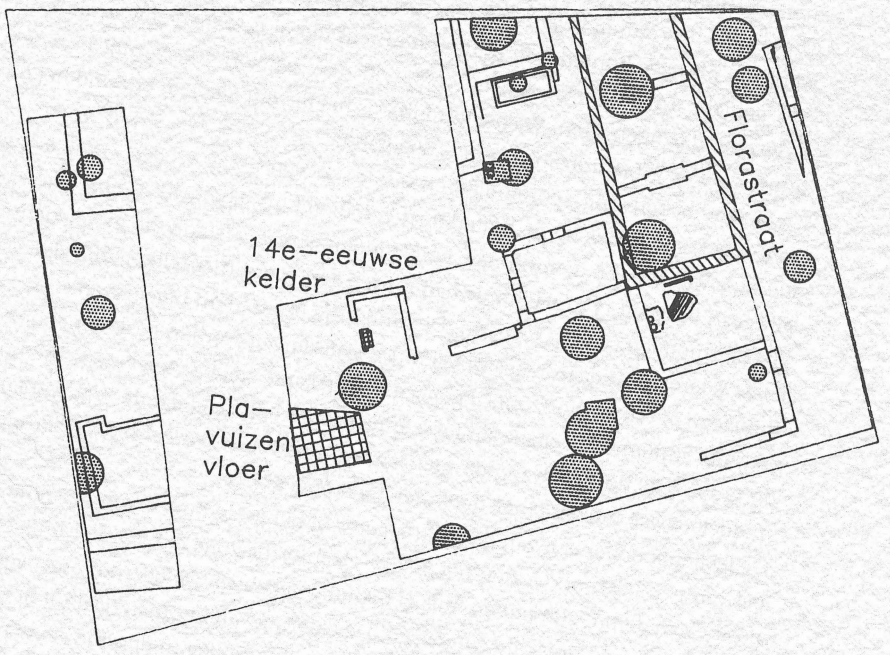

Plattegrond van de teruggevonden vloer-, muur- en putrestanten in de Waterstraat

ringen uit de 14de eeuw gestaan.
Een van de scheidingsmuren die bij de verbouwing in het grote huis is neergezet, heeft in het midden aan twee zijden een verbreding, waarschijnlijk een dubbele haard. Deze haarden moeten rug aan rug gelegen hebben waardoor ze ieder één woning konden verwarmen.
In de aangebouwde kameren aan de zuidzijde is in de eerste woning een serie opeenvolgende haarden aangetroffen. Tegen de achterwand van het voormalige grote huis bevonden zich boven elkaar vijf vloeren, waarvan er drie aan een haardpartij gerelateerd konden worden.
De oudste vloer bestond uit de 'gebakken' lemen vloer van een haard. In de vloer was een haardpot ingegraven, een voorraadpot van grijsbakkend aardewerk die aan het eind van de 13de en in de 14de eeuw veelvuldig voorkomt. De bijbehorende haardwand was recht en men had voor het inpassen van de haardpot twee kloostermoppen bijgekapt. Bovenop de eerste vloer lag een haardvloer van kloostermoppen, aangevleid tegen de gebogen achterwand van de schouw uit een volgende fase.
Hier bovenop lagen weer drie vloeren, van onder naar boven respectievelijk een vloer met plavuizen van 16x16x3 cm, vervolgens een bakstenen vloer met steenformaten van 30x14,5x6,5 cm (vermoedelijk hergebruikte stenen) en daarbovenop een met stenen van 25x12,5x6,5 cm.
Alle vijf beschreven vloeren waren slechts voor een klein gedeelte bewaard gebleven. Deze stukken vloer waren allemaal ernstig verzakt en tussen de vloeren waren grote hoeveelheden puin - ter uitvlakking - gestort. Blijkbaar was de ondergrond hier ter plaatse bijzonder slap, met als gevolg dat alles verzakte. Diezelfde verzakking heeft er echter wel voor gezorgd dat deze vloerrestanten voor ons bewaard zijn gebleven: van de andere delen van de vloeren is niets gevonden.
Inderdaad bleek deze aanname tijdens het verdere verloop van de opgraving juist te zijn: onder de vloerrestanten bevond zich een grote kuil met vrij natte en zeer plastische klei. Over ontstaan en functie van deze kuil is niets bekend. De druk van de vloeren alleen zal niet tot de verzakking hebben geleid, dan had vrijwel de hele vloer moeten wegzinken. Vermoedelijk zal het gewicht van de schouw en een mogelijke (binnen)muur dit alles hebben bevorderd. Het waren immers die delen van de vloer, die vlak bij deze schouw lagen, die bewaard zijn gebleven.
Bij één of meer van de bovenstaande vloeren hoorden twee haardpotten die tegen de westmuur van dit huisje zijn aangetroffen. Blijkbaar vond men het nodig om de haard, als gevolg van het vele verzakken, tegen een andere muur te plaatsen. Deze éénmalige grote ingreep - men moest immers ook de schoorsteen verplaatsen - zal later een hoop ongemak hebben bespaard.
De oudste van de twee aangetroffen haardpotten dateert van het eind van de 14de eeuw, de andere stamt uit de 15de of 16de eeuw.
De woning aan de westzijde van het grote huis had een geheel eigen fundering.

Helemaal rondom zijn spaarboogfunderingen aangetroffen van kloostermoppen van 31x14,5x6 cm. De spaarbogen zijn hierbij keurig rond gezet, zonder sluitsteen. Rondom de kameren en onder de Florastraat zijn diverse beerputten aangetroffen. Het lijkt erop dat de kameren - in tegenstelling tot het grote huis - gezamenlijke beerputten hadden. Er zijn inderdaad beerputten met diverse stortkokers en goten aangetroffen. Ook van oude foto's en verhalen uit Wijk C zijn deze latrines bekend.
Het is opvallend hoe het karakter van dit deel van de stad in de loop der eeuwen veranderd is. In de 14de eeuw waren de bewoners van dit gebied welvarend. De grote stenen huizen langs de Waterstraat waren daar een weerspiegeling van. Vervolgens is dit gebied geheel buiten het - politiek en economisch - hart van de stad komen te liggen. Met name de 19de en 20ste eeuw woonden hier de 'eenvoudige' burgers van de stad. Door de vele doorbraken en nieuwbouw is weinig van 'het' Wijk C overgebleven.
Op het midden van het opgravingsterrein is een kelder gevonden, die in oudste opzet uit de 14de eeuw kan dateren. Uit deze periode stamt ook de vloer, die - in dit geval - uit misbakken plavuizen bestond, die in de 14de eeuw volop in de Bemuurde Weerd geproduceerd werden. De kelder moet in een latere fase (de 17de eeuw) minimaal één keer hersteld zijn. Enig verband tussen deze kelder en de overige bebouwing is niet vastgesteld.
Uit de 17de eeuw moet ook de bebouwing dateren die parallel aan het grote huis aan de overzijde (de oostzijde) van de Florasteeg stond. Van deze bebouwing zijn slechts de 'voorgevel' en wat aanzetjes tot tussenmuren waargenomen. De voorgevel was gefundeerd op spaarbogen, het formaat van de stenen was (25)x12,5x6 cm. Het lijkt erop dat ook hier sprake was van kameren. Voor al deze bebouwing geldt dat de huizen pas gesloopt zijn bij de doorbraak van de St Jacobsstraat in eerste helft van deze eeuw.
Op het zuidwestgedeelte van het opgravingsterrein zijn nog enkele vloerrestanten aangetroffen. Alhoewel deze vloeren dezelfde oriëntatie hadden als alle andere bebouwingssporen, kunnen er geen woningen uit gereconstrueerd worden; bijpassend muurwerk ontbrak. De vloeren - twee lagen boven elkaar - bestonden uit een samenraapsel van diverse plavuissoorten en formaten.
Er zijn enkele interessante vondsten gedaan, waaronder een sterk geërodeerde tufstenen sculptuur van ongeveer 15 cm hoog. Helaas zijn er geen details van het gezicht (meer) zichtbaar: alleen de grove omtrek is te herkennen. Een tweede intrigerende vondst betreft een holle baksteen, waarvan de functie onbekend is. De steen werd gevonden als vloersteen in de op één na oudste haardvloer uit een van de kameren. Hij lijkt secundair gebruikt te zijn, de holle zijde lag namelijk omlaag gericht. Al eerder is er een dergelijk exemplaar in Utrecht aangetroffen. Ook zijn er enkele gebakken profielstenen van gotische vensters het vermelden waard.

Een gaaf bewaard steengoed olieflesje.

Een roodaarden beker met standring

Een nogal verweerde tufstenen sculptuur.

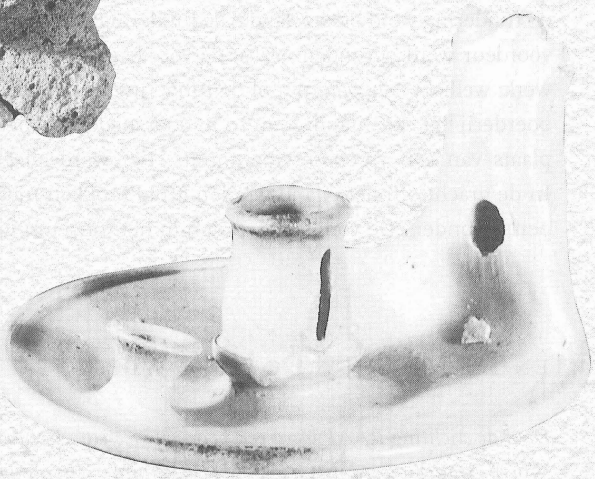

Een loper: een draagbare kandelaar van wit aardewerk.

Drie fraaie voorwerpen van ceramiek verdienen speciale aandacht. Dat zijn een klein, gaaf steengoed olieflesje, een eveneens gave witaardewerken 'loper' (een draagbare kandelaar) en, als laatste, een onbekend type roodaardewerken beker met een geknepen voet.

VLEUTEN-DE MEERN ❖ Den Eyk W.J. VAN TENT

Het huis Den Eyk, aan de Eikslaan, was mogelijk van middeleeuwse oorsprong, al wordt het pas in 1536 voor het eerst vermeld. In 1840 was het nog bewoonbaar, daarna is het verdwenen. Weerstandsonderzoek door RAAP toonde duidelijke gebouwresten in de zuidwestelijke hoek van het terrein. In boringen werden puin en muurresten aangetroffen en werd de aanwezigheid van een opgevulde gracht vastgesteld.

VLEUTEN-DE MEERN ❖ De Hoet P.K.J. VAN DER VOORDE

Wegens een verbouwing bestond er in 1991 gelegenheid om op het kasteeleiland naast een schuur van boerderij De Hoet, gelegen aan de Utrechtseweg tussen Utrecht en Vleuten, een kleine opgraving te doen. Aan de wegzijde werd voor de schuur een hoeveelheid metselwerk van verschillende formaten aangetroffen, met als oudste kloostermoppen, terwijl het jongste metselwerk uit de 17de en 18de eeuw lijkt te stammen. In de sleuven werden scherven van donkere, dikke glazen flessen en aardewerk aangetroffen, die uit diezelfde latere periode afkomstig zijn. Op de plaats van de schuur heeft vroeger een ander gebouw gestaan, waarvan een deel van de fundering werd blootgelegd. Die fundering mat 13x7 m waarbij de plaats van de voordeur werd gevonden. Naast de voordeur bevond zich zwaar vierkant metselwerk: wellicht een waterput of de fundering van een bakoven. Ten oosten van de boerderij ligt een eilandje van 10 m doorsnede, dat met gras is begroeid. Dit is de plaats van een vroegere woontoren. Hier werd alleen wat puin aangetroffen. In de gracht om het eiland werden grote brokken metselwerk van kloostermoppen gevonden. De vondsten worden in het museum in Vleuten bewaard.

VLEUTEN-DE MEERN ❖ De Hoge Woerd P.G. VAN DER GAAUW

Door de stichting RAAP werd een boor- en weerstandsonderzoek uitgevoerd op de Hoge Woerd. Daarbij werd niet alleen het castellumterrein aangetoond, maar ook een rivierloop. Veel nederzettingsafval werd aangetroffen.

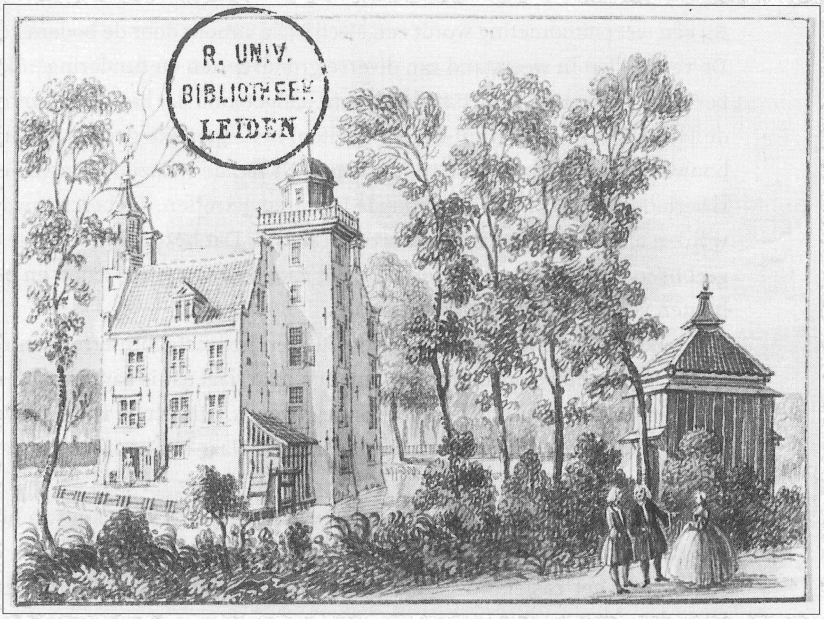

Het huys Den Eyk, dat na 1840 is afgebroken.

Een luchtopname van de boerderij De Hoet. Linksboven is nog goed het ronde kasteeleiland zichtbaar.

Bij een weerstandmeting wordt een electrische stroom door de bodem gezonden. De verschillen in weerstand van diverse grondsoorten en funderingen komen in beeld als vlekken en structuren. Zo werd aangetoond dat het castellumterrein op de Hoge Woerd bestaat uit twee gedeelten: het eigenlijke castellum dat is opgebouwd uit ophogings- en bewoningslagen en aan de westzijde daarvan een oude rivierloop. Hierin zijn verontreinigde lagen aangetroffen, die beschouwd kunnen worden als rivieroevers met nederzettingsafval. Dat bestond met name uit goed geconserveerd organisch materiaal, zoals zaden en vruchten, leder- en botresten, houten voorwerpen en gereedschappen.
Opmerkelijk is de vrijwel rechte grens tussen het castellumterrein en de waterloop. De zeer diepe opvulling van humeus materiaal dat is aangeboord, doet vermoeden dat de waterloop gedeeltelijk gegraven is. Misschien is dit het verlengde van het Romeinse kanaal langs de Meerndijk. Naar het noorden toe nemen de archeologische sporen geleidelijk af.
Het castellum heeft een omvang gehad van 80x115 m. De resten van het hoofdkwartier zouden grotendeels onder de Castellumlaan moeten liggen. In een later stadium is het castellum enigszins in oostelijke en zuidelijke richting uitgebouwd. Voor het gebied ten oosten van het castellum zou aanvullend onderzoek nodig zijn. Al in de 19de eeuw werden daar graven van voorname personen gevonden. Het is goed denkbaar dat het hier om de graven van de Romeinse soldaten ging. Gezien de ligging van de nederzettingen rond het castellum, heeft de Rijn in een grote bocht ten noorden gestroomd. Het castellum stond via een riviertje en het kanaal in verbinding met de Rijn. De plaats van de eigenlijke haven is onbekend, maar op de plek van een parkeerterrein achter de huidige bloemenveiling zijn vondsten gedaan, die er misschien op wijzen dat hier sprake is van een havenkwartier. Latere vondsten op de Hoge Woerd lijken te wijzen op vroeg-middeleeuwse bewoning.

Literatuur

- P.G. VAN DER GAAUW, 'RAAP onderzoekt het Romeinse castellum op de Hoge Woerd', *Historische Vereniging Vleuten De Meern Haarzuilens*, 12 (1992), 2, 36-39
- P.G. VAN DER GAAUW EN H. VAN LONDEN, *De Hoge Woerd, een boor- en weerstandsonderzoek naar het romeinse castellum van De Meern*, RAAP-rapport 65, Amsterdam 1992
- E.P. GRAAFSTAL, 'Rondom de Hoge Woerd. Archeologische waarden in een bedreigd gebied', *Historische Vereniging Vleuten De Meern Haarzuilens* 12 (1992), 2, 40-51

VLEUTEN DE MEERN ❖ Signaleringen en vondstmeldingen

De heer N.R. Bok, te De Meern, meldde de vondst op het terrein van het Romeins castellum van een Romeins bronzen olielampje met een afgebroken oor. Het stamt uit de 1ste eeuw na Chr. Grootste lengte: 9,31 cm, grootste breedte: 5,08 cm, hoogte: 2,28 cm. Het lampje behoort tot het type 'gesloten lamp met

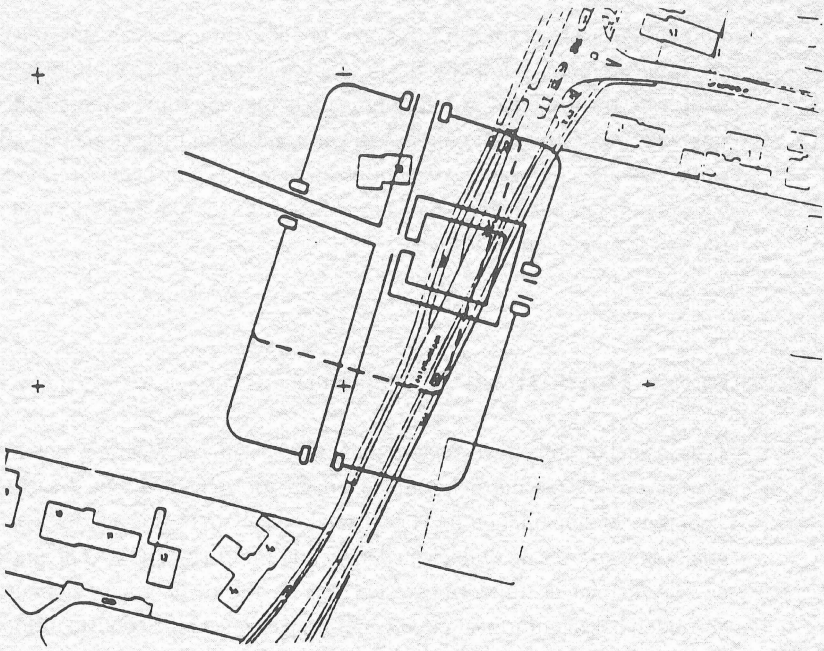

Voorlopige reconstructie van het castellum van De Meern

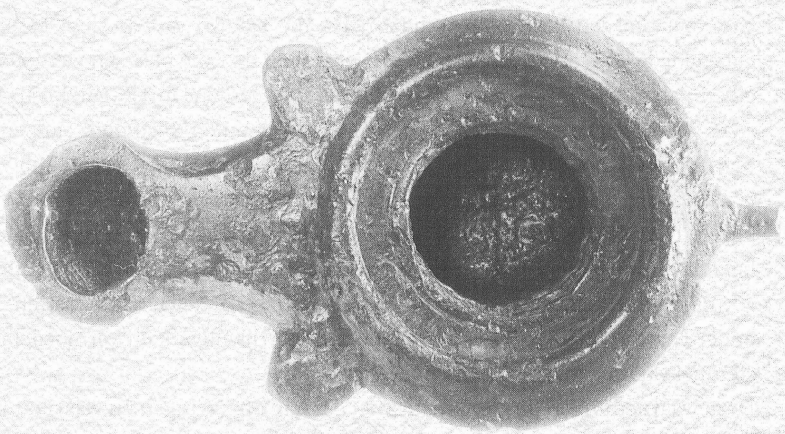

Bronzen Romeinse olielamp die in de jaren '80 op het terrein van het castellum in De Meern aangetroffen werd.

voluten'. Daarnaast vond hij ook een gouden ring, glad en onversierd, waarschijnlijk Romeins. Gewicht: 8,3 gr, diameter (buiten): 2,33 cm, diameter (binnen): 1,85 cm. De band van de ring is op doorsnede min of meer halfcirkelvormig. Ook vond hij een fragment van een rond loden insigne met de afbeelding van een heilige te paard, waarschijnlijk St. Maarten en de bedelaar, middeleeuws. Gewicht: 8,9 gr, diameter: ca 2,8 cm, dikte: 0,12 cm. Aan de achterkant zijn sporen van een bevestiging te zien.

WOERDEN ❖ Havenstraat P.C. BEUNDER

Tussen mei en juli 1990 vonden in de binnenstad van Woerden rioleringswerkzaamheden plaats, die gelegenheid boden tot archeologische waarnemingen. Vooral de Molenstraat en de Havenstraat bleken archeologisch interessant. Het graafwerk gaf over de Middeleeuwen weinig informatie, hoewel de graafsleuf in de Havenstraat de funderingsresten van de Kromwijkerpoort doorsneed. Het gevonden baksteenformaat (28x14x7,5 cm) past goed bij de oudste uitmonstering van Woerden als stad in het derde kwart van de 14de eeuw.

De sleuf passeerde in de Havenstraat de Romeinsteeg tot de Korte St. Janssteeg en de Dirk van Cleefsteeg. Daar werden afwisselend enkel- en meervoudige rijen ingeslagen palen aangetroffen, die tot op het zand doorlopen. De zandlaag helt sterk af in oostelijke richting, terwijl ook de palen in die richting overhellen. Het gaat hier om een beschoeiingsconstructie, die parallel aan de sleuf loopt. Het gebruikte hout is afkomstig van els en wilg, maar op twee plaatsen werden zware eiken palen aangetroffen, die als staanders fungeerden. Bij de Dirck van Cleefsteeg werden nog meer zware, vierkante eikenhouten staanders aangetroffen met een doorsnede van 30x20 cm. Dit zou een voortzetting kunnen zijn van de eerder op het St. Petruskerkhof aangetroffen beschoeiing kunnen zijn. De palen kunnen worden gedateerd door de vondst van fragmenten terra sigillata er om heen. De Romeinse Rijnoever heeft gezien deze vondsten, hier in een halfcirkelvormige boog gelopen. Er werden slechts weinig vondsten aangetroffen, waaronder een dakpanstempel van het 15de cohort vrijwilligers en vermoedelijk een stempel van het 30ste legioen Ulpia Victrix.

Deze waarnemingen, in combinatie met eerdere opgravingen en waarnemingen, perken opnieuw de plek in waar het Romeinse castellum Laurum gelegen kan hebben. Zo zijn er eerder oude muurfragmenten gevonden, onder meer onder het museum, die heel goed van Romeinse origine kunnen zijn. De zware eikenhouten palen kunnen duiden op een toegang tot het castellum.

Literatuur

◆ P.C. BEUNDER, 'Laurum, waar lig je? Romeins Woerden nader bekeken', *Heemtijdinghen* 26 (1990), 3, 61-63

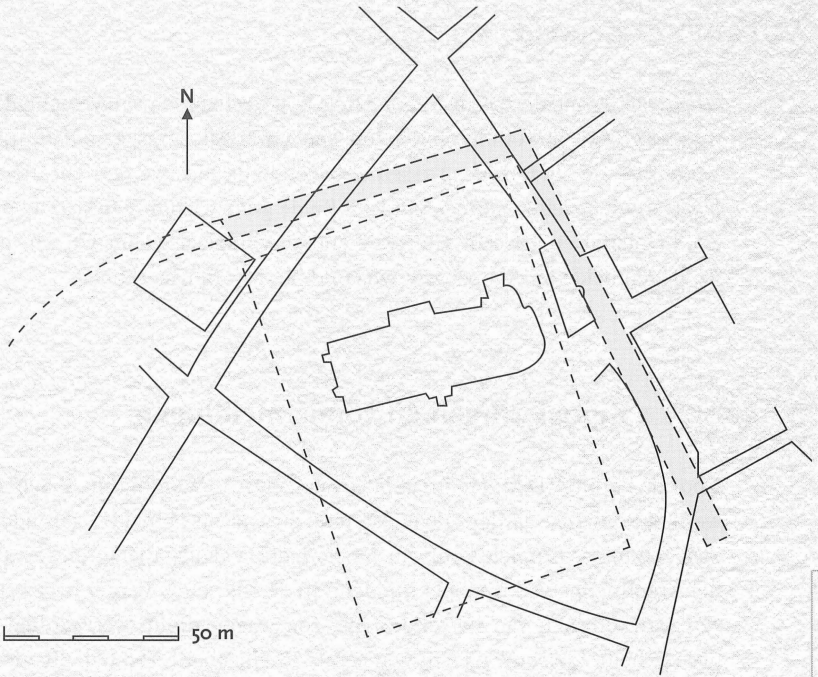

Plattegrond van de opgraving in het centrum van Woerden. Met stippellijn is de omtrek van het castellum weergegeven.

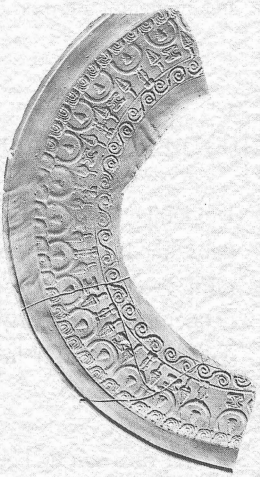

Een deel van de terra sigillata-kom type Drag 37.

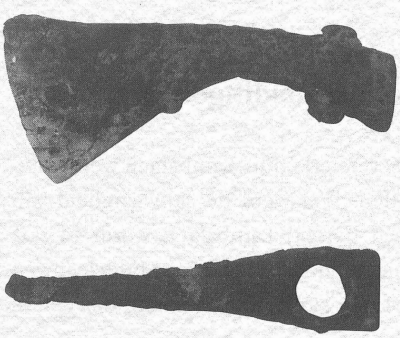

Boven- en zijaanzicht van de ijzeren bijl, afkomstig uit de Romeinse tijd.

WOERDEN ❖ Zegveld W.J. VAN TENT

Oppervlaktevondsten, gedaan door RAAP, bevestigen de aanwezigheid van laat-middeleeuwse bewoningssporen op een oeverwal langs een natuurlijk veenstroompje, de Oude Mije. Tussen al bekende locaties werden vijf nieuwe vindplaatsen uit dezelfde periode ontdekt. Bij de grenswijziging tussen de provincies Zuid-Holland en Utrecht zijn twee andere vindplaatsen bij Utrecht gekomen. Zij liggen beide op een perceel genaamd 'St. Maartenskerkhof'.

WOERDEN ❖ Signaleringen en vondstmeldingen

Door de heren A.D.M. Heijn, te Maarssen, en A.L. Weinmann, te Scherpenzeel, werden Romeinse aardewerkvondsten uit deze plaats gemeld. Daaronder bevindt zich een bijna complete kom van versierde terra sigillata Drag 37, vervaardigd in het Argonnengebied rond het midden van de 2de eeuw. Verder twee wandscherven van kommen van hetzelfde type, één waarschijnlijk vervaardigd te Trier, tweede helft 2de eeuw na Chr., en één te Rheinzabern, eerste helft 3de eeuw na Chr. (stijl van Julius II/Junianus I). Enkele scherven van onversierde terra sigillata dragen stempels van de pottenbakkers Libertus en Secundus (beiden ca derde kwart 1ste eeuw na Chr.). Onder de scherven van andere aardewerksoorten zijn er die graffiti vertonen.
Op het terrein van de voormalige gasfabriek vond de heer Heijn een ijzeren bijl, die te dateren is in de Romeinse tijd. De grootste lengte is 21,9 cm, de breedte bij het steelgat 4,7 cm en de lengte van de snede 15 cm.

WOUDENBERG ❖ Signaleringen en vondstmeldingen

Duidelijke resten van een laat-middeleeuws versterkt huis Lambalgen werden tijdens het RAAP-onderzoek niet aangetroffen. Wel werd de aanwezigheid van puin in de grond geconstateerd. Het goed (Groot) Lambalgen wordt in 1511 genoemd. Uit de schriftelijke bronnen is niet duidelijk of er in de Middeleeuwen ook een (versterkt) huis aanwezig was. Later stond er een landhuis, dat in 1953 is afgebrand.

Op het stort van de bouwput voor een appartementenflat op de Schans vond de heer Beukhof aardewerkscherven uit de 15de/16de eeuw, fragmenten van ijzeren voorwerpen (onder meer van een hellebaard?) en restanten van waterputten, waaronder een, die was gemetseld van bakstenen van het formaat 26x12,5x6 cm.

WIJK BIJ DUURSTEDE ❖ De Geer S.G. VAN DOCKUM

De langjarige opgraving op het terrein De Geer werd in 1990 en 1991 voortgezet. De Geer ligt ongeveer een kilometer ten noordwesten van de middeleeuwse kern van Wijk bij Duurstede en wordt aan de westzijde begrensd door de Trekweg, die waarschijnlijk al uit de Middeleeuwen stamt.
Er werden sporen gevonden uit verschillende perioden, maar het feit dat veel sporen ongeveer van hetzelfde niveau uitgaan dat bovendien door latere bodembewerking sterk is verstoord, maakt de datering er niet eenvoudiger op.

Alleen in het westelijk deel van het opgegraven terrein waren nog sporen aanwezig uit de Bronstijd. Dit was waarschijnlijk in die periode het hoogste deel. Het Bronstijdoppervlak ligt op ongeveer 3,5 m + NAP. De vondsten bestaan vooral uit kuilen en paalgaten, maar een ovale greppel van ongeveer 25x10 m verried de aanwezigheid van een huisplaats. Zestig meter verderop lijkt een tweede huisplaats te liggen. Op basis van gevonden aardewerk stammen ze uit de Midden- of Late Bronstijd.
Uit de IJzertijd werden enkele honderden paalgaten opgegraven, waarin behalve enkele rechthoekige spiekertjes geen duidelijke structuren te herkennen zijn. Ten oosten hiervan werd een oude noord-zuid lopende rivierbedding aangesneden. Alle lagen ouder dan de Romeinse tijd zijn hier door deze rivier geërodeerd. Gezien de vondsten van handgevormd aardewerk en bot, was de bedding watervoerend in de Midden- en misschien Late IJzertijd. De zwerm van paalgaten lijken te behoren bij een nederzetting op de westoever van de rivier. In de putten grenzend aan de bedding werden zes fragmenten van La Tene-armbanden gevonden. Er werden enkele kringreppen aangetroffen, die misschien als grafmonument hebben dienstgedaan.
De Romeinse tijd leverde minder sporen op. De rivier had zich naar het noorden verlegd en de oude bedding was waarschijnlijk nog drassig. Loodrecht op de rivier is een rechthoekig complex gevonden van sloten. Het complex is in kleine rechthoekige percelen onderverdeeld, wat lijkt te wijzen op akkertjes. Het gedeelte van het complex op de oeverwal is merkwaardig leeg. Er is op de zuidwestflank van de oeverwal een rij kuilen aangetroffen, die afkomstig zou kunnen zijn van de midden-stijlen van een tweeschepige boerderij. Bij de plattegrond van de boerderij, die wellicht enkele malen is verplaatst, horen ook kuilen en een waterput. Het gaat hier om een geïsoleerd agrarisch bedrijf.
Pas vanaf de midden-Romeinse tijd komen er meer importen onder de losse vondsten voor en ook werden laat-Romeinse Argonnen sigillatascherven gevonden. Inheems aardewerk wijst ook op een jongere datering in de Romeinse tijd. Uit die late tijd zijn ook vier skeletten gevonden, waarvan er twee in een grafkuil lagen. Van de in de bovengrond aangetroffen laat-Romeinse vondsten wordt aan-

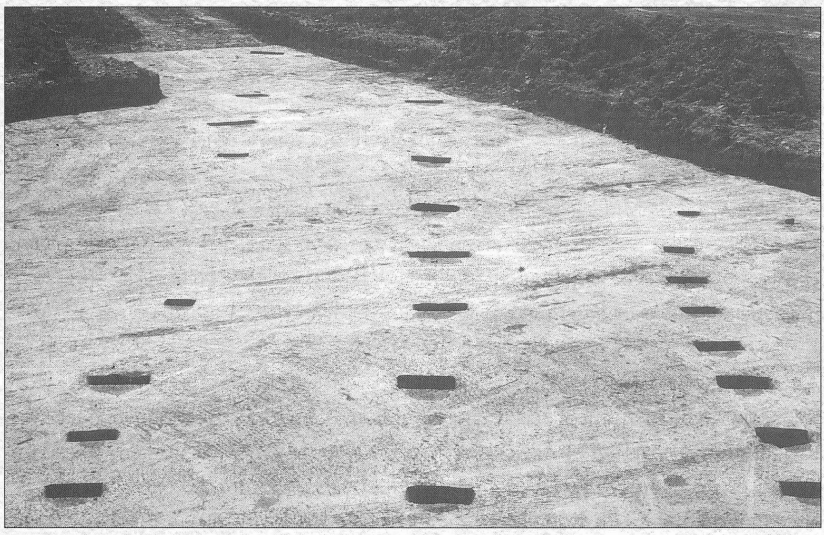

Er is op de zuidwest-flank van de oeverwal een rij kuilen aangetroffen, die afkomstig zou kunnen zijn van de midden-stijlen van een tweeschepige boerderij.

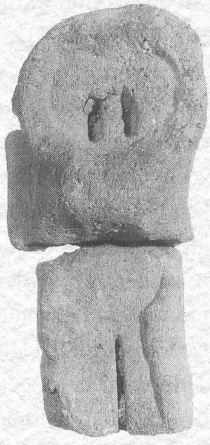

Van de fibula werd op De Geer een mal van klei aangetroffen

Een fibula van het type Domburg.

genomen dat het grafgiften waren. De vele fibulae uit deze periode worden met een metaaldetector als losse vondst aangetroffen.
Er werd verder opvallen veel tufsteen en tegula fragmenten gevonden, een met een deel van een stempel EXGERINF. Onduidelijk is of dit materiaal bij een verder naar het noorden gelegen nederzetting behoorde of in de Middeleeuwen hergebruikt Romeins materiaal is. Ook is niet helder op welke wijze het terrein in de laat-Romeinse periode is gebruikt.
In de vroege Middeleeuwen was de rivier geheel dichtgeslibd. In de gevonden sporen lijken concentraties te herkennen van huisplaatsen. In kuilen en waterputten werd veel ruwwandig Merovingisch aardewerk gevonden, benevens metalen fibulae en munten (sceatta). In een waterput, gevormd door twee halve boomstammen die met klampen aan elkaar zijn bevestigd, werd een gedraaid houten potje gevonden. Het potje was gemaakt van esdoornhout. In de put werden verder Merovingische scherven, gesmolten glas, huttenleem en een bijna complete maalsteen aangetroffen. Ook werd een Merovingisch grafveld gevonden, precies op de plek van de oude kringgreppen. De resten van de ongeveer 25 graven waren slecht geconserveerd. Hoewel er geen grafgiften werden gevonden, werden juist hier veel losse gouden en andere metalen vondsten gedaan, die misschien verploegde grafgiften zijn.
Grote huizen lijken er niet te hebben gestaan: waarschijnlijk vormde De Geer een langgerekt gebied van kleine gebouwen, vooral naast en in de oude bedding. Uit de Karolingische tijd stamde een uitgebreid greppelsysteem, dat een breedte had van 80 m bij een lengte van 120 m. Gebouwsporen zijn binnen dat systeem nog niet herkend. Uit deze periode worden zoveel onbeschadigde kruiken en potten gevonden, dat het bijna niet kan gaan om per ongeluk verloren vaatwerk. Andere bijzondere vondsten lijken er op te wijzen, dat hier een Karolingische magnaat woonde, misschien een nazaat van de Merovingische bewoners te plaatse. Het is dan wel een raadsel waarom het gebied binnen de omgrachting zo leeg is. Ook in de Late Middeleeuwen lijkt er op De Geer een omgracht terrein te hebben gelegen, dat was georiënteerd op de Trekweg. Waarschijnlijk is deze weg in deze tijd ontstaan. Er werd een systeem gevonden van een rechthoekig terrein van 40x30 m omgeven door twee grachten. Op het omgrachte eiland heeft mogelijk een bakstenen gebouw gestaan. In de gracht zijn bakstenen met het formaat 31x15x7 cm aangetroffen. Vondsten lijken te wijzen op de aanwezigheid van een eetzaal en een keuken. Twee in de gracht gevonden palen zouden onderdeel van een brug kunnen hebben gevormd. Nader onderzoek is noodzakelijk voor de geschiedenis van deze waarschijnlijk begraven hofstad.
Tijdens de opgravingen worden monsters genomen ten behoeve van het botanisch onderzoek. Een globale inventarisatie geeft aan, dat het gaat om gerst, emmertarwe, rogge, haver, duiveboon, erwt, biet, koriander en lijnzaad. Ook hazelnoot, mosterd en raapzaad zijn gevonden. Vooral gerst komt veel voor.

In Wijk bij Duurstede werd in een Merovingische waterput dit esdoornhouten potje gevonden. Het potje is ter conservering gevriesdroogd.

Het uitprepareren van een skelet

Tijdens het onderzoek in De Geer zijn vele grondmonsters genomen. Gedurende de opgraving vond de verwerking daarvan plaats, waarbij ondermeer gelet werd op de aanwezigheid van zaden die iets vertellen over de toenmalige vegetatie

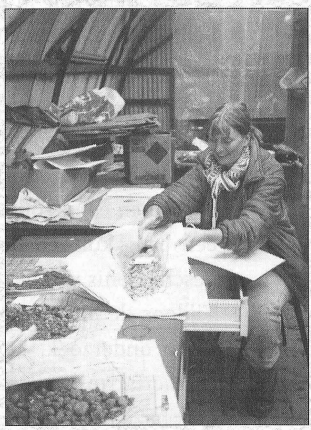

Er lijkt weinig verandering in het menu op te treden door de tijd heen. Ook de houten vondsten werden bemonsterd: zo werden delen van wilg, eik, els, hazelaar, lariks en Gelderse roos aangetroffen.

WIJK BIJ DUURSTEDE ❖ De Keizer S.G. VAN DOCKUM

Tegenover de voormalige houtzaagmolen werd een terrein tussen de Hoogstraat en de Prins Hendrikweg onderzocht naar de insnijding van de Rijnbedding, die in 1122 afgedamd is. De bedding werd wel aangetroffen, maar de insnijding niet. Zowel Karolingisch als laat-middeleeuws aardewerk bevonden zich in de bedding. Dat laatste zou kunnen wijzen dat de bedding later naar het westen is verschoven.

WIJK BIJ DUURSTEDE ❖ Mariënhove S.G. VAN DOCKUM

In verband met de aanleg van een heemtuin werden op het landgoed Mariënhove twee sleuven aangelegd. Een sleuf liep noord-zuid, de tweede oost-west. Enkele kuilen met Karolingisch aardewerk werden gevonden, terwijl in een depressie aan de zuidzijde van de eerste sleuf een grote hoeveelheid badorfaardewerk lag. De bewoning van Dorestad op deze plek was niet erg intensief.

WIJK BIJ DUURSTEDE ❖ De Vos S.G. VAN DOCKUM

Haaks op de Hoogstraat ligt het terrein van de vroegere oliehandel De Vos. Er kon een sleuf van 6x50 m worden aangelegd, met de bedoeling de insnijding van de post-Karolingische bedding van de rivier te achterhalen. In een verspoelde laag werd veel houtwerk aangetroffen, waarschijnlijk afkomstig van Karolingische steigers. De insnijding werd teruggevonden, terwijl zich in de bedding veel Karolingisch aardewerk bevond, zowel afkomstig uit de 10de eeuw als Pingsdorf, Andenne en Paffrath.

WIJK BIJ DUURSTEDE ❖ Signaleringen en vondstmeldingen

In 1990 en 1991 werd een aantal vondsten gedetermineerd, al eerder gedaan op de waarden van Gravenbol door de heer A.L. Weinmann, te Scherpenzeel. Het zijn de volgende. Een bronzen knikfibula, Romeins, eerste helft 1ste eeuw na Chr. Gewicht: 8,4 gr, lengte: 5,42 cm. Een bronzen dolkfibula, Romeins, ca 0 - 70 na Chr. Gewicht: 5 gr, lengte: 5,06 cm en een bronzen beslagstuk, militair van aard, Romeins. Gewicht: 3,7 gr, bewaarde lengte: 4,96 cm.

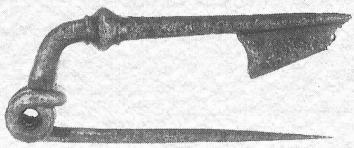

Bronzen knikfibula uit de 1ste eeuw na Chr.

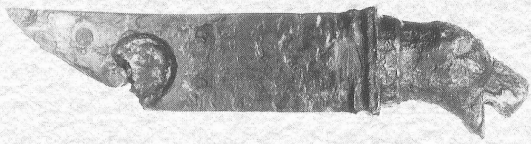

Een waarschijnlijk uit Wijk bij Duurstede afkomstig bronzen mesheft van bijna 9 cm lengte.

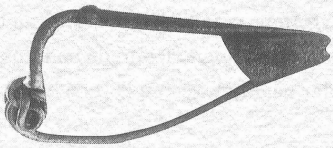

Een Romeinse bronzen dolkfibula.

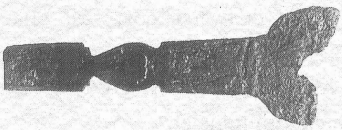

Stuk militair beslag van brons.

Geëmailleerd bronzen mesheft, waarschijnlijk uit de Middeleeuwen.

Fragment van een middeleeuws Cunera-insigne.

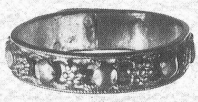

Een misschien laat-middeleeuwse gouden ring met een gewicht van 4, 15 gr.

Verder behoren tot dit vondstcomplex een benen pen, niet te dateren, en enkele Romeinse aardewerkscherven, waaronder terra sigillata, uit de late 1ste en 2de eeuw na Chr.
In 1990 werd gemeld, dat al eerder te Woerden, maar in stort waarschijnlijk afkomstig uit Wijk bij Duurstede, een bronzen mesheft was gevonden, mogelijk te dateren in de Romeinse tijd. Het stuk weegt 49,4 gr en is 8,94 cm. lang. Er lijken sporen van verguldsel op te zitten.
Van het terrein Kromme Rijn waren bewoningssporen uit de vroege en late Middeleeuwen bekend. Dit werd bevestigd door booronderzoek van RAAP. Daarbij kwamen op verschillende plaatsen aardewerk, houtskool en fosfaatvlekken aan het licht. Ook aan het oppervlak bleek veel aardewerk te liggen.

IJSSELSTEIN ❖ Neder Oudland R.J. OOYEVAAR

Bij de aanleg van de weg, die in het verlengde ligt van de Kerspellaan in de polder Neder-Oudland, in het bestemmingsplan Achterveld, zijn in het najaar van 1989 vondsten gedaan uit de Romeinse tijd. Deze vondsten zijn afkomstig uit de opvulling van een geul. Naar aanleiding van deze vondsten voerde de Archeologische Werkgroep Zuidwest-Utrecht van de AWN, afdeling Utrecht, hier een proefopgraving uit. Deze duurde van juli tot oktober 1990.
Daarbij werd geconstateerd, dat er in de Romeinse tijd in de opvulling van de geul is gegraven. Waarschijnlijk is er dus bewoning geweest in de directe omgeving. Het vondstmateriaal, dat ruim 2300 vondsten beslaat, bestaat overwegend uit inheems aardewerk. Opvallend is het grote aantal fibulae, dat bij de wegaanleg en in de opgraving is gevonden. Bij latere bouwactiviteiten bleek dat het terrein verder op de oever gelegen, in het verleden is afgegraven.
Door het onderzoek van RAAP werd bevestigd, dat zich op het terrein Achtersloot sporen van een nederzetting uit de IJzertijd/Romeinse tijd bevinden.

IJSSELSTEIN ❖ Signaleringen en vondstmeldingen

Door de heer Ooyevaar werd in 1990 gemeld, dat bij Eiteren een groot fragment van een middeleeuws Cunera-pelgrimsinsigne en een geëmailleerd-bronzen mesheft, van waarschijnlijk middeleeuwse datering waren gevonden.

Via de heer Ooyevaar ontving de provinciaal archeoloog de melding, dat elders te IJsselstein een gouden ring was gevonden. De diameter ervan varieert tussen 2,15

en 2,31 cm, het gewicht is 4,15 gr. De buitenzijde van de ring vertoont een afwisseling van rozetjes en knopjes, verbonden door parelboogjes. Op de binnenzijde zijn tegenover de las twee A's te lezen. De datering zou laat-middeleeuws kunnen zijn.

ZEIST ❖ Austerlitz - Charlottenburg P.K.J. VAN DER VOORDE

De Waterlooweg in Austerlitz gaat met een scherpe hoek over in de D. van Nieuwenhuizenweg. Op die hoek leidt een verhard bospad naar het huis van een van de boswachters en naar het bos van Staatsbosbeheer. Het is bekend dat op die plaats in 1828 de pottenbakkerij van F.A. Hubert werd gebouwd, waarvan oppervlakkig niets meer is te zien. Deze werkplaats werd door hem opgezet om na de Franse tijd in Austerlitz werkgelegenheid te scheppen. Zand was volop voorhanden als verschralingsmiddel voor de basisgrondstof klei, die uit het Kromme Rijngebied werd aangevoerd. De fabricage richtte zich op gebruiksgoed voor huishoudens: kookpotten en schalen. Het gerede produkt werd door marskramers uitgevent langs de huizen.

Op dit terrein zijn op regelmatige afstanden kuilen gegraven en werden grote hoeveelheden aardewerkscherven aangetroffen. Verder zijn hulpstukken voor het bakken gevonden: proenen en met glazuur bedropen dakpannen. Menige brand is mislukt en werd weggegooid. Van het bospad af neemt de laag scherven in zuidelijke richting in dikte af, waaruit wordt afgeleid dat de ovens of onder de weg of onder het woonhuis gelegen moeten hebben. Van de uit berichten bekende huisjes voor de werklieden zijn nog geen funderingen aangetroffen. Het complex brandde af in 1832.

Hubert heeft met zijn werklieden verschillende soorten gangbare producten geïmiteerd, waarvoor sneller afzet kon worden gevonden. Tussen de scherven zijn met FAH gestempelde exemplaren aangetroffen.

ZEIST ❖ Austerlitz - Generaalsbarak P.K.J. VAN DER VOORDE

Naast het ruiterpad in het bos van Staatsbosbeheer ligt een ovale ingraving als een ruime droge sloot rond een met dennen begroeid terrein. Erachter, tegen het bos aan, ligt een grote langwerpige kuil. Deze beide objecten zijn onderwerp geweest van nader onderzoek. Het startpunt was een -naar later bleek- foute interpretatie van de kaart van Marmont, de Franse generaal van het leger dat zich in 1802 in Austerlitz vestigde. Op die plaats was de barak van de generaal zelf gedacht.

Kleine oneffenheden in het terrein bleken gerelateerd aan sleuven waarin paalsporen werden gezien. Uit de sleuven kwam materiaal van zeer verschillende samenstelling: aardewerk, glas, ijzerwerk, porselein, baksteen, puin en lei. De eerder genoemde sloot bleek op diverse dwarsdoorsneden een duidelijk profiel te tonen.
Kennelijk heeft hier een houten gebouwtje gestaan, waarvan de paalsporen nu in het terrein zichtbaar zijn gemaakt door het inslaan van houten paaltjes. Aan de andere zijde van het ruiterpad, in dichter bos, zijn verschillende concentraties van puin gevonden. De langwerpige kuil bleek bij onderzoek een duidelijk profiel te hebben wat wijst op een drenkplaats voor paarden.

ZEIST ❖ Austerlitz - Wallenburg P.K.J. VAN DER VOORDE

Rond een kruising van wegen in het Staatsbosbeheercomplex van Zeist ligt een cirkelvormige open ruimte, waarvan de sectoren tussen de wegen door wallen worden omgrensd. Binnen en buiten deze omwalling stonden tijdens de Franse bezetting begin 1800 een aantal woningen met de voornaamste in de zuidoosthoek van het kruispunt. Hier woonde Jean Maurice d'Amblé, een Franse heideontginner, die Wallenburg in 1797 stichtte. Hij organiseerde het gebruik van de gronden rond dat kruispunt voor de teelt van groente voor het Franse kamp.
De zandgrond was slechts korte tijd vruchtbaar. Aanvankelijk werd de heide op de percelen verbrand, later werd met paardemest, die in het militaire kamp in flinke hoeveelheden aanwezig moet zijn geweest, en misschien met de inhoud van de latrines, de vruchtbaarheid op peil gehouden.
Met het wegtrekken van de soldaten in 1805 verviel de afzet van de producten, maar D'Amblé bleef actief tot 1827, het jaar van zijn overlijden. Het huis ten zuidoosten van de kruising bleef staan met als laatste, nu nog levende, bewoner de heer Van Helsdingen. De andere gebouwen vervielen en daarvan zijn alleen nog de fundamenten aangetroffen in de percelen rondom het centrale cirkelvormige deel. In 1944 werd het huis door de Duitse bezetter vernield. Het puin werd in de put voor het huis gestort.
Tijdens het onderzoek door de AWN werden de huisplattegrond en de put onderzocht. De put bleek tot het maaiveld met puin gevuld. Met behulp van een kraan en een ton werd in de put afgedaald om het puin te verwijderen. De totale diepte van het metselwerk onder het maaiveld was 13,35 m. Dat metselwerk rustte op een 3 cm dikke ronde houten omranding zonder zichtbare voegen. Daaronder zat een houten ton ingegraven tot een diepte van 14,25 m Als laatste kwamen de houtenwindas met ijzeren slinger en draaipunt uit de put te voorschijn. De put is later gereconstrueerd. Voor het graven van de put werd een diepe conische kuil

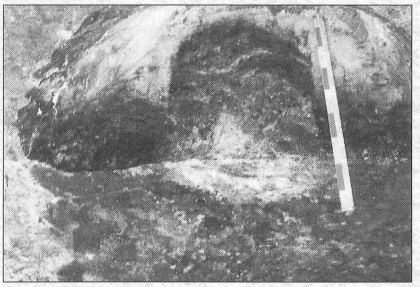

Een gecoupeerd paalspoor van de generaalsbarak.

De met paaltjes aangegeven omtrek van de barak.

De gestapelde put achter Wallenberg.

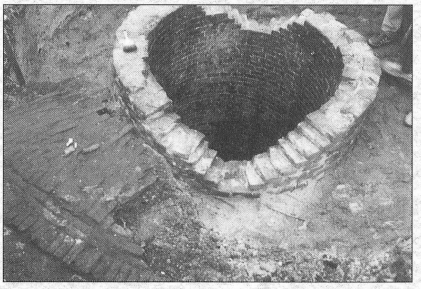

De waterput bij het huis vóór herstel.

gegraven, waarvan de insteek tot aan de muur van het huis reikte.
Naast twee leilinden werden de direct op het zand gebouwde uitbraaksleuven van de muren aangetroffen, zelf met de verbreding die nodig was voor de stoep voor de voordeur, een gegeven dat bekend was uit oude foto's. De plaats van het haardvuur werd gevonden. Deze funderingen zijn nu door beukenhaag aangegeven. Een keienvloertje werd naast het huis aan de zuidoostzijde gevonden. Naast het huis stond waarschijnlijk een huisje, terwijl een concentratie van eierkolen wees op de plek waar de brandstof was opgeslagen.
Van het huis leidde een gemetselde goot naar de oostzijde, waar een zinkput werd aangetroffen van gestapelde baksteen met een rond opgemetselde kop. Deze kop was afgesloten door een cementen ronde plaat met ring die een diameter had van 1,2 m. Overtollig water uit de zinkput werd door een gresbuis afgevoerd naar een tweede put, die bestond uit in ronde vorm gestapelde dakpannen van ongeveer 80 cm in diameter. Op de bodem van deze put lag een ijzeren ring. Daar omheen werden sporen van 14 houten paaltjes aangetroffen, die de pannen hebben gesteund.
De vondsten zijn typisch huishoudelijk: persoonlijke zaken als een brilleglas, een pijpje, een olieflesje en een kinderschoen. Uit 1916 werd een cent gevonden. Uit gegraven profielen bleek, dat tegen de wal aan een sloot moet zijn gegraven, waar in de diepste delen zeer humeuze grond aanwezig was.

ZEIST ❖ **Blikkenburg** W.J. VAN TENT

In de buurt van de laat-middeleeuwse ridderhofstad Blikkenburg werden door de heer Beukhof op een maïsveld twee scherven gevonden: één dateert uit de IJzertijd en één uit de Karolingische tijd (Badorf met radstempel).
Door de stichting R.A.A.P. werden op het terrein van Blikkenburg boringen en bodemweerstandsmetingen uitgevoerd. Vooral in het zuidelijke gedeelte van het terrein werden daarbij sporen aangetroffen. Het vermoeden bestaat, dat een groot gedeelte van de resten van het middeleeuwse huis onder de huidige boerderij en zijn schuren ligt. Een verkenning in 1973 door de provinciaal archeoloog had overigens al duidelijk gemaakt, dat er op het terrein zeker nog resten van funderingen en mogelijk een kelder aanwezig zijn.
Het middeleeuwse Blikkenburg wordt voor het eerst genoemd in 1368, maar zal waarschijnlijk ouder zijn geweest. In de 17de eeuw was het een rond een binnenplaats gegroeid complex van gebouwen, waarvan de haaks op elkaar staande west- en noordvleugel in de 15de of het begin van de 16de eeuw kunnen zijn gebouwd. Rond 1687 moet het huis zijn gesloopt. Het tegenwoordige huis Blikkenburg werd pas in 1850 gebouwd, op een terrein ten zuiden van het oude kasteel.

Literatuur

◆ B. OLDE MEIERINK e.a. (red.), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht, 1995, 138-142.

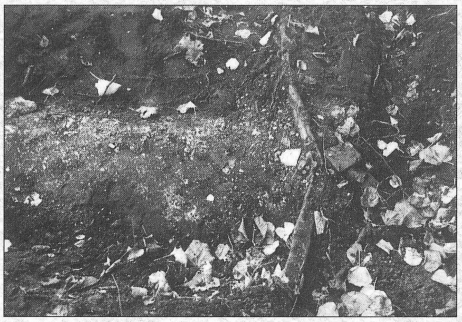

Cement in de uitbaaksleuven van het huis.

De Kozakkenput met centrale ton, de houten schotten en het metselwerk.

Het huis Blikkenburg bij Zeist.

ZEIST ❖ Hervormde Kerk TH.J. CLEIJ

Als vervolg op reeds in 1989 gedaan onderzoek bij de Oude Kerk in Zeist kon in 1990 een aantal aanvullende waarnemingen worden verricht. Na graafwerkzaamheden werd een tweede gedeelte van de tufstenen muur rond de kerk zichtbaar. Uit de teruggevonden muurresten kon worden afgeleid dat deze 12de-eeuwse muur, in tegenstelling tot de latere muren (vanaf ca 14de eeuw tot heden), niet min of meer 'rond' de kerk loopt, maar duidelijke bestond uit een aantal rechte stukken, die hoeken met elkaar maken.

ZEIST ❖ Kozakkenput P.K.J. VAN DER VOORDE

Aan een diepe uitgraving in het Zeisterbos is de naam 'Kozakkenput' verbonden. Deze put werd mogelijk rond 1804 door het Franse leger gegraven. Een andere mogelijkheid is dat de Kozakken, die hier in 1814 waren gelegerd, de makers van de put zijn. Omdat de put door vernieling werd bedreigd, is besloten metingen te verrichten om de huidige situatie vast te leggen. Vanuit het zuidwesten leidt een ingraving naar het diepste punt.

In het laagste gedeelte werd een 21 cm brede straalsgewijze gemetselde rand van baksteen aangetroffen van 3 m in doorsnee. Het gebruikte steenformaat was 23x11x3,5 cm. Hieronder was het metselwerk, een 30 cm dik, minder systematisch gedaan. Het geheel was gefundeerd door verticaal ingeslagen dikke houten planken of schotten. Binnen de gemetselde ring werd asymmetrisch een ingegraven houten ton van 60 cm doorsnee gevonden, waaruit destijds helder water kon opwellen. Tijdens de opgraving werden door onbekenden vernielingen aangericht. De resten zijn afgebroken en door zand bedekt.

ZEIST ❖ De Krakeling P.K.J. VAN DER VOORDE

In het Staatsbosbeheergebied van Zeist zouden bij de kruising van de Woudenbergse Zandweg en het Laantje Zonder Eind in het bos puin- of funderingsresten gevonden moeten worden. Op de kaart van het Franse kamp van Marmot staat op dit punt duidelijk aangegeven 'Boulangerie et Boucherie de l'armee'. Het gaat hierbij om de bakkerij en slagerij die in de Franse tijd in de woningen 'De Krakeling' en de 'Griethuyse' gevestigd zouden zijn. Vanuit een meetpunt zijn enkele lijnen uitgezet en werd op die lijnen op regelmatige afstanden geboord. Dit werk werd uitgevoerd door leden van de AWN en de NJBG.

Weliswaar kwamen stroken puinconcentraties uit het onderzoek naar voren, maar daaruit vielen geen heldere conclusies te trekken met betrekking tot de plaats van de gebouwen. Er werden ook aardewerkscherven gevonden en munten uit de 18de en 19de eeuw.

ZEIST ❖ Politiebureau P.K.J. VAN DER VOORDE

Afbraak van het cellencomplex en nieuwbouw leverde de kans om in het centrum van Zeist onderzoek te doen. Een overdaad aan puin en vervuilde grond maakten het onderzoek niet eenvoudiger. Aangezien sanering van de grond niet kon wachten op het archeologisch onderzoek, is niet het gehele terrein onderzocht.
Gehoopt werd op vondsten langs de Kerkweg, in 1820 een oude verbindingsweg van Zeist, die na 1826 de Steeg of Doodenweg heette en die van het kerkhof bij de Oude Kerk leidde naar de Oude Arnhemse weg, nu Arnhemse Bovenweg.
Er werden echter geen vondsten op die plaats gedaan.
Tegen de Kerkweg aan, op de hoek van de Maurikweg, werden enkele proefsleuven gegraven. Deze leverden vooral veel gebroken glazen, scherven van mineraalwaterkruiken en ijzerwerk op. Alle vondsten stamden uit de 19de en 20ste eeuw.

ZEIST ❖ Rijnwijk W.J. VAN TENT

Daar de dichte begroeiing van het terrein bodemweerstandsmetingen onmogelijk maakten, werden alleen boringen uitgevoerd. Daarbij werd veel puin aangetroffen, dat over het gehele terrein was verspreid. Er werden ook veel scherven van aardewerk gevonden: zij zijn echter niet vroeger te dateren dan 17de/18de-eeuws. Van een middeleeuws versterkt huis wordt in de bronnen niet gerept. Wel is bekend, dat hier in de 17de eeuw een herenhuis met twee evenwijdige daken stond.

ZEIST ❖ Smitsput P.K.J. VAN DER VOORDE

Ten westen van de Wallenburg bij het kruispunt met de Oude Postweg heeft op de noordoosthoek een huis gestaan met enkele fruitbomen. Bij het huis, waarvan enkele foto's bestaan, heeft een waterput gelegen, waarvan de bovenrand was afgebrokkeld tot op maaiveldniveau. Deze put werd onderzocht en leeggemaakt. Hij bleek 8,95 m diep te zijn. Op die diepte had de put een naar binnen kragen-

de rand van 4 steens dikte. Een ton werd centraal in het zand onder deze rand aangetroffen met de bovenkant op 9 m onder de putrand en 10 m onder maaiveldhoogte. Tussen de rand en de ton werd grind aangetroffen, waarop ook het metselwerk rustte. De vondsten uit de put dateren uit de 19de en 20ste eeuw.

Noord-West Utrecht

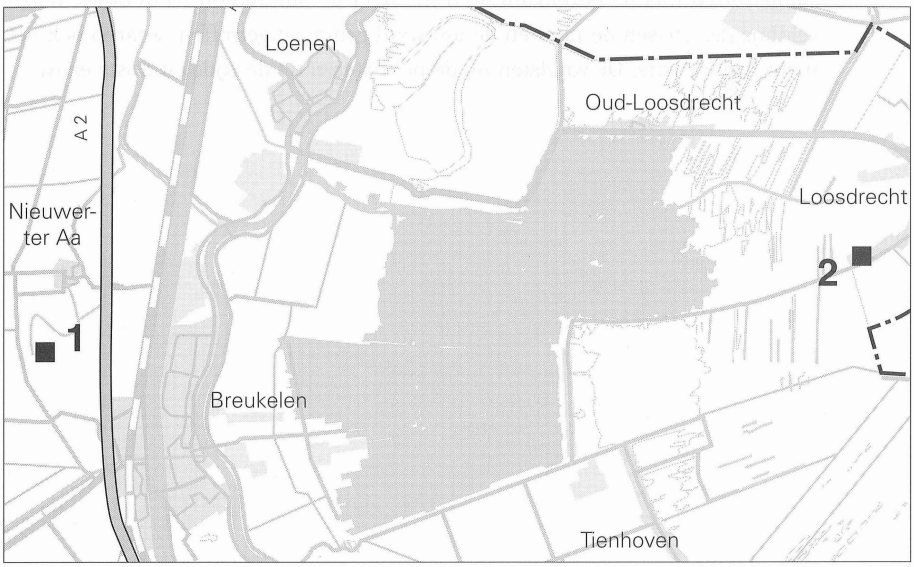

1 *Breukelen ❖ Ruwiel* 2 *Loosdrecht ❖ Sypesteyn*

Noord-Oost Utrecht

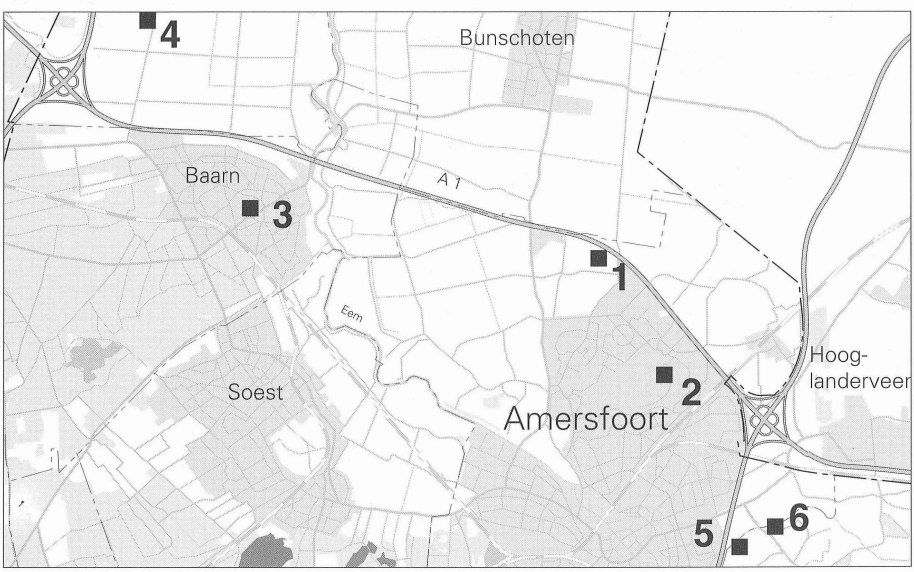

1 *Amersfoort ❖ Nieuwland* 2 *Amersfoort ❖ Hoogland-Zocherpad* 3 *Baarn ❖ Leestraat* 4 *Eemnes ❖ Wakkerendijk*
5 *Leusden ❖ Driftakkerweg* 6 *Leusden ❖ Stoutenburg*

Amersfoort

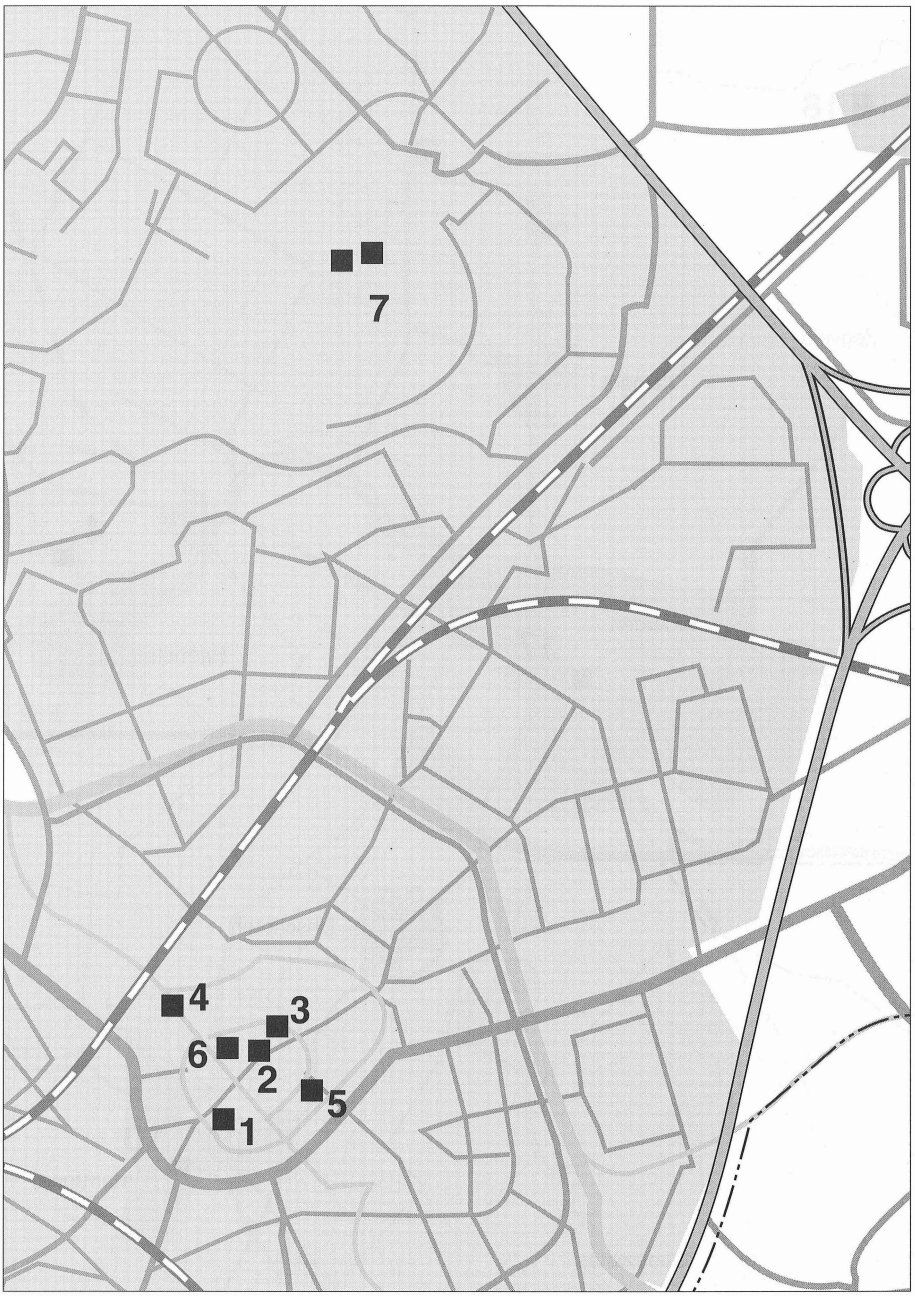

1 *Achter de Arnhemse Poortwal* 2 *De Hof* 3 *Appelmarkt/Groenmarkt* 4 *Kleine Spui* 5 *Muurhuizen* 6 *Vijver* 7 *Kattenbroek*

Zuid-West Utrecht 1

4 *Harmelen ❖ Appellaan* **10** *Montfoort ❖ Kasteel* **17** *Woerden ❖ Havenstraat* **18** *Woerden ❖ Zegveld*

Zuid-West Utrecht 2

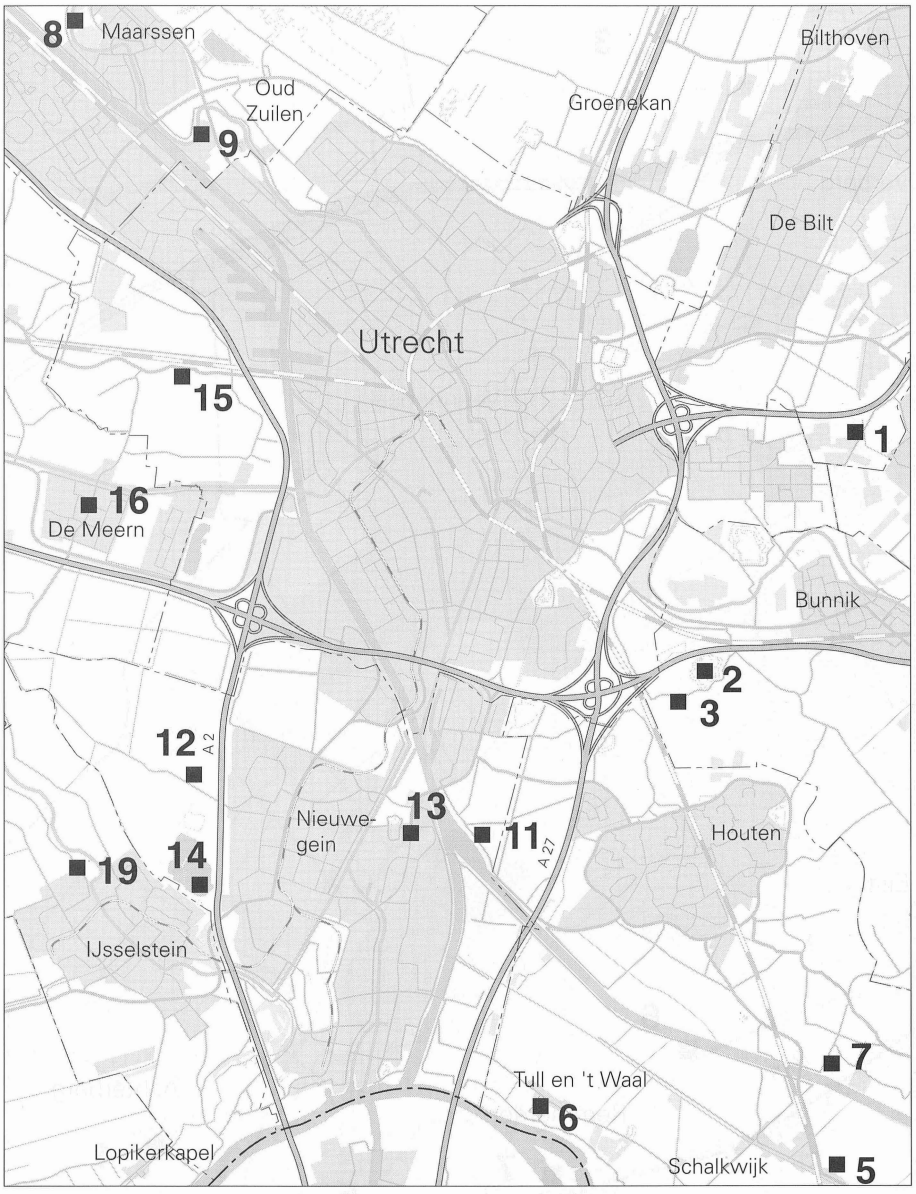

1 *De Bilt ❖ Oostbroek* **2** *Bunnik ❖ Vechten* **3** *Bunnik ❖ Oud Wulverbroek Noord* **5** *Houten ❖ Merckenburg* **6** *Houten ❖ Tull en 't Waall* **7** *Houten ❖ Wickenburg* **8** *Maarsen ❖ Cruydenborgh en Endelhoef* **9** *Maarssen ❖ Oostwaard* **11** *Nieuwegein ❖ kasteel Heemstede* **12** *Nieuwegein ❖ kasteel Rijnenburg* **13** *Nieuwegein ❖ kasteel Wijnenstein/ Plettenburg* **14** *Nieuwegein ❖ Put van Weber* **15** *Vleuten De MeernDen Hoet* **16** *Vleuten De Meern ❖ De Hoge Woerd* **19** *IJsselstein ❖ Neder Oudland*

Zuid-Oost Utrecht 1

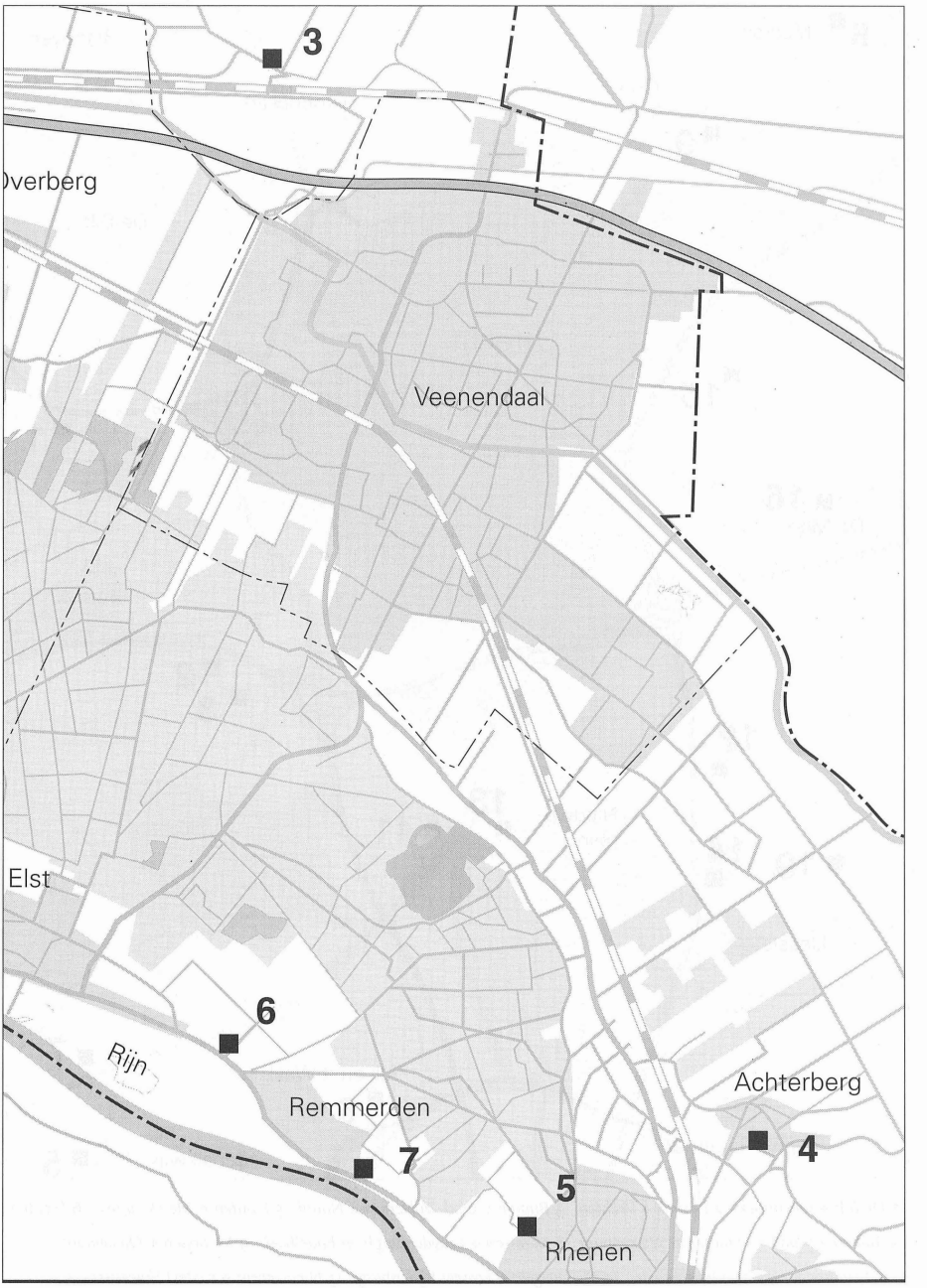

3 *Renswoude ❖ Emminkhuizen* 4 *Rhenen ❖ Achterberg* 5 *Rhenen ❖ Koerheuvel* 6 *Rhenen ❖ Elst/Plantage*
7 *Rhenen ❖ Remmerden*

Zuid-Oost Utrecht 2

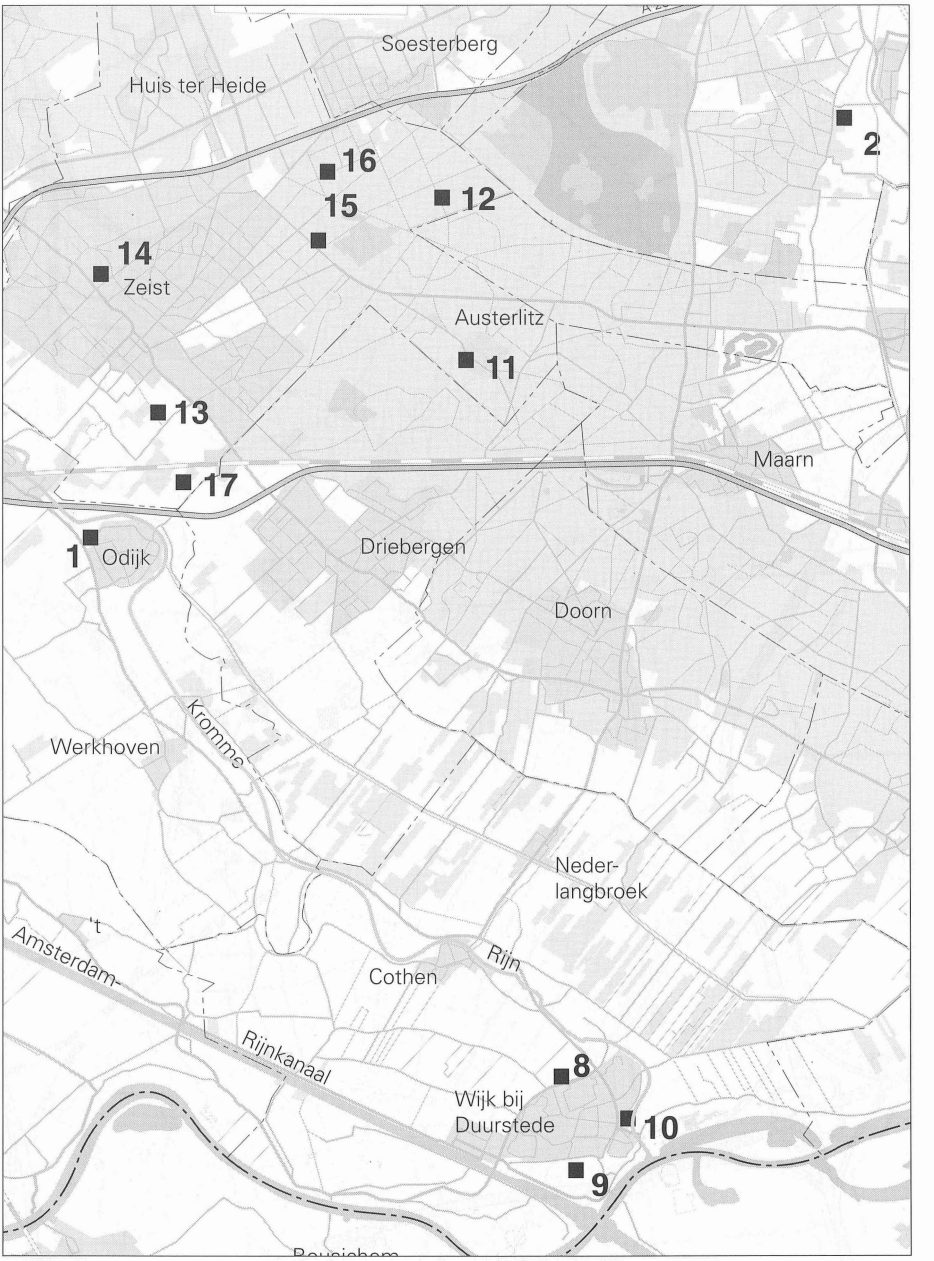

1 *Bunnik ❖ Odijk* **2** *Leusden ❖ Den Treek* **8** *Wijk bij Duurstede ❖ De Geer* **9** *Wijk bij Duurstede ❖ Mariënhove*
10 *Wijk bij Duurstede ❖ De Keizer/De Vos* **11** *Zeist ❖ Charlottenburg* **12***Zeist ❖ Wallenberg* **13***Zeist ❖ Blikkenburg*
14 *Zeist ❖ Hervormde Kerk/Politiebureau* **15** *Zeist ❖ Krakeling* **16** *Zeist ❖ Kozakkenput* **17** *Zeist ❖ Rijnwijk*

Utrecht stad

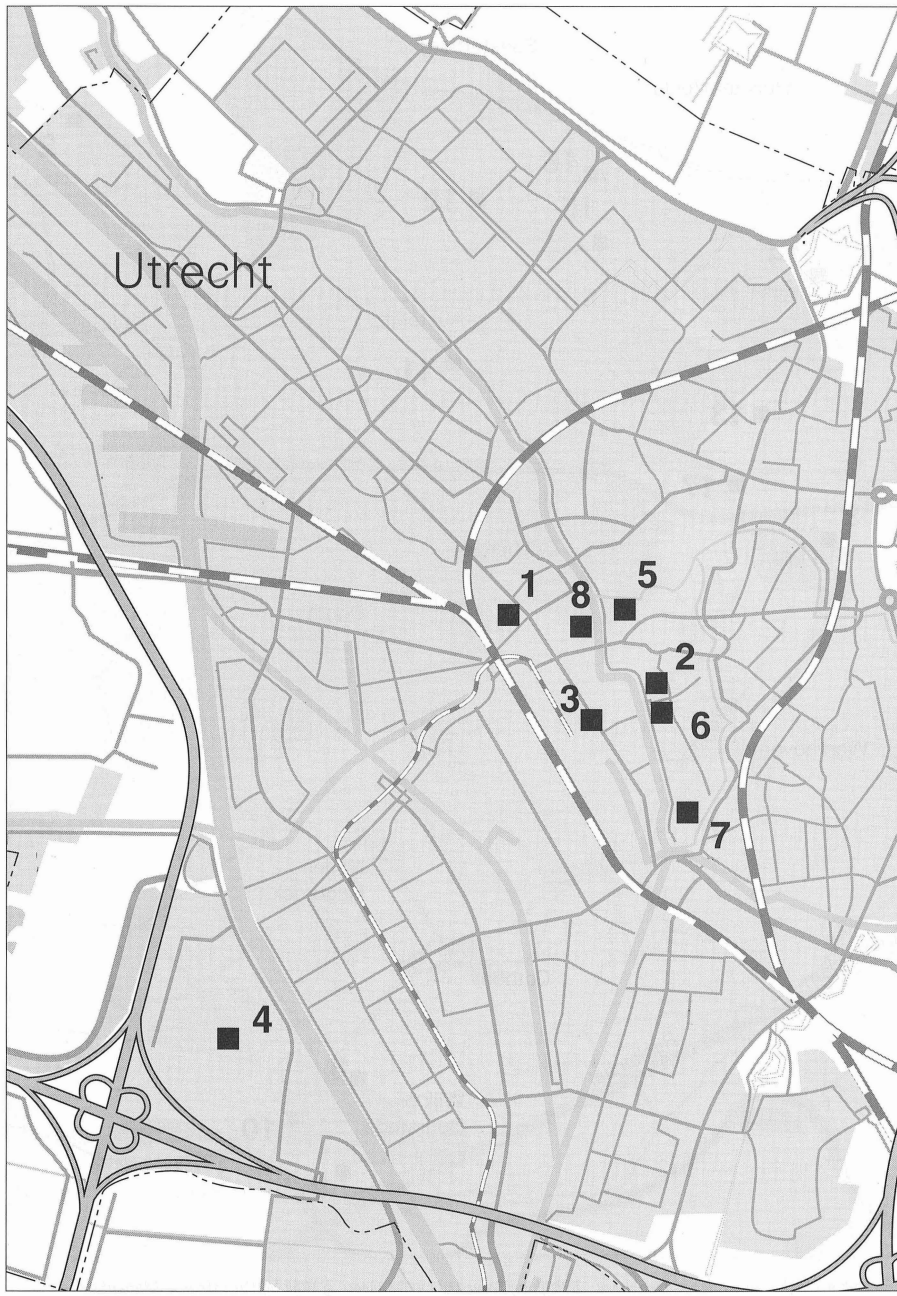

1 *Bergstraat* 2 *Domplein* 3 *Mariaplaats* 4 *Papendorpse polder* 5 *Predikherenkerkhof* 6 *Trans* 7 *Vrouwjuttenhof* 8 *Waterstraat*

Literatuur algemeen

Algemeen

- H. Fokkens, 'Puttelogie, een nieuwe "wetenschap"?, *Westerheem* 25 (1991) 329-330
- B. Olde Meierink e.a. (red), *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht,* Utrecht 1995
- R.J. Ooyevaar, 'Archeologische werkgroep Zuidwest-Utrecht', *Westerheem* 25 (1991) 326-327
- A. van Schip, 'Archeologische werkgroep 'Tussen Rijn en Lek", *Westerheem* 25 (1991) 325
- W.J. van Tent, 'De archeologie van Zuid-oost Utrecht', in: *Het land van de zeven tuinen. Zuid-oost Utrecht in perspectief,* Utrecht 1990, 39-47

Bunnik

- G.M.E.C. van Boekel, 'Fidelus en Servandus: twee inscripties op Romeinse terracottabeeldjes uit Altrier (Groothertogdom Luxemburg) en Vechten', *Westerheem* 24 (1990), 2, 70-81
- C.A. Kalee en W.J. van Tent (red.), *Van speerpunt tot kanonschot. Romeinse en Franse troepen in Midden Nederland. Tentoonstellingscatalogus 40 jaar Van de Poll Stichting,* Zeist 1991

Houten

- W.A. van Es en W.A.M. Hessing, 'Herculi Magusano: een wijaltaar uit Houten', in: *Feestbundel aangeboden aan prof. dr. D.P.Blok,* Hilversum 1990
- L.I. Kooistra en W.A.M. Hessing, 'Een tropische verrassing in een vroeg-middeleeuwse waterput in Houten', *Tussen Rijn en Lek* 24 (1990), 3, 2-9
- F.H. Landzaat, 'Een archeologisch vondstbericht uit de Knoesterpolder te Schalkwijk', *Tussen Rijn en Lek* 25 (1991), 3, 16-22
- F.H. Landzaat, 'De Knoesterpolder te Schalkwijk', *Westerheem* 25, (1991), 327-328
- H. Reinders, 'Een overlijdensbericht uit 1707', *Westerheem* 24 (1990) 32

Lopik

- R.J. Ooyevaar, *Archeologie in de Lopikerwaard,* Alphen a/d Rijn 1990

Nieuwegein

- P. Daalhuizen, 'Monument in beeld', *Cronyck de Geyn* 13 (1991), 1, 15
- M.M.M. Lockefeer, 'Nieuwegeinse munten 6', *Cronyck de Geyn* 12 (1990), 2, 44-45

Wijk bij Duurstede

- S. VAN DOCKUM, 'Een bijzondere vondst op 'De Geer'', *Museumbrief (Kantonnaal en Stedelijk Museum)*, (1991), 10, 2-3
- W.A. VAN ES, 'Dorestad centred', in: *Medieval Archeology in the Netherlands. Studies presented tot H.H. van Regteren Altena*, Assen/ Maastricht 1990, 151-182
- W.A. VAN ES, 'Dorestad, een vroege handelsstad van korte duur', in: H. Sarfatij (red.), *Verborgen steden: stadsarcheologie in Nederland*, Amsterdam 1990, 57-60
- W.A. VAN ES, 'Der friesische Handelsort Dorestad', in: T. Steensen (red.), *Die friesische Freiheit*, Bräist/ Bredsted 1990, 60-61
- W.A.M. HESSING, 'Wijk bij Duurstede 'De Horden': Besiedlung und Bestattungen aus der frühen Eisenzeit', *Berichten ROB* 39 (1989), 297-344
- W.A.M. HESSING, 'Bewoningssporen uit de midden-Bronstijd en de vroege IJzertijd op 'De Horden' te Wijk bij Duurstede', in: H. Fokkens en N. Roymans (red.), *Nederzettingen uit de Bronstijd en de Vroege IJzertijd in de lage landen*, 41-52
- A. POL, 'Een gouden munt uit Dorestad', *Spiegel Historiael* 26 (1991), 1, 40
- J. VAN DER ROEST, 'Die Römische Fibeln von 'De Horden'', *Berichten ROB* 38 (1988), 141-202
- J.P.A. VAN DER VIN, 'Een laat-Romeins (munt)gewicht uit Wijk bij Duurstede. Een bijprodukt van de keizerlijke munt', *De Beeldenaar* 14 (1990), 3, 123-129

Verklarende woordenlijst

Alzei plaats met laat-Romeins castellum, gelegen tussen Bingen en Worms in Duitsland. Bepaalde laat-Romeinse aardewerktypen worden er naar vernoemd.

Andenne aardewerk uit de middenperiode van de Middeleeuwen, zo genoemd naar het produktiecentrum.

Artefact door mensen gemaakt voorwerp.

Badorf aardewerk uit de vroege Middeleeuwen, zo genoemd naar het produktiecentrum.

Besmeten wordt gezegd van aardewerk, waarvan de wand is bedekt met een grove kleipap; een zo behandelde pot geeft meer houvast.

Castellum Romeins militair fort.

Dekzand stuifzand, waarmee grote delen van Nederland in de laatste periode van de laatste IJstijd werden bedekt. Soms is het opgewaaid in ruggen, zogenaamde dekzandruggen.

Drag afkorting van Dragendorff, de naam van de man, die als eerste een typologie voor terra sigillata opstelde; een terra sigillata-vorm wordt aangegeven door deze afkorting, gevolgd door een nummer, bijvoorbeeld Drag. 37 (versierde kom).

Drakestein aardewerktype uit de Bronstijd, genoemd naar de eerste vindplaats, het landgoed Drakestein.

Esdek vaak dikke laag oude akkergrond, ontstaan door eeuwenlange ophoging met mest en plaggen. In Utrecht spreekt men van 'engen'.

Fibula kledingspeld (meervoud: fibulae).

Geverfd aard bepaalde soort Romeins aardewerk.

Gladwandig bepaalde soort Romeins aardewerk.

Grape bolle pot op pootjes, middeleeuws.

Harpstedt aardewerk uit de IJzertijd, genoemd naar de eerste vindplaats.

Hilversum aardewerk uit de Bronstijd, genoemd naar de eerste vindplaats.

Horreum graanschuur van Romeins type. Net als een spieker heeft hij een verhoogde vloer, maar deze rust op stenen riggels, of op rijen dicht naast elkaar in sleuven geplaatste palen of balken.

Huisplattegronden Van huisplattegronden wordt vaak gezegd, dat zij een-, twee-, drie-, of zelfs vierschepig zijn. Dit slaat op het aantal delen, waarin de binnenruimte van het huis in de lengterichting wordt verdeeld door rijen palen. In het inwendige van een eenschepig huis bevinden zich geen palen, zodat de binnenruimte ongedeeld is. Een tweeschepig huis is in de lengterichting in tweeën gedeeld, meestal door een rij palen, die de nok van het dak dragen. Het inwendige van een drieschepig huis wordt in drieën gedeeld door twee rijen palen, meestal gegroepeerd in jukken, die een dakdragende functie hebben. Bij een

vierschepig huis staat tussen de palen van elk juk nog een derde paal, die meestal als extra ondersteuning van de nok dient. Binnen een en hetzelfde gebouw kunnen verschillende constructies voorkomen: wij spreken dan bij voorbeeld van een gemengd een- en tweeschepig huis.

Hypocaust Romeinse vloerverwarming: warme lucht circuleerde in een ruimte onder de vloer; de vloer zelf rustte op zuiltjes, gemaakt van tegels.

Klokbeker aardewerk uit het Neolithicum, zo genoemd naar zijn vorm; een ondertype is de Veluwse klokbeker.

Kogelpot middeleeuws aardewerk, zo genoemd naar de vorm.

Kringgrep(pel) ronde greppel om (crematie)graf, vaak in urnenveld, maar ook wel bij begravingen in andere periodes.

LaTene-armband glazen armband uit de late IJzertijd.

Limes grens van het Romeinse Rijk, in ons land gelegen langs de Oude Rijn.

Marne IJzertijd-aardewerk van zuidelijke oorsprong.

Oeverwal natuurlijke verhoging langs een onbedekte rivierbedding, meestal bestaande uit zand of zavel. Een oeverwal ontstaat doordat, als de rivier buiten zijn oevers treedt, het zwaardere materiaal, zoals zand, direct naast de bedding wordt afgezet.

Paalkuilen de sporen van de kuilen, die zijn gegraven om de palen in te zetten, en die daarna weer zijn dichtgegooid met grond, die een andere (meestal donkerder) kleur hebben dan de omgevende ongeroerde grond. Een enkele keer kan de plaats van de eigenlijke paal worden herkend als een nog iets donkerder gedeelte binnen zo'n paalkuil. Dit donkere gedeelte heet paalgat. Tijdens een opgraving worden paalkuilen 'gecoupeerd', verticaal doorgesneden, om de diepte te bepalen en andere gegevens te verkrijgen. Op foto's van huisplattegronden, genomen in het veld, vertonen paalkuilen zich daarom soms als halfronde gaten.

Paffrath aardewerk uit de Middeleeuwen, zo genoemd naar het produktiecentrum in Duitsland.

Pingsdorf aardewerk uit de Middeleeuwen, zo genoemd naar het produktiecentrum in Duitsland.

Radstempel roterend wieltje met uitsteeksels, gebruikt bij het versieren van aardewerk, populair in de vroege Middeleeuwen, maar ook wel daarvoor en daarna.

Ruwwandig bepaalde soort Romeins aardewerk.

Spieker graanschuur, waarvan de - verhoogde - vloer rust op vier of meer zware palen, die in een vierkant of rechthoek zijn geplaatst. De vloer is verhoogd om twee redenen: het graan blijft droog, omdat de lucht onder de vloer door kan circuleren, en het graan is niet zo gemakkelijk bereikbaar voor ongedierte.

Spinklos/steen schijfvormig gewichtje, meestal gemaakt van aardewerk of been, dat wordt gebruikt bij het spinnen van bijv. wol.

Standvoetbeker aardewerk uit het Neolithicum, zo genoemd naar de standvoet, die dit aardewerk bezit.

Steengoed zeer hard gebakken middeleeuws aardewerk, dat onder meer bij Siegburg in Duitsland werd vervaardigd.

Stroomrug verhoging ontstaan door het naar elkaar toegroeien van twee oeverwallen. In het midden van zo'n rug bevindt zich vaak het restant van de oorspronkelijke rivierbedding, de restgeul.

Stuifheuvels natuurlijke heuvels van stuifzand.

Terra nigra Romeins aardewerk, zwart van kleur.

Terra sigillata Romeins luxe-aardewerk, rood van kleur, vaak versierd.

Trechterbeker aardewerk uit het Neolithicum, zo genoemd naar de vorm van de hals.

Urnenveld grafveld uit de late Bronstijd/vroege IJzertijd; de resten van de gecremeerde doden werden er in urnen bijgezet, vaak onder lage heuveltjes met een greppel ('kringgrep') eromheen.

Vicus (Romeins:) burgerlijke nederzetting (vaak bij fort); (vroege Middeleeuwen:) handelsplaats.

Von Uslar opsteller van typologie voor Germaans aardewerk uit de 2de-4de eeuw na Chr.

Weefgewicht gewicht, vaak van aardewerk, waarmee de verticale draad van een weefsel in een weefgetouw strak gehouden werd.

Illustratieverantwoording

Alle illustraties zijn afkomstig van de ROB, behalve de navolgende.

- pag. 11, 13, 14, 15, 17, 18, 23, 27 Sectie Archeologie, Dienst Stadsbeheer, Gemeente Amersfoort
- pag. 31 (boven), 54 (links midden, linksonder), 57 (boven), 97 (boven), 114 (onder) Rijksarchief Utrecht/Stichting Utrechtse Kastelen
- pag. 49, 51 Historische Kring Maarssen
- pag. 54 (rechts midden) Historische Kring Nieuwegein
- pag. 64, 67, 71, 74, 77, 82, 85, 91, 95 Gemeentelijke Fotodienst Utrecht/ Archeologisch en Bouwhistorisch centrum Utrecht
- pag. 99 (boven) Historische Vereniging Vleuten-De Meern Haarzuilens
- pag. 101 (boven) Stichts-Hollandse Historische Vereniging
- pag. 112, 114 (boven en midden) AWN-afdeling Utrecht
- pag. 118 t/m 124 Provincie Utrecht
- omslag (voorzijde boven) Sectie Archeologie Amersfoort, (voorzijde onder) ROB, (achterzijde) Gemeentelijke Fotodienst.

Colofon

De Archeologische Kroniek Provincie Utrecht 1990-1991 is een uitgave van de Provincie Utrecht en de Stichting Publikaties Oud-Utrecht (SPOU).

Redactie
D.H. Kok
S.G. van Dockum
F. Vogelzang

Vormgeving
Anja Verlaat, Tilburg

Druk
Mewadruk, Hilversum

Utrecht 1997

ISBN 90-5479-032-6

STICHTING PUBLIKATIES OUD-UTRECHT

PROVINCIE :: UTRECHT

Van het belang van het behoud van ons bodemarchief worden steeds meer mensen zich bewust. De grootschalige plannen voor de ruimtelijke ordening van onze provincie kunnen de bodem danig verstoren. Daarom is het noodzakelijk dat de kennis over dat bodemarchief toeneemt. De Stichting R.A.A.P. heeft in deze jaren een aantal grote onderzoeken uitgevoerd om de waarde van het bodemarchief op verschillende plaatsen vast te stellen en aanbevelingen te doen over het behoud van zoveel mogelijk belangrijke vindplaatsen. Bij de plannen voor wegen, nieuwe woonwijken en fabrieksterrreinen kan dan zoveel mogelijk rekening daarmee worden gehouden.
Daarnaast zijn in deze kroniek weer vele belangrijke vondsten en opgravingen beschreven. Zowel in de binnenstad van Amersfoort, waar de oude Hof gedeeltelijk is blootgelegd, als in steden als Utrecht en Wijk bij Duurstede zijn opgravingen gepleegd. De inzichten over de Romeinse castella bij Vechten, De Meern en Woerden zijn verdiept door diverse onderzoeken, maar ook latere perioden komen aan bod, zoals bij de opgravingen van de buitenplaatsen Endelhoef en Cruijdenborg in Maarssen.